

Teorie komunikace

Distanční studijní text

Soňa Schneiderová

Opava 2018

**SLEZSKÁ
UNIVERZITA**
FILOZOFICKO-
PŘÍRODOVĚDECKÁ
FAKULTA V OPAVĚ

- Obor:** Lingvistika, literatura, pedagogika, společenské vědy, žurnalistika a informační vědy
- Klíčová slova:** Komunikace, komunikační sféra, funkční styly, znak, sémiotika, produkce, recepce, interpretace, mluvenost, psanost, neverbální prostředky, dialog, monolog, zdvořilost a nezdvořilost v komunikaci, řečové akty, transtextovost, metatextovost, intertextovost, interdiskurzivnost, literární pragmatika.
- Anotace:** Komunikace je jev, který zasahuje mnoho oborů lidské činnosti, zde je však tento jev v rámci teorie komunikace představen v základních pojmech, které jej orientují ke společenským vědám, zejména lingvistice. Komunikace je pojímána jako součást lidské interakce: na jedné straně je vysílatel informace, na druhé straně příjemce informace. Komunikace mezi nimi je ovlivněna řadou faktorů, které určují komunikační situaci, je dána řečovou a sociální vyspělostí komunikantů. Z hlediska formální realizace komunikace je zvlášť důležité, zda jde o mluvený nebo psaný projev, zda je komunikační činnost vyvíjena jako dialog nebo monolog.

Autor: **PhDr. Soňa Schneiderová, Ph.D.**

Obsah

ÚVODEM.....	6
RYCHLÝ NÁHLED STUDIJNÍ OPORY.....	7
1 CO JE TO KOMUNIKACE	8
1.1 Komunikace	8
1.2 Komunikační situace	8
1.2.1 Účastníci komunikace (komunikanti).....	9
1.2.2 Prostor a čas	9
1.3 Přenos sdělení.....	10
1.3.1 Komunikační médium.....	10
1.3.2 Komunikační kanál (přenosový kanál)	10
1.4 Kód.....	10
1.5 Komunikát (sdělení).....	11
1.6 Produkce a percepce.....	11
1.6.1 Produkce	11
1.6.2 Recepce	11
1.6.3 Vztah recepce a percepce, interpretace, kódování a dekódování.....	11
1.6.4 Kódový model komunikace vs. inferenční model komunikace.....	12
1.6.5 Teorie relevance.....	12
1.6.6 Interpretace textu	14
2 ZNAKY A JEJICH FUNKCE	20
2.1 Co je to znak.....	20
2.2 Pojetí znaku	20
2.2.1 Bilaterální neboli dyadické pojetí znaku (Ferdinand de Saussure).....	20
2.2.2 Triadický model znaku (Charles Sanders Peirce).....	21
2.2.3 Charles William Morris	21
2.3 Sémiotika.....	22
3 NEVERBÁLNÍ KOMUNIKACE.....	24
3.1 Mimika	25
3.2 Gesta.....	25
3.2.1 Gesta rytmická	25
3.2.2 Gesta ikonická.....	25

3.2.3	Gesta symbolická	26
3.3	Plastika a postura těla	26
3.4	Proxemika.....	26
3.5	Haptika	27
3.6	„Dvojitá vazba“ (double-bind)	28
3.7	Neverbální komunikační signály.....	28
4	KOMUNIKAČNÍ SFÉRY	32
4.1	Sféra běžné každodenní komunikace	33
4.2	Sféra institucionální komunikace	33
4.3	Sféra odborné komunikace.....	33
4.4	Sféra mediální komunikace	34
4.5	Sféra literární komunikace	34
5	MLUVENOST A PSANOST	37
5.1	Vymezení pojmu mluvenost a psanost.....	37
5.2	Výrazové prostředky	37
5.2.1	Psaný text	38
5.2.2	Mluvený text	38
5.3	Specifika mluveného textu	40
6	DIALOG A MONOLOG	43
6.1	Dialog	43
6.1.1	Termín.....	43
6.1.2	Charakteristika dialogu	44
6.1.3	Typy dialogu	45
6.1.4	Struktura dialogu.....	47
6.1.5	Styl dialogu	48
6.2	Monolog	52
6.3	Typy monologu	52
6.4	Monologické žánry.....	53
7	ŘEČOVÉ AKTY	56
7.1	Teorie řečového jednání	56
7.2	Řečové akty	57
7.2.1	Struktura řečového aktu	57
7.2.2	Performativnost a performativní slovesa	57

7.2.3	Klasifikace řečových aktů.....	58
7.2.4	Greplova koncepce komunikativních funkcí výpovědi	59
7.2.5	Přímé a nepřímé řečové akty.....	59
7.2.6	Tzv. parazitické řečové akty	60
7.2.7	Ironie	60
8	KONVERZAČNÍ MAXIMY.....	65
8.1	Princip a klasifikace konverzačních maxim.....	65
8.2	Implikatury	68
8.2.1	Konverzační implikatura.....	68
8.2.2	Konvenční implikatura.....	70
8.2.3	Závěrem	71
9	TEORIE ZDVOŘILOSTI.....	74
9.1	G. Leech, zdvořilostní princip a zdvořilostní maximy.....	75
9.2	Brownová a Levinson, 1987 (ve 2. vyd.)	75
9.3	Řečová etiketa (jazyková etiketa)	80
9.4	Nezdvořilost	81
9.5	Závěrem.....	83
9.5.1	Zdvořilé vs. nezdvořilé výrazové prostředky.....	83
9.5.2	Principy Grice vs. Leech.....	84
9.6	Talk show a maximy zdvořilosti	87
10	LITERÁRNÍ KOMUNIKACE	92
10.1	Subjekty/složky literárního díla a interpretace literárního textu	92
10.2	Literární pragmatika	94
10.3	Mnohovrstevnatost a otevřenost literárního textu vs. uzavřenost textu	95
10.4	Transtextovost a její typy	95
10.4.1	Architextovost.....	95
10.4.2	Metatextovost.....	96
10.4.3	Intertextovost	96
	LITERATURA	102
	SHRNUTÍ STUDIJNÍ OPORY	109
	PŘEHLED DOSTUPNÝCH IKON.....	110

ÚVODEM

Studijní text je určen studentům kombinovaného studia oboru Česká literatura. Přináší základní poznatky a pojmy z teorie komunikace, představuje komunikaci jako společenskou disciplínu, která vychází z poznatků lingvistické vědy a sémiotiky. Dobrým východním předpokladem pro pochopení následujících výkladů je absolvování obecných úvodů do jazykovědy a jazyka a předmětu stylistika.

Autorka usilovala o to, aby text neobsahoval jen teoretická fakta, ale aby ukázal komunikaci jako živou součást lidského chování, na jejímž úspěšném používání záleží úspěšnost člověka ve společenském prostředí. Proto je zde věnována pozornost základním formám lidské komunikace a schopnosti rozlišit různé komunikační situace a jim odpovídající výrazové prostředky, jak verbální, tak neverbální povahy. Dále je pozornost věnována některým komunikačním strategiím, zejména fungování zdvořilosti a nezdvořilosti v řečové interakci. Hodnocena je nejen řečová činnost v procesech mluvení a používání jazyka v reálném komunikačním prostředí, ale také v textu literárním.

Součástí textu jsou úkoly, jimiž si získané poznatky může studentka/student ověřit, jak z hlediska pochopení teorie, tak z hlediska jejich praktického využití. Samostatnými prvky jsou rovněž materiály a úkoly uložené v prostředí moodl.

RYCHLÝ NÁHLED STUDIJNÍ OPORY

Na následujících stránkách je studentkám a studentům představena teorie komunikace. Základním pojmem je tak pojem komunikace. Komunikace je jev, který zasahuje mnoho oborů lidské činnosti, zde je však tento jev v rámci teorie komunikace představen v základních pojmech, které jej orientují ke společenským vědám, zejména lingvistice. Komunikace je pojímána jako součást lidské interakce: na jedné straně je vysílatel informace, na druhé straně příjemce informace.

Komunikace mezi nimi je ovlivněna řadou faktorů, které určují komunikační situaci, je dána řečovou a sociální vyspělostí komunikantů. Z hlediska formální realizace komunikace je zvláště významné, zda jde o mluvený nebo psaný projev, zda je komunikační činnost vyvíjena jako dialog nebo monolog. Pro komunikanty je důležité nabytí schopnosti rozlišovat jednotlivé komunikační situace, sféry a funkční styly tak, aby byli schopni odhadnout jim odpovídající výrazové prostředky, verbální a neverbální povahy, na jejichž vhodném používání záleží úspěšnost člověka ve společenském prostředí.

Komunikace představuje lidské jednání, je to komplexní jev, který zahrnuje řadu okolností, objektivních i subjektivních faktorů, které se na její realizaci podílejí. Náplní těchto stránek je seznámit studentky a studenty s těmito jevy, představit úkoly, prostřednictvím nichž získají nejen teoretické poznatky, ale i dovednosti teoretické poznatky uplatnit při praktickém užití v reálné komunikaci.

1 CO JE TO KOMUNIKACE

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Vymezení základních pojmů teorie komunikace s ohledem na lingvistický výklad komunikace.

CÍLE KAPITOLY

- Vysvětlit pojem komunikace.
 - Definovat základní pojmy teorie komunikace.
 - Vysvětlit různé interpretační přístupy k textu.
-

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Komunikace, komunikát, komunikační situace, komunikační událost, účastníci komunikace, mluvčí, autor, vysílatel, příjemce, adresát, komunikační kompetence, komunikační médium, kanál, šumy, kód, produkce, recepce, percepce, interpretace.

1.1 Komunikace

Komunikaci lze chápat jako jednu ze společných činností mezi lidmi, nebo jako pojem, který zastřešuje veškeré jednání mezi lidmi. Komunikace je buď chápána jako verbální akt, nebo šířeji jako veškerá verbální i neverbální činnost lidí. Komunikací tak může být nejen např. hovor mezi lidmi, ale také obraz, různé signály, různé pracovní činnosti, které o něčem vypovídají a s lidmi komunikují, atd. Celý průběh komunikace je označován pojmem **komunikační událost** (také řečová událost, komunikační akt).

1.2 Komunikační situace

Komunikační situaci tvoří účastníci komunikace, jejich sociální a komunikační role, prostor a čas. Komunikační situace není stejná, ale mění se. Máme tedy různé komunikační situace.

Základní komunikační situace je však taková, kdy se účastníci komunikace nacházejí na stejném místě, hovoří spolu, jsou tedy ve vzájemném auditivním a vizuálním dosahu (Kaderka 2013: 65). Jde o situaci, která se označuje jako situace „face to face“ neboli „tváří v tvář“ (je prosazován také termín *komunikace tělesně přítomných lidí*; tamtéž). Jiným druhem komunikace je např. sledování televize, čtení, posílání SMS atd.

O bohatosti komunikačních situací vypovídají také rysy, na jejichž základě je komunikační situace charakterizována. Jedná se o protiklady „verbální – neverbální“, „interpersonální – masová“, „veřejná – soukromá“, „institucionální – neinstitucionální“, „psaná – mluvená“, „v jednom kódu (jazyce) – více než v jednom kódu“ atd. (Hirschová 2017).

1.2.1 ÚČASTNÍCI KOMUNIKACE (KOMUNIKANTI)

Účastník komunikace může být aktivní nebo pasivní. Aktivním účastníkem je mluvčí, autor, pasivním posluchač, čtenář, divák. Na způsobu, jak se komunikanti zapojují do komunikace a jak ji zvládají, se podílí jejich věk, osobní vlastnosti, zkušenosti, vzdělání, sociální role a postavení/pozice ve společenském prostředí.

Rozlišují se pojmy **příjemce** a **adresát**. Příjemce je pojem neutrální, který značí, že komunikace není zjevně zaměřena na konkrétního adresáta; příjemce může být také pasivním účastníkem komunikace. Adresát je přímým příjemcem komunikátu. Na něj je komunikace zacílena. Např. adresátem pohádek jsou děti, jejich příjemcem může být i dospělý. Adresátem odborného textu je odborník, příjemcem může být i laik.

Obdobné termíny jsou: vysílatel, produktor a recipient, podavatel (mluvčí a autor).

Komunikační kompetence představuje komunikační zkušenost komunikanta. Předpokládá nejen znalost souboru prostředků (jazykových a neverbálních), ale také znalost norem a pravidel dorozumívání, které je člověk schopen uplatnit v souladu s charakterem situace. Důležitý je pro mluvčího rovněž odhad komunikačních kompetencí partnerů, aby mohla komunikace plynule probíhat. Není-li totiž komunikační zkušenost stejná, nebo je výrazně odlišná, může docházet při komunikaci k nedorozuměním, k nepochopení komunikačního partnera atd.

1.2.2 PROSTOR A ČAS

Prostor může být veřejný a neveřejný, vzdálenost mezi komunikanty může být různě odstupňována, od vzdálenosti považované za intimní až po vzdálenost v rámci oficiálních veřejných projevů. Komunikace může probíhat v aktuálním čase, nebo se může odehrávat mezi účastníky s časovou prodlevou. Vztah účastníků komunikace tak může být v prostoru a čase buď přímý, nebo distantní.

1.3 Přenos sdělení

1.3.1 KOMUNIKAČNÍ MÉDIUM

Je to materiál, kterým se sdělení přenáší, např. prostředky zvukové a grafické. Médiiem mluvené řeči jsou tedy prozodické prostředky řeči – zvuky, intonace, hlasitost atd. Médiiem psané řeči je písmo.

1.3.2 KOMUNIKAČNÍ KANÁL (PŘENOSOVÝ KANÁL)

Je to cesta přenosu, jejímž prostřednictvím dochází k přenosu sdělení mezi vysílačem a příjemcem v podobě zakódované informace. Jde o technické, ale také organizační a systémové podmínky a prostředky, jimiž je možné přenos uskutečnit. Např. takovým kanálem je stránka papíru, mohou to být taktilní prostředky, tedy vzájemné doteky atd.

Během přenosu dohází k šumům. **Šumy** jsou:

- fyzické (hluk na ulici, ušpiněný papír atd.);
- fyziologické (nedoslýchavost, únava, nemoc atd.);
- psychologické (špatná nálada atd.);
- sémantické (neznalost významu slova, fráze atd.).

I přes existenci šumů, k dorozumění většinou dochází. Máme totiž zkušenosti s „fungováním“ životních (a tedy i komunikačních) situací, jsme tedy schopni inferovat (dovozovat, z kontextu doplňovat) a většinou mluvčí sděluje více, než je nezbytné. Přirozená je v komunikaci, zejména mluvené, **redundance/nadbytečnost**. Jsou však zejména psané texty, které jsou na vnímání náročné, jejich prediktabilita (předvídatelnost) je nízká (např. jsou to náročné umělecké texty, odborné texty atd.) a těm věnujeme větší pozornost z hlediska vnímání.

Důležitá je proto také **zpětná vazba** (někdy také feedback, back-channelling) k ověření toho, zda byl mluvčí/autor pochopen. Zpětná vazba se realizuje přímo, okamžitě, synchronně, nebo asynchronně (s časovým odstupem).

1.4 Kód

Systém znaků, které slouží přenosu. Existuje znakový systém verbální, tím je přirozený jazyk, a znakové systémy neverbální, např. gesta, mimika, jiné pohyby, kódy v podobě technických dat atd.

„Přirozený jazyk je (...) prvotním, univerzálním a nejefektivnějším prostředkem uchování, zpracování a přenosu informace v lidské společnosti.“ (Heinzová 2014)

1.5 Komunikát (sdělení)

Jde o informaci produkovanou mluvčím/autorem prostřednictvím kódu a přenášenou pomocí média a kanálu k příjemci. Je to sdělení, které má komunikační funkci.

1.6 Produkce a percepce

1.6.1 PRODUKCE

Produkce textu znamená vytvoření komunikátu. Probíhá tak, že „produktor

1. myšlenkově zpracovává určitý obsah a přiřazuje mu významy,
2. přiřazuje zvoleným významům prostředky výrazové, a to s ohledem (zaměřením) na adresáta,
3. vysílá akustický n. vizuální signál směrem k adresátovi – (...) dochází k přenosu nositele sdělení v prostoru, případně i k činnostem zaměřeným na dlouhodobé uchování fixované podoby sdělení (zvukové n. grafické) v čase“ (Hoffmannová 2017).

1.6.2 RECEPCE

Při recepci textu (komunikátu) recipient

1. na základě smyslových vjemů přijímá akustický n. vizuální signál,
2. na základě konvencionalizovaných prostředků, které jsou součástí jeho komunikační kompetence, segmentuje přijatý signál a přiřazuje jednotlivým segmentům významy,
3. provádí interpretaci přijatého sdělení, dospívá k porozumění, konstituuje smysl textu.“ (Hoffmannová 2017 s odkazem srov. Kořenský & Hoffmannová ad., 1987; Kořenský, 1988).

1.6.3 VZTAH RECEPCE A PERCEPCE, INTERPRETACE, KÓDOVÁNÍ A DEKÓDOVÁNÍ

V souvislosti s recepcí komunikátu je potřeba se zmínit o termínech percepce textu (komunikátu) a interpretace textu (komunikátu), „přičemž vztah recepce, percepce a interpretace může být pojímán různě“ (Hoffmannová 2017).

Pojem recepce někdy zastřešuje dva pojmy – **percepce**, jež „představuje spíše dílčí fázi fyzického (smyslového) příjmu materiálních signálů“, a **interpretaci**, jež představuje proces probíhající „od významu jednotlivých prostředků k obsahu a smyslu sdělení“ (tamtéž). V jiném případě rozlišujeme **recepce** „jako prostý auditivní či vizuální, tedy smyslový příjem sdělení, a **percepce** jako aktivní činnost recipienta, který – na základě

významů vložených autorem – vkládá do textu i vlastní významy“ (tamtéž). Pokud jde o termíny **kódování** a **dekódování**, tak ty „mají spíše technické konotace a týkají se hlavně dílčích fází, kdy dochází ke vzájemnému přiřazování zvuků (výrazů) a významů“ (tamtéž).

1.6.4 KÓDOVÝ MODEL KOMUNIKACE VS. INFERENČNÍ MODEL KOMUNIKACE

Starší teorie komunikace jsou založeny na **kódovém modelu**: Ten předpokládá systém, který navzájem kóduje (spojuje) myšlenkové obsahy a výpovědi (signály). Vstup = signál a výstup = zpráva (obsah) jsou spojeny pomocí kódu.

Porozumění výpovědi ovšem zahrnuje více než dekódování jazykového signálu; jazykové, tj. gramatické a sémantické údaje nejsou jediným vstupem, které adresát přijímá.

Mezi sémantickou reprezentací vět a skutečně komunikovaným (předávaným) obsahem výpovědi je vždy mezera (explikatura); vyplňování této mezery, tedy zkoumání interpretace výpovědi je vlastní předmět pragmatiky (Hirschová 2006: 162). **Takovýto postup má inferenční charakter**, nikoliv dekódující. Dekódování a inference jsou tedy odlišné operace/procesy.

V inferenčním procesu vstup představuje soubor premis (předpokladů o světě), výstup představuje soubor závěrů, které z premis vyplývají; závěry nejsou v premisách nijak zakódovány, stejně tak signály nezajišťují, jaká zpráva je předávána.

Oba procesy nejsou zcela neslučitelné, inference je sub-složka dekódování; v pragmatice se však klade větší důraz na inferenci než na dekódování, tj. užití jazykové prostředky.

(Podle Hirschová 2006)

1.6.5 TEORIE RELEVANCE

Podle některých jde o základní princip komunikace.

Autory jsou D. Sperber a D. Wilsonová, kteří v roce 1986 vydali knihu *Relevance: communication and cognition*. V ní docházejí k závěru, že každá výpověď vytváří u adresáta očekávání, že je relevantní, tzn. vztahuje se k dané situaci, přispívá k výměně informací a každý z účastníků komunikace je schopen se jí relevantně účastnit.

Druhým zásadním bodem teorie je to, že každá výpověď svým explicitním obsahem, tím, co je v ní zakódováno, umožňuje více interpretací. Rozhodující tedy není vlastní sdělení, ale to, co výpověď **implikuje**.

Důležité je pro adresáta, jak je schopen výpovědi mluvčího porozumět, adekvátně ji interpretovat, vědět, o co se opřít, aby jeho interpretace byla **relevantní**. Vztahuje ji tedy

k souboru svých komunikačních, jazykových znalostí, znalostí o světě a zapojuje výpověď do širšího komunikačního kontextu.

Pro tento soubor znalostí existuje několik termínů – **předpokladová báze, kompetence (komunikační, literární aj.), mentální reprezentace, zkušenostní komplex, vědomostní potenciál, kognitivní prostředí** a další. (O tom viz také práce I. Nebeské.)

Předpoklad, o který se teorie relevance opírá, je takový, že každá nová výpověď má odlišný kontext, stává se jí již interpretace předcházející výpovědi. Kontext je soubor premis, předpokladů o světě, je součástí lidské kognice (poznání). Na rozdíl od této teorie pro kódový model platí sdílený nebo vzájemný soubor znalostí. V teorii relevance se klade otázka: Můžeme zaručit, že partneři použijí k interpretaci jen ty znalosti/předpoklady, které sdílejí? To není prokázáno.

Teorie relevance akceptuje a dále rozpracovává inferenční model (daný Gricem), že adresát/posluchač usuzuje (vyvozuje) partnerovy komunikační intence z manifestovaných důkazů – výpovědí, gest, zvukových impulzů. Intuitivní znalost chování komunikačního partnera a kontextu jsou premisy, z nichž může adresát vyvodit (inferovat), jaká je komunikační záměr produktora.

Výpověď *Jsem unavená.* může implicitně sdělovat – *pojdme domů, nádobí umyješ ty, potřebuji dovolenou.* atd. Tyto vyvozené (inferované) závěry jsou u Grice konverzačními implikaturami, u Searla jsou to nepřímé řečové akty (viz dále).

Princip relevance spočívá v tom, že recipient si netvoří inference nevhodné, vzdálené, ale právě ty, které jsou v daném okamžiku relevantní. Adresát věnuje intuitivně pozornost jen tomu, co je pro něj relevantní. Tak dosahuje maximálního komunikačního účinku s vynaložením nejmenšího úsilí.

Na teorii relevance u nás reagovala v řadě prací I. Nebeská, která vztáhla princip relevance nejen na adresáta, ale i na produktora. (Například se o těchto jevech dočteme v knize I. Nebeské *Úvod do psycholingvistiky*, 1992).

(K tomuto tématu srovnej a viz především Hirschová 2006: 162n, Hoffmannová 1997: 110n; odtud převzato.)

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Vybavte si situaci, které jste se nedávno účastnili, např. ples, koncert, výstavu atd. a vyprávějte o ní:

1. šéfce/ šéfovi v zaměstnání;
2. kamarádce/kamarádovi;
3. malému dítěti.

Pozorujte rozdíly vzhledem k různým příjemcům v přístupu k nim a z hlediska volby výrazových prostředků.

1.6.6 INTERPRETACE TEXTU

Interpretace je považována za nejdůležitější složku recepce textu. K. Hausenblas „pojímá interpretaci jako fázi či složku recepce textu, která následuje po vnímání materiálních nositelů znaků a skládá se z identifikace znakových jednotek a vlastní interpretace, při níž „příjemce postupně vytváří ve své mysli obsahově-sémantický komplex, [...] smysl komunikátu, textu“ (...) (Daneš 1988)“ (Mareš 2017). Je to tedy „proces porozumění textu, během něhož se konstituuje jeho smysl“ (tamtéž).

Interpretace probíhá v několika fázích:

1. na úrovni sémantické (konstrukce propozic a makropropozic);
2. tematické (konstrukce tematických jednotek);
3. kompoziční (konstrukce vztahů mezi jednotkami textu);
4. referenční (vztažení složek textu ke skutečnosti);
5. na úrovni ilokučních funkcí a na úrovni evaluační (uplatnění hodnotících názorů a postojů) (tamtéž, s odkazem na Daneš 1999: 342).

Hlavní postupem při interpretaci je podle Daneše uplatnění inferencí; ty se opírají o textová „vodítka“, avšak jsou do velké míry subjektivní (tamtéž). Je tak známo, že různí příjemci mohou text interpretovat různě.

Interpretace se týká všech textů, ale jsou texty, které jsou na porozumění a pochopení smyslu textu náročnější, jiné jsou méně náročné. Jsou texty, jejichž textový vzorec je pevný a jazykové prvky poměrně standardní (oznámení, pozvánka atd.), na druhé straně jsou texty, které jsou na porozumění a pochopení smyslu velmi náročné. Jedná se o texty umělecké, vědecké, filozofické nebo právnické. V prvním případě se realizuje přirozená, resp. **prereflexivní interpretace**, v druhém případě **interpretace reflexivní**, „která je založena na uvědomované formulaci hypotéz o významové platnosti složek textu (...)“ (tamtéž). Platí také to, že máme-li text, kterému nerozumíme, který je nám nesrozumitelný, snažíme se mu porozumět, neboť předpokládáme, že každý text vzniká s cílem vytvořit text koherentní a smysluplný.

Stejně tak, jako jsou různé individuální interpretace textu vyplývající z různých zkušeností příjemců textu, jsou různé i interpretační teorie, jež k analýze textu a jeho interpretaci přistupují odlišně. Různé interpretační přístupy uvádí J. Hoffmannová (Hoffmannová 1987: 27–28):

1. **explikace text, výklad** – je přístup uplatňovaný ve francouzské literární vědě 60. let 20. století, rozšířený ve školním vyučování ve Francii. Jde o snahu po objektivní interpretaci s maximální explicitností. Tento přístup je založen na jazykové, sty-

- listické interpretaci textu a odkazování ke kontextům a mimojazykovým informacím;
2. **tzv. praktický přístup k interpretaci textu (practical criticism)** – setkáváme se s ním ve 30. l. 20. stol. v Anglii. Představitelé tohoto přístupu jsou I. A. Richards a F. R. Leavis. Přístup zdůrazňuje analýzu textu, ale odhlíží od sociálních a historických kontextů. „Směr zřejmě předpokládající při analýze textu spíše intuici, senzitivní recepci, než průpravu a osvojenou literární kompetenci“ (tamtéž: 27);
 3. **fenomenologicky založená interpretace** – je ovlivněna fenomenologickou filozofií; „zdůrazňuje imanenci textového dění v smyslu vyvázání textu z historických souvislostí, zároveň však preferuje intencionalismus (svět textu je formován vědomím autora)“ (tamtéž). V popředí interpretace je obsah textu, nikoliv jeho formální strukturní analýza;
 4. **imanentní interpretace** – vychází z toho, že vše je třeba vyložit z textu samotného bez odkazů k jeho genezi, biografii autora; dílo představuje jednotný celek, proto se neodděluje forma a obsah. Je odhalováno jednotící gesto, dominantní stylový rys. Zdá se, že tento přístup však přeceňuje čtenářskou interpretační intuici;
 5. **hermeneutika** – původně znamenala umění interpretace (biblických textů). Hlavním představitelem je H. G. Gadamer. Na rozdíl od předchozího přístupu představuje Gadamerův přístup určitý kompromis: „interpretace by měla spojovat horizont čtenáře s horizontem historickým (...)“ (tamtéž: 28), jde o dialog mezi přítomností a minulostí;
 6. **teorie recepcce, recepční estetika** – předpokládá rozhodující roli čtenáře, klade důraz na jeho aktivitu. Patří sem *kosnická škola* (H. R. Jauss, W. Iser), jež reaguje na R. Ingardena. Interpretace vychází z toho, že v textu je třeba předpokládat určitou míru neurčitosti; jsou v něm mezery, tzv. místa nedourčenosti, která musí čtenář doplnit svou interpretací – „musí tzv. číst mezi řádky, dosazovat do textu své kulturní, intertextové aj. znalosti, vyvozovat inference, vytvářet vnitřní koherenci textu (tamtéž). Čtenář tedy konkretizuje, rekonstruuje. „Podle Jausse je pro interpretaci rozhodující (...), napětí mezi cizím horizontem textu (minulost) a vlastním horizontem interpreta (přítomnost)“ (tamtéž);
 7. **tzv. reader-response** – orientuje se opět na čtenáře; představitelé jsou M. Riffaterre a S. Fish. Oproti předchozí teorii tato teorie chápe text jako neurčitou jednotku, otevřenou, beztvárovou, přičemž „určitost a tvar získává až v konkrétní čtenářské interpretaci, při čtenářově tvorbě významu.“ (tamtéž);
 8. **ruský formalismus** – V. Šklovskij, V. Propp, R. Jakobson. Tento směr zdůrazňuje autonomii literárního díla, dílo je zbaveno všech historických souvislostí, je považováno za čistou formu (význam je zahrnut do formy); jazyk básnický je důsledně odlišován od jazyka „praktického“. Formální analýza má být oproštěna od hodnotících zřetelů;
 9. **„nový kriticismus“** – přístup známý z americké literární vědy, který také zdůrazňuje autonomii díla, jednotu formy a obsahu; v centru pozornosti je jazyk literárního díla a předpokládá se „pečlivé čtení“, analýza jeho významové složitosti (ironie, víceznačnost aj.); záměr autora není součástí interpretace textu;

10. **strukturalismus** – představitelem je R. Jakobson jako pokračovatel ruského formalismu; patří sem francouzští filozofové, sémiotici a literární vědci (C. Lévi-Strauss, R. Barthes atd.). Je to směr ovlivněný dílem F. de Saussura a znakovým systémem. Při interpretaci se hledají strukturální vzorce literárního díla, hodnotící formulace jsou vyloučeny. „Strukturalistické pojetí interpretace předpokládá, že lze pro každý umělecký text najít určité jednotící gesto, zdroj významového sjednocení; hloubkový mechanismus, který je zdrojem vnitřní koherence (...) (tamtéž: 30);
11. **postrukturalismus** – je reakcí na uzavřené pojetí literárního textu (jako autonomního znaku); důraz se klade na otevřenost textu, jež umožňuje různé interpretace, vycházející z toho, že vztahy mezi označovaným a označujícím jsou otevřené, nezávazné;
12. **dekonstruktivismus** – představitelem je J. Derrida; vychází z potřeby dekonstruovat text, tzn. rozložit jej a poukázat na heterogenost textu/formy i významů; zejména významová struktura, kontexty ovlivňující významy textu a vztahy mezi texty navzájem jsou v podstatě nekonečné. Dekonstruktivismus je považován za extrémní formu postrukturalismu;
13. **pragmatismus** – představitelem je R. Rorty; ten je přesvědčen o tom, že každá interpretace je subjektivní a je vedena osobním účelem. „Není možno rozlišit to, o čem mluvíme, a to, co o tom říkáme (...) text od interpretace.“ (tamtéž: 31). Text vzniká až interpretací. „Interpretace každého čtenáře je užitím textu k určitému vlastnímu účelu.“ (tamtéž) Neexistuje vnitřní koherence textu, nic, co by spojovalo jednotlivé interpretace;
14. **postmodernismus** – pojem, který se objevuje v postrukturalistickém kontextu; filozofický základ pro postmodernismus představuje J.-F. Lyotard, teoretiky jsou J. Barth, U. Eco. Důraz se klade na pluralitu a synkretismus, charakteristický je eklektismus. Je to směr, který předpokládá i mnohost výkladů literárního díla.

K ZAPAMATOVÁNÍ

„Od ciceronské doby byl jako interpretace označován filologický, a především právní výklad textů, v 19. stol. se rozšířilo chápání interpretace jako metodického výkladu struktury a sémantiky literárního díla.“ (Mareš 2017, s odkazem na Spree, 2007: 169) V užším pojetí je to výklad smyslu textů, zvláště literárních, filozofických, vědeckých nebo právních (Mareš 2017).

DEFINICE

- **Komunikace.** Její definice není jednoznačná ani jednotná. Pojem se vyskytuje v rozmanitých interpretacích (Kunczik 1995: 11). O lidské komunikaci lze však říct, že je to sociální interakce, která probíhá mezi komunikanty pomocí různých verbálních a neverbálních prostředků.

- **Komunikační situace:** Soubor okolností, za nichž a v nichž se odehrává řečová činnost (komunikace, řečové jednání, jazyková interakce) a které tuto činnost spoluvytvářejí a ovlivňují (Hirschová 2017).

KONTROLNÍ OTÁZKA

1. Co vše zahrnujeme pod pojem komunikace?
2. S jakými druhy interpretace můžeme přistupovat k textu?

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Vybavte si nějakou komunikační situaci a popište ji. Charakterizujte prostředí, prostor a čas, účastníky komunikace, způsob komunikování, médium, kanál a prostředky. Popište faktory, které konkrétní situaci ovlivnily.

DALŠÍ ZDROJE

BÍLEK, Petr A. *Hledání jazyka interpretace (k modernímu prozaickému textu)*. Brno: Host 2003.

ECO, Umberto. *Meze interpretace*. Praha: Karolinum 2004.

DANEŠ, František. Předpoklady a meze interpretace textu. In Daneš, F. *Jazyk a text I*, díl 2, 1999, s. 341–354.

HAUSENBLAS, Karel. Interpretace textu a její druhy v současné komunikaci. In Mareš, P. & A. Macurová (eds.), *Od tvaru k smyslu textu – stylistické reflexe a interpretace*, 1996, s. 34–40.

HEINZOVÁ, Pavlína. Teorie informace-komunikace. *Encyklopedie lingvistiky*, ed. Kateřina Prokopová. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2014. online: http://oltk.upol.cz/encyklopedie/index.php5/Teorie_informace/komunikace

HIRSCH, Eric D. Objektivní interpretace. *Aluze 7*, 2003, s. 150–165.

Milada Hirschová (2017): KOMUNIKAČNÍ SITUACE. In: Petr Karlík, Marek Neku-la, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: https://www.czechency.org/slovník/KOMUNIKAČNÍ_SITUACE (poslední přístup: 30. 4. 2018)

HIRSCHOVÁ, Milada. *Pragmatika v češtině*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2006.

HIRSCHOVÁ, Milada. *Pragmatika v češtině*. Praha: Karolinum 2013.

Jana Hoffmannová (1), František Čermák (2) (2017): PRODUKCE A RECEPCE TEXTU. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: https://www.czechency.org/slovník/PRODUKCE_A_RECEPCE_TEXTU (poslední přístup: 30. 4. 2018)

HOFFMANNOVÁ, Jana. *Stylistika a... Současná situace stylistiky*. Praha: Trizonia 1997.

KUNCZIK, Michael. *Základy masové komunikace*. Praha: Karolinum 1995.

Petr Mareš (2017): INTERPRETACE TEXTU. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: https://www.czechency.org/slovník/INTERPRETACE_TEXTU(poslední přístup: 18. 4. 2018)

De VITO, Joseph A. *Základy mezilidské komunikace*. Praha: Grada 2008.

SHRNUTÍ KAPITOLY

V kapitole jsme se soustředili na to, aby studentka/student pochopili, co je podstatou komunikace jako řečového jednání. Snažili jsme se ukázat, že komunikace je dána rozdílností komunikačních situací, individualitou komunikantů, u nichž hraje roli míra získání komunikační kompetence, tzn. zkušenosti s komunikací, věk, vzdělání, sociální postavení a v neposlední řadě i pohlaví.

Důležitou složkou porozumění komunikace je proces interpretace a schopnost komunikanta uvědomovat si tuto činnost v jejich rozdílných polohách a přístupech.

ODPOVĚDI

1. Pod pojem komunikace zahrnujeme především komunikační situaci a komunikanty – mluvčí/produktor a příjemce/recipient/adresát. Realizuje se prostřednictvím kódu, nutný je kanál a médium, důležitý je kontext.
2. V podstatě lze rozlišit tři přístupy: a) vycházíme od autora a jeho podílu, který se odráží v textu, zohledňujeme biografické údaje atd., b) základem analýzy je text, c) důležitou a hlavní složkou pro interpretaci textu je čtenář.

2 ZNAKY A JEJICH FUNKCE

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Různá pojetí znakové teorie. Klasifikace znaků.

CÍLE KAPITOLY

- Pochopit podstatu znaku.
 - Vysvětlit rozdíly mezi jednotlivými znaky ve vztahu k realitě.
 - Aplikovat abstraktní pojetí znaku na konkrétní komunikační situace.
-

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Znak, označující, označované, sémantika, ikon, index, symbol, symptom.

2.1 Co je to znak

„Znak (*signum, signans*) je něco, za čím se skrývá něco jiného (*signatum, referent, věc*) a pak „existuje někdo, kdo si takový vztah uvědomuje“ (Černý – Holeš 2004: 16).

2.2 Pojetí znaku

2.2.1 BILATERÁLNÍ NEBOLI DYADICKÉ POJETÍ ZNAKU (FERDINAND DE SAUSSURE)

Bilaterální neboli dyadické pojetí znaku představil ve své knize *Kurz všeobecné lingvistiky* Ferdinand de Saussure. Znak má dvě složky **označující** (signifié) a **označované** (signifiant), které tvoří nedílnou jednotu. Vztah mezi těmito dvěma složkami je arbitrární, má povahu konvenční, tzn. neexistuje přirozený vztah označujícího k označované realitě. Označující ale nezávisí na libovůli mluvčího, jednotlivce, znak je stanovený jazykovou skupinou. Různé jazyky označují totéž různě, česky je *strom*, anglicky je to *tree* apod.

„Od principu arbitrárnosti se odchyľují zvukomalebná slova (onomatopoeia) či emocio-nální citoslovce, jejichž akustický obraz přímo, bez konvence asociuje příslušný význam, resp. skutečnost přímo, bez konvence motivuje akustický obraz“ (Nekula 2017). „Onomatopoeia jsou ale výjimkou a ve skutečnosti je i podoba onomatopoeií výsledkem konvence (...)“ (tamtéž).

2.2.2 TRIADICKÝ MODEL ZNAKU (CHARLES SANDERS PEIRCE)

Charles Sanders Peirce skládá představu fungování znaku ze tří složek. Jsou to: **representamen**, **objekt** a **interpretant**. Pojmy representamen a objekt odpovídají de Saussurovým pojmům označující a označované; novou složkou je interpretant, je to výsledek interpretace znaku samotného. Doplňme také, že „Peirce objektem rozumí i imaginární konstrukt“ (Nekula 2017).

Podle povahy vztahu mezi znakem, objektem a interpretantem rozlišuje Peirce znaky na ikony, indexy a symboly.

Ikon je znak, jehož vztah k předmětu je založen na podobnosti. Ikonickým znakem kočky je např. její odlitek, fotografie atd. V jazyce to jsou onomatopoeia jako *mňau* imitující „mňoukání“. Ikonickým znakem jsou také diagramy, piktogramy. Peirce za nejnázornější ikony považuje obrazy a k ikonům přiřazuje i metafory. „Metafory jsou obrazná pojmenování nějakého předmětu, jevu, události znakem vybraným na základě podobnosti označovaných entit, ať již jde o podobnost vnější nebo funkční“ (Čmejrková 2013: 15).

Index představuje „konkrétní, kauzální vazbu znaku na předmět“. Kouř ukazuje na oheň, zvýšená teplota je příznakem choroby apod. „V jazyce lze za indexy považovat výrazy s deiktickým významem jako *já, ty ...; zde, teď ...; dnes, včera ...; takto, toto ...* aj., jimiž se mluvčí a jejich promluvy situují v komunikační situaci či ko(n)textu a pro něž se v lingvistice užívá i označení *shifters*“ (Nekula 2017).

Symbol je znak, který reprezentuje skutečnost na základě dohody, konvencí ustálenou v dané společnosti. Jde o tedy vztah arbitrární.

Pierce byl přesvědčen o **smíšené povaze znaků**.

2.2.3 CHARLES WILLIAM MORRIS

Ch. W. Morris u objektu odlišuje **denotát** (předmět) a **designát**, což je třída předmětů. Podle něj je interpretant pojmem nebo myšlenkou, navíc je interpretant doplněn o interpreta.

Morris rozlišuje tyto druhy znaků: symptom, signál a symbol.

Znaky a jejich funkce

Symptom je znak, v němž je vztah mezi znakem a tím, co zastupuje, kauzální, přirozený, nekonvenční, nezáměrný (např. „lesk v očích“ jako příznak emocionálního rozrušení; „akcent“ jako příznak regionálního nebo etnického původu).

Signál je záměrnou zprávou mluvčího směrem k adresátovi. Využívá prostředků verbálních i nonverbálních (barva hlasu či gesta). Tyto znaky nejsou konvenční; při jejich interpretaci hraje roli inference (dovozování).

Symbol je znak, v jehož pojetí Morris navazuje na Peirce, chápe jej jako umělý, konvenční znak.

2.3 Sémiotika

Obecná nauka o znaku je **sémiotika**. Sémiotika popisuje znaky verbální, ale i znaky nonverbální, jako jsou modulace souvislé řeči nebo gesta (Nekula 2017).

KONTROLNÍ OTÁZKA

Jaký je rozdíl mezi dyadickým a triadickým modelem znaku?

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Pokuste se o náčrtek vztahu mezi jednotlivými složkami znaku v jeho různých pojetích.

DALŠÍ ZDROJE

ČMEJRKOVÁ, Světlá. Znaky a jejich funkce. Pragmatické aspekty češtiny. In Uličný, O. (ed.): *Studie k moderní mluvnici češtiny 1*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta 2013.

ČERNÝ, Jiří, HOLEŠ, Jan. *Sémiotika*. Praha: Portál 2004.

ECO, Umberto. *Teorie sémiotiky*. Praha: Argo 2009.

Marek Nekula (2017): ZNAK. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: <https://www.czechency.org/slovník/ZNAK> (poslední přístup: 30. 4. 2018)

MATLACH, Vladimír. „Peircův triadický model znaku.“ *Encyklopedie lingvistiky*, ed. Kateřina Prokopová. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2014. http://oltk.upol.cz/encyklopedie/index.php5?title=Peircův_triadický_model_znaku

SHRNUTÍ KAPITOLY

Kapitola přináší vhled do problematiky sémiotiky, tedy nauky o znaku. Úkolem bylo vysvětlení pojetí znaku ve třech přístupech, u třech různých badatelů – Ferdinanda de Saussura, Charles Sanders Peirce a Charlese W. Morrisa a předložení příkladů, pomocí nichž mají studentka/student možnost aplikovat abstraktní pojetí znaku na konkrétní komunikační situace.

ODPOVĚDI

Rozdíl mezi dyadickým a triadickým modelem znaku spočívá v tom že, Saussurův model je model strukturalistický, Peircův model je rozšířen o uživatele, tedy v novějším pohledu o „složku pragmatickou“. V Saussurově pojetí jde o model znaku, který vychází z toho, že existuje vztah mezi zobecněnou formou (u Saussura „akustickým obrazem“) a „pojmem“ slova nebo znaku, tzn. mezi označujícím a označovaným. U Peirce je pojetí znaku vyloženo tak, že máme representamen (jde o označující), což je konkrétní forma (slovo, barva na semaforu atd.), a objekt, což je to, co je denotované (v Saussurově terminologii by šlo o označované). Mezi nimi je rovněž arbitrární vztah. Třetí složkou je interpretant, což je výsledek interpretace, a je to v podstatě nový znak vytvořený na základě něčí interpretace, konkrétní interpretace.

3 NEVERBÁLNÍ KOMUNIKACE

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Přehled prostředků neverbální komunikace.

CÍLE KAPITOLY

- Získat přehled o prostředcích neverbální komunikace.
 - Pochopit podstatu, možnosti, výhody i nevýhody neverbální komunikace.
 - Upozornit na negativní projevy neverbálního chování.
-

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Neverbální komunikace, mimika, gestika, haptika, plastika těla, proxemika.

Je také označována jako nonverbální. Doprovází komunikaci verbální, nebo ji nahrazuje. Neverbální komunikace se uskutečňuje prostředky, které nazýváme mimojazykové.

Patří sem prostředky grafické, jako je velikost a barva písma, prostorová organizace komunikátu atd. Zahrnujeme zde mimiku, gestiku, plastiku těla. Důležitá je také posturika, tedy otázka držení těla a využívání jeho různých poloh, a proxemika, jež se podílí na komunikaci prostřednictvím vzdáleností mezi komunikanty. Do této oblasti spadá i pojem haptika, což znamená kontakt hmatem, dotykem.

Pozn.:

Parajazykové nebo paralingvální prostředky jsou někdy rozdělovány takto:

1) vokální – sem jsou zařazovány prostředky prozodické (intonace, pauza, tempo řeči, barva řeči, hlasitost atd.), **jindy** jen drobné nefonetické zvuky, které přenášejí postojové významy (souhlas, odpor) – podílejí se mj. na zprostředkování zpětné vazby, např. *hm, eh* atd.;

2) nevokální – sem patří mimika a gesta; někteří je zahrnují k paralingválním, jindy jsou vydělovány zcela samostatně; úzus je rozkolísaný.

V následujícím výkladu se zaměříme se na ty, které provázejí mluvený projev.

3.1 Mimika

Mimika obličej je nejbližší slovnímu vyjadřování (Mistrík 1985: 244). Existuje mimika spontánní, např. při artikulaci, a mimika umělá, záměrná. Jako prostředky mimiky se využívají všechny části obličej, nejméně však podléhá mimice nos. Mimika odráží emoce – štěstí, překvapení, strach, hněv, smutek, odpor, opovržení, zájem (někdy + úžas, rozhodnost). Pomocí nácviku lze skrýt (poker face), nebo naopak zdůraznit mimické pohyby obličej, tedy i emoce. Odlišné jsou kulturní zvyklosti, platí také obecně formulované tvrzení, že čím je obličej z hlediska mimiky výraznější, tím je projev považován za intimnější, a naopak. Při oficiálních projevech by měla být mimika umírněnější, nevýrazná, např. to kdysi platilo pro moderátory zpravodajství v televizi. Záleží však na funkci projevu a způsobech přesvědčování. I při veřejných projevech, které mají zaujmout, je výrazná mimika i gestikulace.

Nejdůležitější je zrakový kontakt prostřednictvím **očí** (záleží ale opět na kulturních zvyklostech). Důležitou roli hrají také **ústa**. Jsou schopny vyjadřovat zarputilost, vzdor, vztek, ale také skrze jejich pohyby smích radost atd. (Smích ovšem může být projevem maskování, např. při nejistotě). **Čelo** pomocí vrásek zdůrazňuje smutek, starost, zlost.

3.2 Gesta

Gesta se podílejí na interpretaci mluveného projevu. Někteří tvrdí, že pomocí ruky a paže je možné vytvořit až 700 tisíc komunikačních znaků (viz Mistrík 1985: 246). Gesto může představovat samostatnou výpověď, jindy verbální výpověď doprovází, doplňuje významy slov, nebo dubluje výpověď.

Gesta dělíme na:

3.2.1 GESTA RYTMICKÁ

Podporují rytmus řeči. Poměrně pravidelně souzní se segmenty výpovědi. Můžeme si toho všimnout například při telefonování, při přednáškách u přednášejícího atd.

3.2.2 GESTA IKONICKÁ

Ikonické gesto zobrazuje, imituje, „kreslí“ určitou věc nebo vlastnost. Někdy se používá současně se slovem, jindy je toto gesto samostatné. Například nakreslíme-li oběma rukama kruh, abychom naznačili kouli, nebo naznačíme-li pohyby rukou tvar nějakého předmětu atd.

3.2.3 GESTA SYMBOLICKÁ

Oproti předcházejícímu je symbolické gesto abstraktní. Vyjadřuje se jím určitý obsah. Jsou to gesta, která vystupují často samostatně. Například gesto vyjadřující „ano“ způsobem kývnutí hlavou. Na arbitrárnost symbolů, symbolických gest ukazuje mimo jiné známý rozdíl právě u tohoto gesta: Češi „ano“ vyjadřují kývnutím hlavou na vertikální ose, Bulhaři na ose horizontální (vypadá to jako české „ne“). Symbolická gesta nemají všeobecnou platnost, platí v určitých podmínkách, kontextech, mohou se kulturně lišit, na druhé straně jsou to gesta v rámci určitého společenství konvenční a záměrná.

Po vzoru prací D. Morrise vznikají pro různá kulturní prostředí atlasy/slovníky sémantických gest (Kaderka 2017). Pro české prostředí je to slovník Zdeňka Kleina. Za **symbolická gesta, nebo také sémantická gesta**, platná v českém kulturním prostředí, jsou považována ta, u kterých se více než polovina českých respondentů shodne na téže interpretaci. Mezi nimi Klein uvádí např. mávání na pozdrav, ťukání na čelo, děláni dlouhého nosu atd. (tamtéž)

Gesta také dělíme na:

- **ilustrátor** – podporuje/zintenzivňuje verbální sdělení; např. ukázání vlevo, vpravo;
- **adaptér** – uspokojuje vlastní potřebu – škrabání, odhrnování vlasů atd.;
- **regulátor** – monitoruje a kontroluje komunikaci, např. výzva ke komunikaci prostřednictvím vybidnutí rukou atd.

3.3 Plastika a postura těla

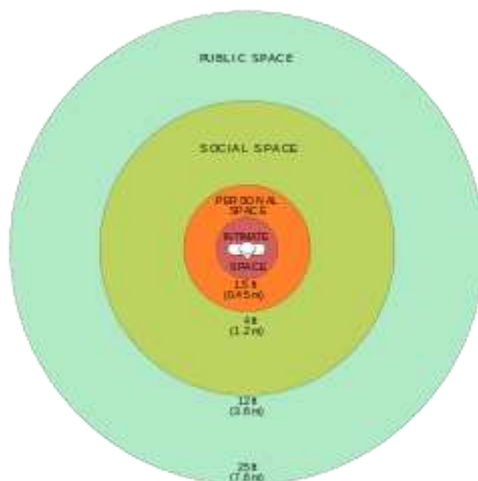
Plastika neboli pohyb těla je jedním z výrazných projevů při komunikaci. Jde o to, jak mluvčí stojí, jaký má postoj, držení těla, jak chodí, jakým způsobem a s jakými projevy se přemísťuje z místa na místo. Zahrnujeme zde i posturu těla při příchodu a odchodu z místnosti nebo místa.

3.4 Proxemika

Pojmem proxemika se rozumí vzdálenost mluvčího a adresáta, jde o mimoslovní sdělování způsobem přibližování se a oddalování se druhé osobě. Autorem tohoto pojmu je Edward T. Hall (1959). Hall ji nazval „mlčící řečí“ (*silent language*) (viz Mistrík 1985: 249–250).

Čtyři základní zóny vzdálenosti mezi komunikujícími jsou (viz také obr. níže):

- **intimní zóna** - vzdálenost komunikujících je do 60 cm;
- **osobní zóna** - vzdálenost komunikujících je od 60 cm do 1,2 m;
- **společenská zóna** - vzdálenost komunikujících je od 1,2 m do 2 m (až 3,6 m);
- **veřejná zóna** - vzdálenost komunikujících je od 3,6 m do 7,6 m (i více).

Obrázek 1: Obr. Diagram proxemických zón od Edwarda T. Halla z r. 1966. Zdroj: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Proxemika> (staženo 9. 4. 2018).

Vzdálenost mezi lidmi je určována mnoha faktory subjektivní i objektivní povahy. Je to osobní založení člověka, zejména jeho temperament, je to druh komunikace, veřejná nebo soukromá atd. Čím je vzdálenost mezi komunikujícími menší, projev je důvěrnější, intimnější, a naopak čím je vzdálenost větší, tím je více signalizována veřejnost, oficiálnost projevu. Může však dojít z různých důvodů k rozporu mezi vzdáleností komunikujících a obsahem komunikátu.

Proxemika hraje roli v řečnictví, ve škole atd. Důležitá je nejen vzdálenost mezi komunikujícími na horizontální ose, ale i ose vertikální (mluvíme o vertikální proxemice). Na některých školách vidíme ještě dnes stupínek pro katedru vyučujícího a důležitým elementem při veřejných projevech je pódium.

Někdy můžeme pozorovat tzv. proxemický tanec (Křivohlavý 1988: 50). Jde o snahu komunikujících vyrovnat vzdálenost mezi sebou. Je to jev, který se projevuje oddalováním a přibližováním se zúčastněných osob (může tak připomínat pohyb boxerů v ringu). K tomuto jevu dochází zejména tehdy, když se setkají osoby s rozdílnými představami o svých osobních zónách. „Obvykle bývá tento proxemický konflikt řešen určitým kompromisem (...)“ (tamtéž), tzn. vyrovnáním vzdálenosti tak, aby vyhovovala oběma komunikujícím.

3.5 Haptika

Haptika je kontakt hmatem, dotekem. Jedná se o podání ruky, nabídnutí rámě nebo poplácání po ramenou aj. Je to jeden z důležitých kanálů neverbální komunikace.

Komunikace doteky neboli **taktilní** komunikace se velkou měrou podílí na sociální interakci. Prostřednictvím doteků projevujeme přátelství (např. pohlazení, objetí), nebo naopak nepřátelství (např. pohlavek, facka), můžeme jimi vytvářet pouze kontakt atd.

Neverbální komunikace

Zájem se soustřeďuje především na způsob(y) **podání ruky**. Je to prostředek kontaktu a v určitých společenstvích **pozdravu**. Je to rovněž prostředek, jímž dáváme najevo uzavření smlouvy nebo jímž provádíme akt gratulace. Obecně se soudí, že akt podání ruky je výrazem projevu přátelství, resp. našich přátelských úmyslů, tzn. dáváme jím najevo, že „souhlasíme“, „stvrzujeme“ aj. V této souvislosti se připomíná, že jde o zkrácený rituál, jímž „říkáme“, že v ruce nemáme zbraň.

Důležitou roli při tomto způsobu komunikace hrají kulturní zvyklosti. Platí to i o způsobech podání ruky. V evropském prostředí rovněž existují pravidla podávání ruky, je „předepsaná“ vzdálenost, na jakou by mělo být podání ruky uskutečňováno (je to na „délku předloktí“, přibližně 60 cm).

Existuje i etiketa podání ruky, která popisuje, kdo podává ruku nejdříve: nadřízený podřízenému, starší mladšímu, žena muži atd.

Sdělení vytvářené bezprostředním tělesným kontaktem lze také rozdělit do následujících pěti skupin (Jones & Yarbrough: 1985):

- rituální (sociální/kulturní) – podání ruky, nabídnutí rámě, úklony atd.;
- funkční – např. smetení smítka;
- přátelské – např. vyjádření vřelosti, srdečnosti;
- intimní – projev emocí;
- sexuální.

3.6 „Dvojitá vazba“ (double-bind)

Nesoulad verbální a neverbální složky je reprezentován pojmem „**dvojitá vazba**“ (double-bind). Je to termín, se kterým se původně setkáváme při diagnostikování psychicky nemocných (např. u schizofreniků). Dnes je běžně součástí výkladů o komunikaci a znamená takový jev v komunikaci, kdy např. matka na úřadě napomíná dítě, aby bylo zticha. Přitom mluví tiše, ale v obličejí je brunátná a gesta jsou rovněž dynamická a negativní (např. hrozí).

3.7 Neverbální komunikační signály

Komunikovat můžeme také prostřednictvím barev, dekorací (jsou to např. ty, které doprovázejí Vánoce, slavnostní stůl, stůl pro intimní večeři atd., to vše má výpovědní hodnotu), oblečení, šperků (zásnubní prsten, snubní prsten, rozpůlená srdíčka, šperky v podobě znamení, hodinky atd.), dárků, známá je tzv. mluva květin atd. Na komunikaci se podílejí rovněž pachy, vůně. Důležitá je symbolika mlčení.

Z hlediska komunikace je také vnímán čas. Je rozdíl ve vnímání času v jednotlivých kulturách, např. „mañana“ ve španělsky mluvících zemích vs. „čas jsou peníze“ v USA. Z hlediska chování vůči času jsou posuzováni i samotní lidé: monochronní člověk – dělá

věci postupně, jednu po druhé, soustavně; časové rozvrhy dodržuje (nechodí např. pozdě na schůzky), naproti tomu polysynchronní člověk dělá několik věcí najednou, časové rozvrhy jsou pro něj spíše orientační.

KONTROLNÍ OTÁZKA

Co znamenají výrazy haptika, posturika, proxemika, adaptér, ilustrátor a regulátor?

SAMOSTATNÝ ÚKOL

1. Ukažte symbolické, resp. sémantické gesto, adresátovi. Pozorujte, zda jej pochopil, případně jej vyzvěte k reakci, zda je mu gesto srozumitelné, zda jej zná. Můžete využít knihy Zdeňka Kleina *Atlas sémantických gest*. Praha: HZ 1998. Např. na straně 66 je pod číslem 108 méně známé, avšak používané gesto. Můžete využít také fotografií v této knize, které jednotlivá gesta zobrazují, a ukázat některé z nich kolegům, a zjistit, zda pochopí, co jim „říkáte“.
 2. Pozorujte, jaké neverbální projevy doprovázejí projev někoho, kdo ve vaší blízkosti/ ve vaší přítomnosti právě komunikuje, a sledujte jeho negativní projevy. Případně přímo vyzvěte někoho ve vaší blízkosti, např. kolegyni/kolegu k mluvnímu projevu a pozorujte jeho neverbální projevy.
 3. Podejte si s kolegou ruce jako při pozdravu a popište, jak toto podání ruky na vás působí. Co je nutné dodržovat, aby pocit při podání ruky byl příjemný a aby bylo podání ruky v souladu s pravidly etikety? Podívejte se na www.ceskatelevize.cz/porady/...etiketa/203522165250004-etiketa-zdraveni/, kde jsou představena pravidla podání ruky a porovnejte je se svým podáním ruky a podáním ruky kolegyně/kolegy.
 4. Ve třídě/v hodině inscenujte setkání dvou dvojic. První dvojici představuje ředitel podniku a jeho manželka, druhou dvojici podřízený zaměstnanec se svou manželkou. Inscenujte podávání ruku při pozdravu. – Inscenujte setkání mladého ředitele podniku (30 let) a jeho zaměstnankyně (60 let), která vešla do ředitelovy kanceláře. Inscenujte podání ruky při pozdravu.
-

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

1. Z Nového Encyklopedického slovníku češtiny, z hesla Symbolické gesto vypište další gesta, jejichž interpretace je v českém prostředí pro uživatele shodná. Viz: Petr Kaderka (2017): SYMBOLICKÉ GESTO. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL:

[https://www.czechency.org/slovník/SYMBOLICKÉ GESTO](https://www.czechency.org/slovník/SYMBOLICKÉ_GESTO) (poslední přístup: 12. 4. 2018)

2. Seznamte se s knihou Zdeňka Kleina *Atlas sémantických gest* (Praha: HZ 1998) a vypište gesto, které vás zaujalo, např. proto, že jste jej nikdy nepoužil/a, u nikoho se s ním nesešel/a, nebo si je nedokážete vysvětlit atd.

ZDROJE

JONES, S. E. & YARBROUGH, A. E. A natural study of the meanings of touch. *Communication monographs* 52, 1985, s. 19–56.

Petr Kaderka (2017): PRAGMATICKÉ GESTO. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: [https://www.czechency.org/slovník/PRAGMATICKÉ GESTO](https://www.czechency.org/slovník/PRAGMATICKÉ_GESTO) (poslední přístup: 30. 4. 2018)

Petr Kaderka (2017): SYMBOLICKÉ GESTO. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: [https://www.czechency.org/slovník/SYMBOLICKÉ GESTO](https://www.czechency.org/slovník/SYMBOLICKÉ_GESTO) (poslední přístup: 12. 4. 2018)

KLEIN, Zdeněk. *Atlas sémantických gest*. Praha: HZ 1998.

KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Jak si navzájem lépe porozumíme: Kapitoly z psychologie sociální komunikace*. Praha: Nakladatelství Svoboda 1988.

LOTKO, Edvard. *Kapitoly ze současné rétoriky*. Olomouc: Univerzita Palackého 2004.

MISTRÍK, Jozef. *Štylistika*. Bratislava: SPN 1985.

De VITO, Joseph A. *Základy mezilidské komunikace*. Praha: Grada 2008.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Úkolem kapitoly bylo seznámit studentku/studenta se různými polohami neverbální komunikace. Důležité bylo poukázat na významnost neverbálních prostředků v komunikaci, jež verbální komunikaci nejen doprovází, ale také ji zastupují/nahrazují. Neverbální prostředky jsou velmi podstatnou složkou komunikace, která ovlivňuje celkové vnímání komunikanta v komunikaci a podílí se na úspěšnosti komunikace.

ODPOVĚDI

Haptika = jedná se o způsob sdělení, které probíhá bezprostředním tělesným kontaktem; hmatem, dotykem.

Posturika = disciplína zabývající se postoji a „chováním“ těla v prostoru, polohou a držení těla.

Proxemika = komunikace, která probíhá vyjadřováním vzdáleností, oddalováním a přibližováním mezi komunikujícími.

Adaptér = gesto uspokojující potřebu mluvčího v komunikaci.

Ilustrátor = používají se k zobrazení předmětů a činností, o kterých mluvíme; „kreslíme“ tak tvary apod., patří sem i ukazování na předměty atd.

Regulátor = gesto, které „monitoruje“ řeč komunikačního partnera, podílí se na vzájemné komunikaci a reguluje komunikujícího v komunikaci. Např. příkyvování hlavou při rozhovoru, pokrčení ramen.

4 KOMUNIKAČNÍ SFÉRY

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Kapitola seznamuje studentky a studenty s rozrůzněnými komunikačními sférami, jež odpovídají základním fundamentálním oblastem lidské činnosti. Popisovány jsou také jako funkční styly, jimž slouží základní soubory vyjadřovacích prostředků z výběru možností, které jazyk a neverbální prostředky nabízejí.

CÍLE KAPITOLY

- Charakterizovat fundamentální oblasti lidské činnosti.
 - Pojmenovat jim odpovídající okolnosti, způsoby a prostředky vyjadřování.
-

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Komunikační sféra, funkční styl, funkční styl běžně dorozumivací, publicistický, administrativní, řečnický, umělecký, odborný.

Komunikační sféry představují základní oblasti sociálního života a jednání. Zkráceně lze hovořit o různých sociálních sférách: „V rámci každé sociální sféry se realizuje soubor verbálních a neverbálních interakcí, resp. typů interakcí, které jsou charakterizovány aktéry, jejich vztahy, činnostmi a cíli; důležitý je přitom vzájemný poměr mezi jazykovým a nejazykovým jednáním“ (viz Hoffmannová a kol. 2016: 15). Každá komunikační sféra reprezentuje soubor komunikačních situací a textů (viz tamtéž). V tradiční terminologii odpovídají oblastem, které jsou vydělovány jako komunikační sféra, v podstatě oblasti vydělované jako funkční styl.

Mluvíme proto o komunikační sféře běžné každodenní komunikace, které odpovídá v tradičním pojetí funkční stylistiky pojem běžně dorozumivací styl, o sféře institucionální komunikace (v tradiční stylistice jde především o administrativní styl), o sféře odborné komunikace (odborný styl), mediální komunikace (publicistický styl) a literární komunikace (umělecký styl). Mimo tyto základní oblasti, lze vydělovat další oblasti lidské činnosti a komunikování. Je to například sféra reklamní komunikace, sféra náboženské ko-

munikace, politické komunikace aj. V tradiční stylistice je do klasifikace funkčních stylů zařazován také styl řečnický.

Texty jednotlivých komunikačních sfér jsou charakterizovány podstatnými stylovými vlastnostmi, na základě nichž je rozeznáváme navzájem a rozlišujeme jejich výrazové prostředky. V následujících výkladech se soustředíme na popis komunikační sféry a charakteristiku stylu, který je v souvislosti s danou komunikační sférou realizován.

Jsou tyto komunikační sféry a styly:

4.1 Sféra běžné každodenní komunikace

Základním rysem této sféry a jejího stylu je **spontánnost** (Čechová, Krčmová, Minářová 2008). Jde o styl projevů, které jsou emocionální a které jsou málo normované, vyznačují se familiárností (důvěrností) a patří hlavně ke sféře **soukromé**, neveřejné (viz Hoffmannová 2017). Dříve byl tento styl spojován zejména s projevy mluvenými, patří sem však i texty psané (e-maily, SMS, komunikace na sociálních sítích atd.). Je to komunikace převážně **dialogická** nebo dialogizovaná. Uplatňují se zde neverbální prostředky, v mluvených projevech jsou to gesta, mimika a pohyby, v psané podobě jsou to prvky, které vyjadřují pocity, postoje, tzv. emotikony.

4.2 Sféra institucionální komunikace

„Institucionální komunikací rozumíme komunikaci, jejíž účastníci jsou nositeli institucionalizovaných sociálních rolí (...) a jež se obvykle odehrává v prostředí institucí (na úřadech, ve firmách atd.), ale ne nutně (občané čtou úřední dopisy nejspíše doma).“ (Hoffmannová a kol. 2016: 144). Jde o oblast státní správy a soudní moci. To je institucionální komunikace v užším slova smyslu (tradičně chápána jako administrativní styl). Vedle toho nižší úroveň institucionální komunikace představuje komunikace v obchodě, ve službách atd. (k tomu viz Hoffmannová 2016: 144)

Administrativní styl je věcný, faktografický, nociónální (pojmový), veřejný a oficiální. Vyjadřování je neexpresivní, automatizované, schematické. Jde o projevy častěji psané než mluvené, připravené, přísně normované.

4.3 Sféra odborné komunikace

Do této sféry patří komunikáty, které jsou formulovány přesně a jednoznačně, jsou nociónální (pojmové), je v nich potlačena emocionalita. Je to styl veřejné jazykové komunikace, základní forma je monologická, komunikáty jsou většinou psané, mluvené projevy jsou předem připraveny písemně. Jsou to projevy spisovné, ve vědeckých textech se objevují i knižní výrazové prostředky. Cílem textů sféry odborné komunikace primárně není estetické ani persvazivní působení na adresáta. Sféra se dělí na několik podoblastí: styl

Komunikační sféry

vědecký (teoreticky odborný), populárně naučný a odborně praktický. Specifickým žánrem i stylovým postupem je esej. Specifickou oblastí je také oblast školské komunikace, s níž souvisí tzv. učební styl.

4.4 Sféra mediální komunikace

Jedná se o sféru masové komunikace. V tradiční terminologii jde o oblast, která je označována jako publicistický styl nebo žurnalistický styl. Texty této sféry slouží k informování veřejnosti a k jejímu ovlivňování. Důležitý je tedy pojem **persvaze** neboli přesvědčování. Jednak jsou to texty, které jsou mluvené, jednak psané. Uveřejňovány jsou v printových (tištěných) médiích na jedné straně, na straně druhé v médiích internetových, v rozhlase a televizi.

Na jedné straně tento styl disponuje prostředky, které jsou relativně stálé (jde o stereotypně se opakující konstrukce a výrazy); tehdy mluvíme o automatizaci publicistického vyjadřování. Na druhé straně jsou to jazykové prostředky, které jsou zcela nové nebo jsou modifikacemi prostředků již existujících; tehdy mluvíme o aktualizaci.

Dílčí funkční styly jsou: zpravodajský, analytický a beletristický.

Je dobré si uvědomit, že „stylová podoba **ž.s.** je odrazem vývojových tendencí spis. jazyka i současné společenské komunikace“ (Minářová 2017).

4.5 Sféra literární komunikace

Této sféře dominuje funkce estetická, tzn. že tyto texty se zaměřují na vyjádření samo a slouží k tomu, aby vzbuzovaly u příjemce zážitek, emoce. Texty umělecké sféry nejsou součástí praktické komunikace, „nejsou brány jako zdroj faktických informací o aktuální realitě (z tohoto hlediska pro ně není relevantní opozice pravdivost/nepravdivost) (...)“ (Mareš 2017). „Texty (...) jsou veřejné a mediálně šířené (...), ale jejich percepce bývá soukromá až intimní.“ (tamtéž) Umělecké texty jsou zpravidla v psané formě, ale následně se vyskytují i ve formě mluvené (např. divadelní představení aj.), „Texty zahrnované do **u.s.** projevují výrazný sklon k modelování (resp. simulování) charakteristických jaz. a výstavbových rysů textů spojených s jinými styly (...)“ (tamtéž, s odkazem srov. mj. Jelínek 1963).

„Komunikace, jíž se účastní umělecké texty, je (...) komplikovaná a mnohotvárná a zapojují se do ní subjekty s rozmanitými rolemi (redaktoři, cenzori, kritici, překladatelé, recitátoři apod.)“ (tamtéž).

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Vybavte si kočku domácí a popište ji/vyprávějte o ní/informujte o ní atd. v rámci různých komunikačních stylů:

1. jako součást běžně dorozumívacího stylu;
2. jako přednášku v rámci odborného stylu;
3. jako informaci v rámci publicistického stylu (jako zprávu);
4. jako součást uměleckého stylu.

KONTROLNÍ OTÁZKA

Kolik komunikačních sfér rozlišujeme? Vyjmenujte je.

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Vyhledejte texty, jež budou reprezentovat jednotlivé komunikační sféry a pokuste se charakterizovat výrazové prostředky těchto textů a prostředky, jejichž prostřednictvím tyto texty komunikují s příjemcem.

DALŠÍ ZDROJE

Marie Čechová (2017): ADMINISTRATIVNÍ STYL. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: [https://www.czechency.org/slovník/ADMINISTRATIVNÍ STYL](https://www.czechency.org/slovník/ADMINISTRATIVNÍ_STYL) (poslední přístup: 13. 4. 2018)

HOFFMANNOVÁ, Jana a kol. *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia 2016.

Jana Hoffmannová (2017): PROSTĚSDĚLOVACÍ STYL. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: [https://www.czechency.org/slovník/PROSTĚSDĚLOVACÍ STYL](https://www.czechency.org/slovník/PROSTĚSDĚLOVACÍ_STYL) (poslední přístup: 13. 4. 2018)

Marie Krčmová (2017): ODBORNÝ STYL. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: [https://www.czechency.org/slovník/ODBORNÝ STYL](https://www.czechency.org/slovník/ODBORNÝ_STYL) (poslední přístup: 13. 4. 2018)

ČECHOVÁ, Marie, KRČMOVÁ, Marie, MINÁŘOVÁ, Eva. *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2008.

Komunikační sféry

Petr Mareš (2017): UMĚLECKÝ STYL. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: [https://www.czechency.org/slovník/UMĚLECKÝ STYL](https://www.czechency.org/slovník/UMĚLECKÝ_STYL) (poslední přístup: 13. 4. 2018)

Eva Minářová (2017): ŽURNALISTICKÝ STYL. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: [https://www.czechency.org/slovník/ŽURNALISTICKÝ STYL](https://www.czechency.org/slovník/ŽURNALISTICKÝ_STYL) (poslední přístup: 13. 4. 2018)

SHRNUTÍ KAPITOLY

Kapitola seznamuje studentky/studenty se základními sférami lidské činnosti které také doprovází výběr jazykových prostředků a neverbálních prostředků. Každá komunikační sféra je charakterizována specifickými komunikačními situacemi, výběrem výrazových prostředků a žánry.

ODPOVĚDI

Rozlišujeme zpravidla čtyři komunikační sféry – běžnědorozumivací, odbornou, publicistickou a uměleckou, ale může jich být i více. Někdy je jich šest, a to tehdy mluvíme-li o funkčních stylech a vyděluje-li se samostatně řečnický styl a administrativní styl.

S ohledem na naše předchozí výklady vyjmenujme tyto: sféra běžně dorozumivací, sféra mediální komunikace, sféra literární komunikace a institucionální komunikace.

5 MLUVENOST A PSANOST

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Tato část má přispět k pochopení shod a rozdílů u jevů, které jsou reprezentovány pojmy mluvenost a psanost. Z lingvistického hlediska jde o dvě rovnocenné manifestace společného jazykového kódu, přesto fungující v rozdílných komunikačních podmínkách. Tyto varianty jednoho kódu jsou v této kapitole popsány z hlediska diferenčních rysů, zdůrazněna je však skutečnost, že se rysy mluvenosti a psanosti v komunikátech prostupují.

CÍLE KAPITOLY

- Definovat pojmy mluvenost a psanost.
- Popsat jejich rozdílné výrazové rysy.
- Pochopit zásadní rozdíl mezi těmito dvěma existenčními formami jednoho jazyka.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Mluvenost, psanost.

5.1 Vymezení pojmu mluvenost a psanost

Mluvenost a psanost jsou považovány za dvě rozdílné kulturní techniky a sociální aktivity, v lingvistickém pojetí jsou chápány „jako dva autonomní jazyky, častěji jako dvě různé existenční formy, „mody“ jednoho jazyka, tj. např. č. existuje v podobě mluvené a psané, verbální projevy vytváříme v mluvené n. psané č.“ (Hoffmannová 2017). Chápeme je tedy jako dvě rovnocenné manifestace společného jazykového kódu.

5.2 Výrazové prostředky

Mluvené a psané projevy je možné charakterizovat soubory vlastních výrazových prostředků, které jsou popisovány jako jejich distinktivní rysy. Tyto charakteristiky jsou

ovšem jejich idealizovanými podobami, neboť ve skutečnosti se setkáváme s formami, které mísí prvky jak psanosti, tak mluvenosti. E-maily, SMS, komunikace na sociálních sítích mají velmi blízko k mluvenosti ve využití některých jejích prvků a rysů, naopak psaná komunikace je mnohdy ovlivněna mluvenými projevy; někdy je těchto prvků využito záměrně, např. v současné době je tomu tak ve zpravodajských psaných textech, neboť zde se setkáváme např. s hovorovými (*Bezdomovci figurují ve 2 procentech českých firem*) a expresivními (*Kalousek proplesknul mladíka, který mu nadával; vypařil se jako pára nad hrncem*) výrazy.

5.2.1 PSANÝ TEXT

Psaný text je ve své ideální podobě obvykle připravený, uspořádaný, z hlediska vyjadřování souvislostí a formálních vztahů (např. v syntaxi) explicitní. Členění je signalizováno graficky interpunkcí a kompozičním uspořádáním textu. Jedná se o projevy primárně monologické. Užití jazyka je převážně v jeho spisovné varietě.

5.2.2 MLUVENÝ TEXT

Pro mluvený text je příznačná nepřipravenost, spontánnost, neformálnost, situační zakotvenost, mnohdy emocionální zaujetí, konkrétnost a nadbytečnost ve vyjadřování, nízký stupeň uspořádanosti, implicitnost, pokud jde o formální vyjádření vztahů. Užití jazyka je ve smíšené podobě spisovného vyjadřování a hovorové nebo nespisovné variety jazyka.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Na příkladu mluveného a psaného vypravování popište a porovnejte výrazové prostředky mluvenosti a psanosti. Rozdíly vepište do tabulky (viz níže):

psaná verze	mluvená verze
1. Školka, do které jsem v dětství chodil, byla v těsném sousedství našeho domu, a tak jsem asi od čtyř let docházel do školky samostatně.	1. no tak příběh který budu vypravovat se mi stal asi v pěti letech když sme měli školku hned naproti baráku a já sem odcházel protože to bylo na dohled tak sem do školky začal docházet asi právě od těch čtyř let sám
2. Jediným úskalím byla silnice protínající jinak asi dvouseťmetrovou cestu.	2.
3. S mámou jsme proto byli domluveni, že před vstupem na vozovku zamávám.	3. a měli sme vždycky s mámou smluvené znamení že těsně před vstupem na silnici jí ještě naposledy zamávám
4. Jednou se mi však toto zamávání nevyplatilo, poslední kontakt s mámou mě natolik zaměstnal, že jsem přehlédl zprava se blížící autobus.	4. no a právě při té jedné cestě sem se tím zamáváním a tím otočením a tím posledním kontaktem ještě nějak ne rozrušil ale spíš sem se dekoncentroval takže jakmile sem potom chtěl vykročit do vozovky tak sem přehlédl že se zprava blíží autobus
5. Další dojmy jsou jen zprostředkované.	

6.	6. no a dopadlo to tedy tím že sem v šoku upadl na silnici
	5. potom mám takovou vlastně už jen vsugerovanou představu z vyprávění
7. Máma mě nesla v náručí na polikliniku, kde jsem byl podroben prvnímu vyšetření.	7. jak sem byl v náručí donesen na polikliniku
8. Pamatuji se, že jsem pocítoval silnou nevolnost a neustále jsem zvracel.	8. a samotnému mně utkvělo pouze dojem nevolnosti když sem ležel na bílým lůžku a vlastně sem jenom zvracel a vůbec nic sem nechápal
9. Cesta z polikliniky vedla do krčské nemocnice.	9. a dostal sem se do nemocnice myslim že v Krči sem ležel
[211]10. Na pokoji jsme leželi čtyři, ale já si pamatuji pouze jednoho kluka se zlatým zubem, který neustále plakal.	10. a vzpomínám si že sme leželi na pokoji asi čtyři kluci jeden z toho byl takovej takovej černovlasej kluk kterej furt brečel a měl zlatej zub
11. Byl snad po operaci kýly.	11.
12.	12. a vůbec nějak mně utkvělo jenom ten dojem jak brečel a že mně tam máma přinesla slona takovou malou figurku a tenhle ten kluk neustále mě když sem odcházel tak mě neustále prosil s pláčem abych mu toho slona dal tak sem mu nakonec toho slona na přání mámy teda dal no
13. Máma za mnou často docházela a jakmile mi skončila dieta, nosila mi při každé návštěvě polárku.	13. a jinak si vzpomínám že když sem moh nějak jíst nejen dietu tak že máma tam za mnou docházela a jed sem vždycky v době návštěv polárku
14. Obvykle si sedla na postel a předčítala nám všem z knihy, která měla červeno-modro-žlutou obálku.	14. no a všem nám máma předčítala nějakou pohádku a já si vzpomínám že ta knížka z který četla že byla taková žluto-oranžovo-červená
15. Ta obálka byla pro mě dlouho po návštěvě jediným poutem s domovem.	15. že to byl pro mě takovej kontakt s domovem snad

Zdroj: Olga Müllerová: Ke vztahu mluveného a psaného textu (srovnání mluveného a psaného vypravování). *Slovo a slovesnost* 50, 1989, č. 3, s. 205–216.

Psané vypravování

Mluvené vypravování

5.3 Specifika mluveného textu

Mluvený text, souvislý mluvený text (jako v případě vypravování, viz výše) je charakterizován několika znaky: z hlediska kompozice tím, že mluvčí má ujasněné rámcové části (zejména začátek), obsahové rámce, ale jinak je perspektiva výpovědi ne zcela jasná. Části textu se dělí na sekvence, v syntaktické struktuře nejsme s to určit jednoznačně hranice jednotlivých výpovědí tak, jak u promyšleně formulovaných výpovědí v psaném textu, neboť chybí jednoznačné signalizování a vyjádření syntaktických vztahů.

Jednotlivé sekvence začínají formálními signály návaznosti, např. *no, a, no a*. Ty ukazují dopředu, že text bude pokračovat. V textu jsou patrná častá opakování výrazů nebo rektifikace neboli opravy; projevem oprav, tzn. snahy po co nejlepším vyjádření a volbě prostředku, jsou rektifikační částice, např. *vlastně*. V mluveném textu se nadbytečně objevují ukazovací zájmena (*ten, takový*), projevem mluveného textu je i neurčitost provázená výrazy *nějak, nějaký*, někdy se mohou objevit výrazy nejistoty *asi, snad*; součástí jsou i restriktivní konektory a částice (*jen, pouze*) omezující nebo vytykající prvky výpovědi. Řadou prvků, které se vzhledem k promyšlenosti výpovědi neobjevují v psaném textu, se mluvený text prodlužuje. V mluveném textu se objevuje také verbalizace toho, co při mluvení děláme (*Ted' budu vypravovat; To ti řeknu...Abych teda pokračoval tam, kde jsem skončil*). Podle Poukarové je mluvený text soudržný a využívá prostředků, které se objevují i v textech psaných, v některých případech je jeho repertoár dokonce širší. Jeho soudržnost však na rozdíl od psaných textů více souvisí s produkcí textu, se záměrem mluvčího než s použitím výrazových prostředků (Poukarová 2017).

Pro mluvené texty je také typická intertextovost, tzn. odvolávání se na to, kdo jiný co řekl, tedy reprodukování cizí řeči, reprodukování vlastních dialogických promluv s někým jiným, reprodukce vlastního myšlení atd. (Hoffmannová 1999).

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Na textech mluveného vypravování (jde o souvislý projev jednoho mluvčího; mluví jeden mluvčí) popište projev intertextovosti:

1. ...já pám a co jí bylo/no vytekla jí voda / no to s nim takovejdle hovor / no já pám / a bolelo jí něco? / no nen / a jen ta voda / a já pám / a kdys ji vodvez? / no asi ve tři hodiny v noci / já pám člověče / dyť bude osum /užs tam volal? / ne a já pám máš číslo? / a vodka voláš /no z Brodu / já pám a co tam děláš? ...
2. ... a ptala sem se ho tady na todleto / von povídal / a povídám / a pane doktor a co tá kýla / ne tu nechte bejt s tou nic nedělejte / nenoste pytle...
3. šla sem z Jednoty a tady u Bímovejch stála ta nová sanitka jak je z Nymburka / ... a já povídám kdo to stůně u Bímů? / Alena tam byla Bímová tam byla Blanka tam byla sem je viděla / povídám / a kdo to stůně? / no že tý bábě se udělalo o špatně...
4. ... vodvezli ji do Sadský ... ty její dcery ... ty se vo ní nestaraly protože / jo vona je v Sadský vona je blázen / co bysme s ní doma dělaly ...

Zdroj: Hoffmannová, Jana: „Reprodukce“ cizí řeči a myšlení. In: *Jinakost, cizost v jazyce a literatuře*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně 1999 (Čechová, M., Moldanová, M.), s. 56–60.

KONTROLNÍ OTÁZKA

Jaké jsou rysy mluvenosti a psanosti?

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

V e-mailu, SMS nebo v komunikaci na sociálních sítích vyberte text a charakterizujte jej z hlediska prvků a rysů mluvenosti a psanosti.

DALŠÍ ZDROJE

Jana Hoffmannová (2017): PROJEVY MLUVENÉ A PSANÉ. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: https://www.czechency.org/slovník/PROJEVY_MLUVENÉ_A_PSANÉ (poslední přístup: 14. 4. 2018)

HOFFMANNOVÁ, Jana. „Reprodukce“ cizí řeči a myšlení. In: *Jinakost, cizost v jazyce a literatuře*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně 1999 (Čechová, M.; Moldanová, M.), s. 56–60.

MÜLLEROVÁ, Olga. Ke vztahu mluveného a psaného textu (srovnání mluveného a psaného vypravování). *Slovo a slovesnost* 50, 1989, č. 3, s. 205–216.

POUKAROVÁ, Petra. Soudržnost mluvených textů. In: Uličný, O. (ed.): *Struktura v jazyce, jazyk v komunikaci*. Liberec: Technická univerzita v Liberci 2017, s. 135–148.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Kapitola má za úkol vést studentky/studenty k pochopení toho, že mluvený a psaný text jsou dvě odlišné formy vyjadřování. Je potřeba si uvědomit, že v komunikačních situacích využíváme zpravidla buď jedné, nebo druhé formy, ale jsou i žánry, v nichž se mísí prvky obojího. Nelze však v komunikaci používat jen „jeden jazyk“ ve všech situa-

cích stejně. Je potřeba rozlišovat vzhledem k funkci a vhodnosti v závislosti na konkrétní situaci.

ODPOVĚDI

Psaný text je připravený, promyšlený, strukturovaný, se zřetelně formulovanými syntaktickými vztahy. V tomto smyslu je explicitní, ovšem je i implicitní. V psaném textu jsou výrazy i vztahy mezi slovy a větami zřetelně vyjádřeny, souvislosti jsou zřejmé, může být tedy i implicitní. Ne všechno musí být v psaném textu vyjádřeno, protože při vnímání psaného textu funguje celá řada inferencí, které jsou neuvědomované, ale i uvědomované. Naopak v mluveném textu se toho „říká víc“, protože vzhledem k ne úplně jasné perspektivě výpovědi máme tendenci „říkat víc“, také slova a věty opakujeme, opravujeme se, tematizujeme naši řečovou činnost atd.

6 DIALOG A MONOLOG

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Kapitola seznamuje se dvěma základními formami lidské interakce, dialogem a monologem, přičemž vychází z popisu dialogu jako základní komunikativní složky lidského řečového jednání. Monolog je tu popisován ve vztahu k dialogu, jako forma, jež ve své „čisté“ podobě v podstatě neexistuje, neboť veškeré texty jsou různými způsoby dialogizovány.

CÍLE KAPITOLY

- Definovat dialog.
 - Definovat monolog.
 - Popsat typy dialogu.
 - Popsat strukturu a styl dialogu.
-

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Dialog, monolog.

6.1 Dialog

6.1.1 TERMÍN

Někdy se setkáváme vedle termínu dialog ještě s dalšími pojmy, a to dualog a polylog. Duolog má označovat dva účastníky komunikace, termín polylog větší počet.

Termín **dialog** je ovšem dostačující, neboť označuje komunikaci jakéhokoliv počtu účastníků. Složka *dia-* ve slově dialog znamená „skrze, přes, mezi“. V češtině se používá pojem **rozhovor**, ten však využíváme pro komunikaci mluvenou.

6.1.2 CHARAKTERISTIKA DIALOGU

Dialog je jedna ze základních forem lidské interakce. Jde o komunikaci dvou nebo více účastníků, kteří se střídají v pronášení svých replik (Hoffmannová 2017).

Jan Mukařovský (1941, 1982) vymezuje znaky dialogu takto:

1. polarita „já“ a „ty“; znakem je užívání 1. a 2. osoby zájmen a sloves, imperativu nebo vokativu;
2. zakotvení v reálné předmětné situaci; s tím souvisí používání prostředků časové a prostorové deixy (jde o zájmena a zájmenná příslovce); situace sama se může stát tématem dialogu;
3. střídání odlišných „osobních“ kontextů zúčastněných, což mnohdy vede v dialogu k hledání společného tématu, k významovým zvrátům na rozhraních replik atd.

Aby se mohl dialog uskutečnit, musejí se účastníci komunikace „shodnout“ na tématu, eventuálně dílčích tématech hovoru, jejich komunikace by měla spět k určitému cíli. Témata hovoru by se neměla míjet, protože tak se rozhovor „rozpadá“. Uveďme ukázky z knihy U. Eca *Jak cestovat s lososem*. Zde je esej Jak nemluvit o fotbale, která popisuje situace, kdy jeden komunikační partner nerespektuje druhého komunikačního partnera a navozuje a udržuje hovor o tématu, který je komunikačnímu partnerovi neznámý nebo se o něj nezajímá. Může tak dojít až k situacím, při kterých sice mluví dva účastníci komunikace navzájem, ale každý o něčem jiném („jeden o koze, druhý o voze“).

Ukázka 1:

K1: *Viděl jste Vialliho?*

K2: *Ne, musel přijít, když jsem tu nebyl.*

K1: *A dneska večer se budete dívat na zápas?*

K2: *Ne, musím se věnovat Knize Z Metafyziky. Vite, Stagyrita.*

K1: *Dobře, podívejte se a pak mi řeknete. Podle mě může být Van Basten Maradonou devadesátých let, co myslíte? Já bych ale pozorně sledoval Hagiho.*

A tak dále, jako když mluvíte do zdi.

(Eco 2017: 133)

Ukázka 2:

Ukázka číslo dvě ukazuje situaci, kdy je navozen rozhovor se spolucestujícím ve vlaku.

K1: *Slyšel jste poslední CD Franse Brüggena?*

K2: *Jak prosím?*

K1: *Mluvím o Pavane Lachryme. Podle mě na začátku moc zpomaluje.*

K2: *Promiňte, nerozumím...*

K1: *Mám na mysli Van Eycka ... (slabikuji) Blockflöte.*

K2: *Víte, já ... To se hraje smyčcem?*

K1: *Ah, chápu, vy nejste...*

K2: *Nejsem.*

K1: *To je zajímavé. A víte, že abyste získal ručně vyráběnou flétnu Coolsma, musíte čekat tři roky? To je pak lepší ebenový Moeck. Ta je nejlepší, alespoň z těch, které se prodávají. Řekl mi to Gazzeloni. Poslyšte, vy se dostanete až k páté variaci Daphne D'Over?*

K2: *No víte, já jedu do Parmy.*

K1: *Aha, chápu. Vy hrajete raději v F a ne v C. Je to uspokojivější. Víte, že jsem objevil sonátu od Loeilla, která...*

K2: *Leié, koho?*

K1: *Chtěl bych vás vidět hrát ty fantazie od Telemanna. Dokážete to? Nepoužíváte náhodou německý prstoklad?*

K2: *Podívejte, Němci... BMW je asi výborné auto a já je respektuji, ale...*

K1: *Chápu. Používáte barokní prstoklad. Správně. Víte, ti ze Saint Martin in the Fields...*

(Eco 2017: 133–134)

6.1.3 TYPY DIALOGU

Na základě výše vyjmenovaných rysů vyděluje Jan Mukařovský tyto druhy dialogu:

1. osobní, který se soustřeďuje na účastníky komunikace;
2. předmětný, který je situační; příkladem takového rozhovoru je např. rozhovor při práci;

3. konverzace; jde o společenskou konverzaci, nebo „komunikaci pro komunikaci“, „hovor pro hovor“; v anglosaském prostředí se používá pro tento druh komunikace pojem „small talk“.

Tento druh komunikace lze s jistou nadsázkou laicky také označit např. jako „výtahovou komunikaci“, což odvozujeme od jedné ze situací, v níž se takový druh hovoru uskutečňuje: nastoupíte do výtahu např. se sousedkou, o které víte, že bydlí ve vašem domě, ale vlastně se navzájem neznáte. V té chvíli se pokoušíte dát najevo, že sousedku úplně nepřehlídíte a snažíte se s ní navázat alespoň nějaký kontakt. Pozdravíte a začnete třeba mluvit o počasí: *To máme dneska hezky* atd.

Lze také uvažovat o tomto dělení dialogů:

1. přirozený, spontánní – při běžné komunikaci např. doma s rodinou, s přáteli;
2. institucionální – jedním z komunikujících je zástupce instituce; jde o dialogy vedené ve škole, u lékaře, v médiích, kdy na jedné straně je zástupce instituce jako moderátor atd.
3. umělecký/fiktivní – zde by takovým příkladem byl tzv. jevištní dialog. Tento typ dialogu je uskutečňován pro třetí osobu, je stylizovaný v kontextu divadelní hry jako celku, adresát, kterému je text (divadelní hra) určen, není dialogu přítomen. Jevištní dialog má jiné rysy než např. přirozený dialog, neboť prostřednictvím něj se může „vyprávět“ děj, jsou jím mnohdy sdělovány okolnosti, které v běžném dialogu sdělovány být nemusejí – vyplývají ze společného kontextu komunikujících, ze skutečnosti, ze společné zkušenosti, situační zakotvenosti atd. komunikujících partnerů (tyto okolnosti nemusejí být pro diváka zřejmé, např. nevyplývají z textu hry, nebo především divák není součástí literární stylizace, proto jsou pro diváka sdělovány) atd.; to samé platí pro dialogy v literárním textu. Ty jsou podřízeny literárnímu textu jako celku, z toho důvodu zde nelze v rámci dialogických výměn hovořit o přímě řeči, neboť jde o sekundární komunikace stylizovanou v rámci literárního textu. Přestože tyto dialogy mnohdy působí přirozeně, ve skutečnosti neodpovídají reálným replikám v přirozeném dialogu;
4. fatický dialog (odvozený od fatické komunikace).

Specifickým dialogem je **tzv. školský dialog** (Höflerová 2003, 2013). Ten se od spontánních dialogů liší tzv. třetí replikou, která je evaluační, tzn. je hodnotící a komentující odpovědi žáků/studentů (viz Höflerová 2013: 132). Ve školském prostředí se setkáváme i se specifiky prostředků neverbální komunikace.

Ukázka:

ř. kom.

1 U *to je sice pravda* ↑ *ale ještě jedno chování civky je důležité / které* ↓ 😊

2 Ž ...

3 U *no nikdo neví* ↑ / *no přece se NATáci Honzo zopakuj nám to ještě jednou* ↓

- 4 Ž *natáčí se* ↓
 5 U *CO KDO PROČ řekni nám to CELÉ* ↓
 6 Ž *cívka se v magnetickém poli natáčí* ↓
 7 U *no to byla doba*
 (Höflerová 2013: 130)

Zajímavými příklady dialogu jsou dialogy vázané na činnost, např. při šití a pečení (připomeňme také v lingvistice známý příklad dialogu u krejčího Miloše Weingarta, 1932, typy tzv. nákupního dialogu (viz Kořenský a kol. 1999). V takovýchto příkladech se ukazuje a zdůrazňuje situační vázanost dialogu. Mimojazyková skutečnost není pouhou kulisou promluvy v dialogu, ale stává se její organickou součástí. Následkem tohoto sepětí jsou v dialogu patrná deiktická slova – zájmena a příslovce ukazující na mimojazykovou skutečnost. M. Weingart v článku z roku 1932 uvádí jednu takovou repliku: „*tak – tadyhleto tento – a potom tůhle tento – no a pak semlé a bude to.*“ Ukazuje, jak mohou repliky dialogu obsahovat celé „trsy“ zájmen, zmiňuje se o tom, jak slova pojmová jsou nahrazována zájmeny a posunky (gesty, mimikou).

6.1.4 STRUKTURA DIALOGU

Repliky. Specifickým rysem výstavby dialogu jsou **repliky**. Je to dvojčlenná n-tice, navzájem spjata syntakticky a významově. První replika se nazývá **iniciace**, druhá **reakce**. Iniciace zahrnuje požadavek informace, reakce je odezvou na iniciaci, tedy na požadavek poskytnutí informace.

Iniciace může mít podobu tázací věty (*Kolik je hodin?*), nebo nemusí (*Zdá se, že už je hodně hodin*, což v kontextu může znamenat i požadavek po poskytnutí informace o tom, kolik je hodin).

Rozlišujeme pojmy iniciace a otázka, reakce a odpověď. Otázka má podobu tázací věty, např. *Máš cukr?*, odpovědí je pak splnění požadavku informace požadovaného otázkou: *Mám*.

S otázkou a odpovědí se setkáváme při dialogu méně často, než bychom předpokládali, zejména odpovědi v pravém slova smyslu jsou v menšině. Setkáváme se s nimi při operativních výměnách typu: *Dalas tam cukr? Dala*. Častěji se setkáváme s reakcemi, tedy nedostatečně formulovanou odpovědí vzhledem k požadavku vzneseného iniciací. Např. *Půjdeš se mnou večer do kina? – Musím se učit*. Tento druh odpovědí je pro běžné dialogy přirozený.

Odpovědi/reakce posuzujeme podle toho, jak z hlediska informační úplnosti nebo míry informační neúplnosti reagují na otázku/iniciaci. Může se stát, že odpovědi jsou neúplné, nebo i záměrně vyhýbavé, tzn. že nesplňují požadavek informace kladený mluvčím. Děje

se tak z mnoha důvodů, známé jsou takovéto typy odpovědí v řeči politiků atd. Tyto odpovědi nazýváme nekooperativní; jedná se o případy, kdy komunikující nechce nebo nemůže odpovědět. Jsou ovšem odpovědi typu „nevím“, nebo adresát prostě neumí odpovědět, neboť dané informace nemá k dispozici. Takovýto typ reakce se nazývá adispoziční.

Dialog jako celek. V lingvistice se řeší otázka, zda je dialog jeden text nebo soubor textů. To, že dialog lze chápat jako seskupení, zastává K. Hausenblas a argumentuje především rozdílností stylů jednotlivých mluvčích.

Na druhé straně O. Müllerová obhajuje dialog jako jeden celek, a to především z hlediska komunikačního. Účastníci komunikace sdílejí alespoň po určitou dobu dialogu stejné téma, snaží se dospět k nějakému společnému cíli.

6.1.5 STYL DIALOGU

Otázka stylu dialogu je zpracována ve stati J. Hoffmannové Jakou cestou se ubírat ke stylistice dialogů a mluvených projevů? Hoffmannová zde řeší zajímavé skutečnosti stylů v dialogické komunikaci, např. přizpůsobování se v dialogu jednomu z komunikačních partnerů, otázky vyrovnávání stylů komunikujících v dialogu vzhledem ke komunikační situaci, nebo naopak individuálnost stylu komunikující v komunikaci více partnerů atd.

Uvedme ukázky:

Ukázka 1:

E-mailová konverzace skupinky kamarádů (bývalých spolužáků, kolem 30 let)

L čau pánové, tak kdo další je na řadě? nám se dneska narodila Anežka. ps. Neuděláme Řadov?

G husty, jak s nama Libor nikam nechodi, tak ani nevím, že to mělo přijít. Kdykoliv muzeme udelat radov, pristi tyden ne, ale pak uz vždy ano, hezke cesko jmeno.

K cau otce... gratuluju... at se ji všechno dari ...radov kdykoliv...

V Zdar pánové. Tento pátek na pivo nejdu, ale s Řadovem počítám. Budu se těšit. Dáme nohejbálek? Zdravím.

W Zdarec pánove! no ja jsem celej vejkend na soustredeni s lidma z práce Jedine ze bych po ceste se stavil ... no nevím... ale to uz v nedeli nemá cenu... tak bych s vama rad vykalil... ještě to zkusim poresit...

Ukázka 2:

Chat s Vojtou Kotkem (VK)

Terezka No... ne že bych z tebe byla nějaká hotová, ape pamatuješ jak si byl jednou v Macdonaldu? ☺ proč si na mě tak koukal? ☺

VK Prosim? Víš na kolik holek já už v mekáči koukal? Která ty se? ☺

Hoffmannová, Jana. Jakou cestou se ubírat ke stylistice mluvených projevů? In: *Stylistika v kontextu historie a současnosti*. Docentce Evě Minářové k životnímu jubileu. Eds.: K. Klímová – I. Kolářová – J. M. Tušková. Brno: MU 2013, s. 103–113 (ukázky s. 108).

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Popište v následující ukázce znaky dialogu.

Popište strukturu dialogu, charakterizujte účastníce dialogu, jejich chování v komunikaci, charakterizujte jejich způsob vyjadřování, zasad'te dialog do komunikační situace a popište ji:

P dobrý den

Z dobrý den/ prosim vás já bych potřebovala pro vnučku na šaty / něco co se teďko nosí

P a na já by to mělo být?

Z no na takový letní / no na léto / to víte no aby se to dobře nosilo prostě / můžete mohla byste mi poradit slečno?

P podívejte se tady na ty bavlny / tady máme teď i modrotisk / ten je teďko moderní ten by se určitě líbil

Z tak já nevim co vzít / (*ukazuje na modrotisk*) a je to opravdu hezký na šaty?

P teď jsem ho dostali příd'te za hodinu a už tady nebude

Z tak jo/ a kolik bych asi tak toho měla vzít?

P chcete s rukáváma nebo bez?

Z jen tak na ramínka

P tak to stačí metr a půl

Z tak jo /ste hodná že ste mi poradila (*měření, stříhání, psaní účtenky*)

P tak tady je to prosím

Z děkuju vám (*zákaznice jde k pokladně*)

Zdroj: Hoffmannová, Jana. Jakou cestou se ubírat ke stylistice mluvených projevů? In: *Stylistika v kontextu historie a současnosti*. Docentce Evě Minářové k životnímu jubileu. Eds.: K. Klímová – I. Kolářová – J. M. Tušková. Brno: MU 2013, s. 103–113 (ukázka s. 109).

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Pro mluvené dialogy je charakteristický jev, kterému říkáme „mluvení za druhého“. V následující ukázce z knihy Michala Viewegha *Účastníci zájezdu* (ukázka 1, 2) sledujte projevy „mluvení za druhého“, jež Viewegh svou stylizací imituje. Charakterizujte tento jev i z hlediska společenské přijatelnosti, a to i v následující ukázce 3:

Ukázka 1:

„Paní Šarloto“, řekla (průvodkyně Pamela), „měla jste váš pas v kabelce?“

Odpovězte nám prosím“.

... čekala na Šarlotinu odpověď ...

„Ano“, řekla konečně Šarlota a utřela si oči.

„A kdy jste ho měla naposled?“

„To už je sakra nějaký pátek,“ řekl Jarda a zasmál se.

(s. 105)

Ukázka 2:

„Hned se tu cítím jako doma,“ plácl (Max) mechanicky při vzpomínce na svůj neuklizený krčský podnájem.

„Vy teda si moc neuklízíte,“ zasmála se Jituš.

„Co by uklízel, když je svobodnej,“ řekl žertovně Jarda.

„Jak víš, že je svobodnej?“ řekla Jituš.

Obrátila se přímo na Maxe.

„Nebo jste?“

Max se zasmál.

„Prstýnek nemáte,“ řekla Jituš.

„Asi ho na zájezdy sundává,“ zasmál se Jarda.

Vyčkávali.

„Už skoro rozvedenej,“ vzdal to Max.

„Už rozvedenej?“ řekla Jituš. „Berete to tedy hákem.“

„Aspoň nemusí uklízet,“ řekl Jarda. „Má recht.“

„A copak, že se chcete rozvádět?“ zajímala se Jituš. „Teda jestli se můžu zeptat?“

Max se zasmál.

„Házeli si mincí, aby se rozhodli mezi dovolenou na Bermudách a rozvodem,“ řekl Ignác. „Nakonec to vyhrál rozvod, protože dovolená trvá dva týdny, ale rozvod je něčím, co zůstane na vždy.“

Jituš se tvářila podzíravě.

„Přiznávám,“ ušklíbl se Ignác. „Řekl to Woody Allen.“

(s. 127–128)

Ukázka 3:

Muž 1 jak to u vás vypadá blbě?

Žena hele furt jednájí s nákejma firmama jo dycky de s nima někam jednat do hotelu do Fóra celej je tam ty zahraniční firmy jim jaksí nabízej svý služby zakázky jenže tady na to nemá nidko peníze no tak voni to dycky vyslechnou a pak u toho nic není mám pravdu?

Muž 2 no nemáš ale to je jedno

Žena no tak jakto že nemám pravdu když mám? Dyt's to tak říkal

Muž 2 ale no tak prostě to co tady říkáš neplatí všeobecně

O „mluvení za druhého“ viz – Jana Hoffmannová, Olga Müllerová, Jiří Zeman: *Konverzace v češtině při rodinných a přátelských návštěvách*. Praha: Trizonia 1999, s. 126n.

6.2 Monolog

„Pro monolog je na rozdíl od dialogu charakteristická souvislá, nepřetržitá aktivita jediného subjektu; ve srovnání s dialogem **m.** není tak těsně spjat se „zde“ a „ted“, s aktuální časovou a prostorovou situací.“ (Hoffmannová 2017) Je psaný, ale i mluvený. Má mnoho podob, objevuje se jako součást lidského řečového jednání a obecně i chování a také jako součást psaných textů, literárního textu, odborných textů atd.

Znaky monologu jsou:

1. jde o souvislou promluvu jednoho mluvčího;
2. sdělování se uskutečňuje jednosměrně; nejde o střídání komunikačních rolí mluvčího a posluchače; příkladem takové jednosměrné komunikace je např. výklad učitele k žákům/studentům);
3. aktuální komunikační situace, „zde“ a „ted“ nehraje při monologu tak zásadní roli jako u dialogu;
4. kontakt mezi komunikujícími může být nepřímý – text/monolog může být čten později atd.
5. často je připravený, na rozdíl od spontánního dialogu;
6. převážně je psaný.

6.3 Typy monologu

Stejně jako u dialogu lze uvažovat o různých typech monologických promluv. J. Mu-kařovský ve své stati Dialog a monolog rozlišuje:

1. monolog divadelní (v jeho pojetí však jde o monolog chápaný jako dialog s nepřítomným partnerem);
2. jazykový projev s jediným mluvčím bez ohledu na přítomnost jiných účastníků promluvy.

Rozlišují se také monologické mluvené projevy pronášené spatra a projevy předem připravené.

Specifickým druhem monologu je **vnitřní monolog**. Je součástí lidského jednání („vnitřní“ monolog člověku slouží k třídění myšlenek, ke koncentraci atd., tehdy však mluvíme o **samomluvě**), je formou moderní literatury. Pro tento účel používáme termín „vnitřní monolog“, který se tak odlišuje od termínu „samomluva“. Prostřednictvím vnitřního monologu postav se seznamujeme s myšlenkami postavy, často ještě „ve stavu zrodu, bouřlivého, chaotického psychického dění, dramatických myšlenkových svárů“. (tamtéž). Charakteristickým znakem vnitřního monologu je to, že jde o promluvu podávanou výlučně z vnitřní perspektivy postavy, která se obvykle formálně vyjadřuje neznačenou přímou řečí nebo polopřímou řečí. Vnitřní monolog může být také dialogizován (postava

vede dialog sama se sebou, formálně na tuto skutečnost může být poukázáno „pojmenováním“ dvou pólů komunikující postavy, např. „Já“ a „Ty“).

Je však známo, že „čisté“ monology se v praxi téměř nevyskytují, každou monologickou promluvu lze chápat jako dialogizovanou už s ohledem na to, že každý text/monolog vzniká „pro někoho“ – pro čtenáře, posluchače, „pro sebe“. Monolog bývá často záměrně dialogizován – různými kontaktovémi prvky, plurálem (*Víme, oč tu jde.*), inkluzivním plurálem (*Podívejme se nyní na tuto skutečnost z jiného úhlu.*). Projevem dialogizace jsou řečnické otázky (*Není to snad důležité?*), zvolání, výzvy (*Mějme na paměti, že ...; Zaskroťme proti těmto nešvarům!*) atd.

6.4 Monologické žánry

K monologickým žánrům se řadí: vypravování příhody; vzpomínkové vypravování; popisná zpráva o běžných denních činnostech; výklad n. referát zaměřený na odborné téma; reprodukce knihy, filmu; úvod k diskusi; přednáška; slavnostní oficiální řečnický projev (při společenských událostech, v médiích); kázání aj. (Müllerová, 2000 in Hoffmannová 2017).

KONTROLNÍ OTÁZKA

1. Jaké druhy dialogu rozlišujeme?
2. Co charakterizuje dialog?
3. Co charakterizuje monolog?

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

1. Seznamte se s články a podejte zprávu o jejich obsahu, o tom, co vás v člancích zaujalo (archiv článků NŘ je na internetu):
Müllerová, Olga. Problémy vedení dialogu v televizi. *Naše řeč* 77, 1994, č. 2, s. 73–84.
Müllerová, Olga. Opakování a syntaktický paralelizmus v rozhovorech s muži a ženami v jednom z druhů institucionální komunikace. *Naše řeč* 87, 2004, č. 3, s. 124–135.
2. Uveďte některé literární monology, ev. vnitřní monology.

DALŠÍ ZDROJE

ČMEJRKOVÁ, Světa, HOFFMANNOVÁ, Jana ad. *Styl mediálních dialogů*. Praha: Academia 2013.

Jana Hoffmannová (2017): SPONTÁNNÍ DIALOG. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: [https://www.czechency.org/slovník/SPONTÁNNÍ DIALOG](https://www.czechency.org/slovník/SPONTÁNNÍ_DIALOG) (poslední přístup: 14. 4. 2018)

HOFFMANNOVÁ, Jana, MÜLLEROVÁ, Olga ad. *Konverzace v češtině (při rodinných a přátelských návštěvách)*. Praha: Trizonia 1999.

HOFFMANNOVÁ, Jana. Jakou cestou se ubírat ke stylistice mluvených projevů? In: *Stylistika v kontextu historie a současnosti*. Docentce Evě Minářové k životnímu jubileu. Eds.: K. Klímová – I. Kolářová – J. M. Tušková. Brno: MU 2013, 103–113.

Jana Hoffmannová (2017): MONOLOG. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: <https://www.czechency.org/slovník/MONOLOG> (poslední přístup: 18. 4. 2018)

Jana Hoffmannová (2017): SPONTÁNNÍ DIALOG. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: [https://www.czechency.org/slovník/SPONTÁNNÍ DIALOG](https://www.czechency.org/slovník/SPONTÁNNÍ_DIALOG) (poslední přístup: 14. 4. 2018)

HÖFLEROVÁ, Eva. *Školský dialog a jeho vliv na rozvoj řeči dětí*. Ostrava: Ostravská univerzita 2003.

HÖFLEROVÁ, Eva. Školská komunikace. In ULIČNÝ O.; SCHNEIDEROVÁ S. (ed.). *Studie k moderní mluvnici češtiny 2. Komunikační situace a styl*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013, s. 124–140.

KOŘENSKÝ, Jan a kol. *Komplexní analýza komunikačního procesu a textu*. České Budějovice 1999.

KOŘENSKÝ, Jan a kol. *Analýza komunikačního procesu a textu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2013.

MARKOVÁ, Ivana. *Dialogičnost a sociální reprezentace. Dynamika mysli*. Praha: Academia 2007.

MISTRÍK, Jozef. *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997, 307–311.

Mluvnice češtiny 3. Praha: Academia 1987.

MUKAŘOVSKÝ, Jan. Dvě studie o dialogu (Dialog a monolog. K jevištnímu dialogu). In Mukařovský, J., *Kapitoly z české poetiky I*, 1941, 143–179.

MÜLLEROVÁ, Olga, HOFFMANNOVÁ, Jana. *Kapitoly o dialogu*. Praha: Pansofia 1994.

MÜLLEROVÁ, Olga. Žánry a syntaktické rysy mluvených projevů. In Bogoczová, I. & K. Fic ad. *Tváře češtiny*, 2000, 21–54.

VIEWEGH, Michal. *Účastníci zájezdu*. Brno: Petrov 1996.

ZEMAN, Jiří. Základní konverzační situace v češtině. In ULIČNÝ, O. & S. SCHNEIDEROVÁ (eds.), *Komunikační situace a styl. Studie k moderní mluvnici češtiny 2*, 2013, 25–51.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Kapitola se zabývala dvěma základními existenčními formami komunikace – dialogem a monologem. Za výchozí a základní složku komunikace je považován dialog, neboť monolog v „čisté“ podobě neexistuje. Dialog je velmi zajímavý útvar, který nás provází v běžném životě, ale setkáváme se s ním ve stylizované podobě i v literárním textu a na jevišti.

Dialog má svá specifika strukturní, skládá se dvou replik, často se jednotlivé repliky dialogu vyznačují intertextovostí (skrývá se zde tedy i jakýsi dialog na druhou), repliky se mohou i prostupovat, při různém dořikávání replik jednoho účastníka komunikace za druhého účastníka komunikace; jednotlivé repliky na sebe navazují strukturně i tematicky, obsahově, nevyjádřená místa jsme schopni inferovat, dovozovat a mnohé vyplývá i ze situační zakotvenosti dialogu. Komunikační situaci je možno považovat za jeho součást. Důležitá je kooperace v dialogu, snaha účastníku dospět k určitému společnému cíli.

ODPOVĚDI

1. Typy dialogu jsou: osobní, předmětný a konverzace; také přirozený, institucionální a umělecký.
2. Dialog je charakterizován promluvami dvou a více mluvčích, jež se střídají ve svých replikách a aktivní a pasivní roli v dialogu.
3. Monolog je souvislá promluva jednoho mluvčího.

7 ŘEČOVÉ AKTY

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Kapitola seznamuje s tzv. teorií řečového jednání, jejíž základní jednotkou je pojem řečového neboli mluvního aktu. V této teorii jde o to, že „jazyková výpověď“ je určitým aktem, „skutkem“ (např. skutkem informování, slibování, žádosti atd.). Východiskem je popis řečového neboli mluvního aktu v pojetí Johna Austina. Ten řečový neboli mluvní akt chápe jako výpověď složenou ze dvou dílčích aktů: lokušního a ilokušního. Jako třetí složku uvádí akt perlokušní, který je však na jiné úrovni než akt lokušní a ilokušní, neboť představuje efekt, který je řečovým neboli mluvním aktem vykonán na adresátovi.

CÍLE KAPITOLY

- Vysvětlit pojetí řečového neboli mluvního aktu u Johna Austina a J. R. Searla.
 - Vysvětlit podstatu řečového neboli mluvního aktu.
 - Přispět k rozpoznání primárního a sekundárního významu výpovědi.
 - Přispět k rozpoznání jednotlivých řečových neboli mluvních aktů.
-

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Teorie řečových aktů, řečový neboli mluvní akt, ilokuce, lokuce, perlokuce, performativnost, primární a sekundární význam.

7.1 Teorie řečového jednání

Řečové akty se dotýkají fungování výpovědí v komunikaci. Řečový akt neboli mluvní akt je základní jednotkou tzv. teorie řečového jednání (teorie mluvních aktů), jež byla formulována v 60. let 20. stol. a jejímž autorem je John Austin (1911–1960). Podle Austina jednání člověka je uskutečňováno řečí a cílem je u adresáta dosáhnout zamýšleného efektu. Např. výpověď *Na mém místě bych tu zahradu koupil* může být mluvěcím míněna a adresátem pochopena jako akt „rady“, nikoli jako akt „sdělení“, i když za jistých okolností by užití této věty mohlo jako prosté „sdělení“ platit. (Grepl 2017). Jisté paralely Austinova díla lze sledovat i s prací L. Wittgensteina. Existují studie ukazující na souvis-

losti teorie řečových aktů s husserlovským konceptem „objektivizace jazyka“ atd. (Hirschová 2013: 142). Pokračování se Austinova práce dočkala v pracích Johna. R. Searleho (narozen 1932).

V této teorii jde o to, že „jazyková výpověď“ je určitým aktem, „skutkem“ (skutkem informování, slibování, žádosti atd.).

7.2 Řečové akty

„Účelem jazyka je komunikace. Jednotkou (unit) lidské komunikace v jazyce je řečový akt, a to akt typu zvaného ilokuční.“ (Searle 1979: 178, viz Hirschová 2013: 148)

7.2.1 STRUKTURA ŘEČOVÉHO AKTU

Podle Austina je řečový akt souborem dílčích aktů a skládá se z:

1. aktu **lokučního**; jde o pronesení smysluplné výpovědi, která je foneticky a gramaticky nedefektní, má význam a potenciální referenci (zahrnuje akt fonetický, akt fatický a akt rhetický);
2. aktu **ilokučního**; provedení lokučního aktu znamená pronesení věty, již byl kontextově přiřazen význam.

„Ilokučním aktem je výpovědi přiřazena určitá ‚síla‘, již je smysl vyplývající z (komunikačního) záměru/cíle mluvčího, a tento záměr se realizuje právě prostřednictvím pronesení určité výpovědi.“ (Grepl 2017) Ilokuční síla výpovědi může být explicitně indikována (performativně užitými slovesy a substantivy od nich odvozenými, např. nadpisy *Žádost* atd.) nebo může být výpovědi přisouzena jako výsledek interpretace, ev. se lze na ni ptát. (Hirschová 2013: 145–146).

Třetí složkou řečového aktu je u Austina **akt perlokuční**. Míní se jím zamýšlený nebo skutečný efekt ilokučního aktu. Je však pravda, že „skutečný účinek na adresáta nemusí být totožný s účinkem zamýšleným.“ (Hirschová 2017) Může se stát, že adresát záměr mluvčího nepochopí, nebo předstírá, že záměr mluvčího nechápe a jeho následné jednání pak také vůbec nemusí být v souladu se zamýšlenou ilokucí. Platí, že „mluvčí (produktor) nemůže mít celkový efekt své výpovědi pod plnou kontrolou.“ (Hirschová 2017).

7.2.2 PERFORMATIVNOST A PERFORMATIVNÍ SLOVESA

V počátku vzniku tzv. teorie teorie řečových aktů je jejím důležitým východiskem je rozlišení výpovědi na „konstativní“ a „performativní“. Konstativní výpověď popisuje, postihuje určitý stav věcí, může tedy být pravdivá, nebo nepravdivá (Hoffmannová 1997: 83), např. *Dnes je 20. dubna*. Performativní výpověď je výpověď, jejímž vyslovením uskutečňujeme určité jednání (tamtéž); performativní výpovědi nejsou pravdivé nebo

Řečové akty

nepravdivé, jsou jen úspěšné nebo neúspěšné, např. *Žádám vás o poskytnutí informací*. Performativní výpovědi jsou spojovány s tzv. **performativními slovesy** – *omlouvám se, slibuji, zvu vás, varuji, nabízím, nařizuji vám* atd. Vznikají i performativní formulace: *Zavazují se, že budu na danou skutečnost brát ohled; Žádáme návštěvníky divadla, aby si před představením vypli mobilní telefony* atd.

V češtině jsou performativní slovesa slovesa nedokonavá, patří mezi ně vesměs slovesa verba dicendi, tzn. slovesa mluvení (*nařizují, slibuji* atd.). Performativní platnost má nejčastěji 1. os. sg./pl. ind. prez. akt. imperf., rovněž prezentní pasivní a neosobní tvary 2. a 3. osoby (*Vyzýváte se, abyste se dostavil ...; Nařizuje se všem pracovníkům, aby dbali pokynů ...*).

Performativní sloveso neexistuje samo o sobě, existuje pouze performativní užití slovesa. Výpověď, která je na první pohled explicitně performativní, např. *Přikazuji ti, abys ses mu okamžitě šel omluvit*, může být odpovědí na otázku „co to říkáš?“, nikoliv přímým aktem příkazu (Hirschová 1989: 53).

Slovesa se schopností performativního užití vyjadřují řečovou činnost a zároveň **záměr** mluvčího, proto tato slovesa bývají nazývána také jako ilokuční slovesa.

Pozn.: V pozdějším období byl samotným Austinem rozdíl mezi konstativními výpověďmi a výpověďmi performativními zrušen. Konstatace se také chápe jako performance ilokučního aktu, a to aktu „konstatování“ (srov. Hirschová 2013: 148). Stejně tak je napadnuto tvrzení o pravdivosti a nepravdivosti performativních výpovědí.

7.2.3 KLASIFIKACE ŘEČOVÝCH AKTŮ

První klasifikaci vytvořil J. L. Austin a rozlišil pět typů mluvních aktů: *verdictiva, exercitiva, komisiva, behabitiva a expositiva*.

Tuto klasifikaci modifikoval J. R. Searle a jeho klasifikace je považována za standardní, základní klasifikaci:

1. **reprezentativa** – postihují určitý stav věcí – sdělení, oznámení, tvrzení, konstatování upozornění atd. (*tvrdím, zjišťuji, hodnotím* atd.);
2. **direktiva** – prostřednictvím direktiv mluvčí apeluje na posluchače, aby uskutečnil nějakou akci – rozkaz, nařízení, zákaz, výzva, návrh, doporučení, rada, žádost, prosba, pověření (k vykonání něčeho), varování, otázky, jež mají snahu přimět adresáta k odpovědi (*žádám tě, přikazuji ti, ptám se tě ...*);
3. **komisiva** – vyjadřují závazek mluvčího, že uskuteční určité jednání – slib, přísaha, ujištění, záruka, sázka (*slibuji, přísahám, zavazuji se ...*);
4. **expresiva** (Austinova behabitiva) – vyjadřují osobní postoje, jsou motivovaná city, sympatiemi, zdvořilostí atd. - blahopřání, poděkování, omluva, pozdravy, kletby atd. (*blahopřeji, lituji, děkuji, omlouvám se ...*);

5. **deklarativa** – uděluje se jimi úřední status – zahajování a ukončování různých akcí, uzavírání smluv, vynášení rozsudků, rozhodnutí při sportovních utkáních apod. (*křtím tě, jmenuji tě, pověřuji vás, propouštím vás, odsuzuji vás ...*).

Vznikla celá řada dalších klasifikací, které jsou i podrobnější, nebo jiné, obecně však platí, že obecné Searlovo vymezení mluvních aktů představuje jistý základ, na němž lze stavět ostatní klasifikace.

7.2.4 GREPLOVA KONCEPCE KOMUNIKATIVNÍCH FUNKCÍ VÝPOVĚDI

V souvislosti s klasifikací řečových aktů je třeba se zmínit o **konceptu komunikativních funkcí výpovědi** v Mluvnici češtiny 3 (Praha: Academia 1987, s. 306n.). Koncepte respektuje kritéria popisu řečových aktů, výklad je však systematizován a precizován s ohledem na český jazyk, na možnosti českých výpovědí a odpovídajících výrazových prostředků vzhledem k daným komunikativním funkcím výpovědi.

Pozornost je soustředěna na popis jazykových prostředků, které ustáleným způsobem signalizují KF. Jde o soubor tzv. výpovědních forem, které jsou pro jednotlivé KF více méně konvencionalizovány. Např. konstrukce typu *co abys/abychom k ni zajeli, co takhle zajet k nim (+ stoupavě klesavá konkluzivní kadence)* v češtině pravidelně vyjadřují KF „návrh“ (viz Hirschová 1989: 61).

7.2.5 PŘÍMÉ A NEPŘÍMÉ ŘEČOVÉ AKTY

Jde o to, že řečové akty mohou být realizovány přímo nebo nepřímo. Jsou výpovědi, jejichž ilokuce je zřejmá – obsahují indikátor ilokuční funkce (např. imperativní forma reprezentuje direktivní funkci, záměr) a z kontextu je zřejmé, že ilokuční záměr mluvčího je v souladu s formou výpovědi. Vedle toho jsou výpovědi s „otevřeným ilokučním potenciálem“ a pravý smysl těchto výpovědí se vyjevuje až v komunikační interakci, v závislosti na situaci a smyslu předchozích výpovědí (Hirschová 2006: 124).

Uveďme příklad:

A: *Pojďme zítra do kina.*

B: *Musím se učit na zkoušku.*

(Zdroj: Hirschová 2006: 124)

Primární ilokuční akt výpovědi B je **odmítnutí**. **Sekundární ilokuční akt** je to sdělení (podle jazykové formy a lexikálního významu), je to význam **doslovný**; primární je ten, který je **míněný**, je však realizovaný **nepřímo**.

Další příklad:

Můžeš mi podat sůl?

Řečové akty

Výpověď je otázkou, na druhé straně však představuje žádost, která je realizovaná jako nepřímý řečový akt. Cílem otázky není zjistit, zda adresát může sůl podat. V těchto případech se předpokládá kladná reakce – podání soli. V případě, že by adresát měl např. ruku v sádře, jsou situace a podmínky tázání/výpovědi jiné.

To, že takovému nepřímému řečovému aktu adresát rozumí je dáno jeho zkušenosti s danými komunikačními situacemi a jeho schopností inference v dané situaci.

7.2.6 TZV. PARAZITICKÉ ŘEČOVÉ AKTY

Jde o to, že vyjadřovaná ilokuce neslouží tomu záměru, který jí na základě formy výpovědi přísluší (Hirschová 2006: 108). Týká se to promluv v divadelních hrách, v literárním textu, užití jazyka ve fikčním diskurzu obecně. Pod pojmem „parazitický“ se „míní takové způsoby užití jazyka, které na užití ‚normálním‘ stavějí, využívají jeho mechanismů, jsou na primárním užití závislé“ (tamtéž). „Sdělení, slib nebo prosba v divadelní hře/jiném textu z oblasti fikce fungují jako sdělení, slib a prosba v možném světě příslušného textu, jejich vlastnostmi však jsou od analogicky ‚běžných‘ dělení, slibů nebo proseb zásadně odlišné“ (tamtéž). Jsou odvozeny od primární komunikace.

Uvedme příklad:

Jen vyšlehni, plameni slov, a hoř, ať si třeba popálím prsty (J. Seifert)

Ve výpovědi je užitá konvenční forma výzvy, jako běžný řečový akt však nemůže tato výpověď platit.

Komunikační situace parazitických komunikátů je jiná. Všechny komunikáty ve fikčním diskurzu mají nadřazenou komunikační rovinu – je zde autor textu, který stojí nade všemi, je tu adresát, který je nekonkrétní, a obsah, který pouze odráží nebo kopíruje realitu, vytváří si však i realitu vlastní (prezentování reality se řídí zákonitostmi textu). „Tvzení, sliby, výzvy apod. užití ve fiktivním diskurzu nejsou reálné, avšak jejich užití autorem a vložení těchto řečových aktů do úst fiktivním mluvčím se opírá o reálné fungování jazyka v reálné komunikaci, napodobuje ji, je na ní závislé (...)“ (tamtéž: 109). Searle mluví o **předstíraných řečových aktech a pseudoperformanci**. „Fikci činí fikcí právě specifické ilokuční záměry autora – autor předstírá, že provádí řečové určité akty, ve skutečnosti však je nerealizuje.“ (tamtéž).

7.2.7 IRONIE

Při realizaci ironie vzniká rozpor mezi tím, co je míněno, a jak je to vysloveno/realizováno. Liší se význam doslovný od zamýšleného, implikovaného, intendovaného (disociace významů); dochází k disociaci doslovné a intendované ilokuce (omluva/výčitka).

Ironie je řečový (mluvní) akt nepřímý, nevlastní, implikativní, založený na porušení „podmínek upřímnosti“. Jde o porušení maximy kvality; říká se, že je tu zdánlivě porušován princip kooperace, aby mohl být zachován princip zdvořilosti, ale ve skutečnosti je to naopak – je zachován princip kooperace, porušen je princip zdvořilosti. Přesto je ironie považována za zdrženlivé hodnocení (ironical understatement). Pavel Trost (1997) popisuje ironii jako skrytou, zamaskovanou negaci, jejímž cílem je znehodnocení, znevážení. Marek Nekula (1990, 1991) zdůrazňuje, že je to „hra na komunikaci“, „hra na sdělení“, jež klade důraz na formu sdělení.

Platí tedy, že podobně jako u metafory se i u ironie rozlišuje význam doslovný a intendovaný, přičemž u ironie jsou tyto významy v protikladu, tj. *To jste to teda zahráli vopravdu nádherně!* × ‘Zahráli jste to strašně’ (Nekula 2017). „Za příklad nepřímého mluvnického aktu (Searle, 1979) se i. považuje proto, že v ní např. ‚pochvala‘ vyjádřená za pomoci pozitivně hodnotících (evaluačních) predikátorů není vzhledem k označovaným skutečnostem v daném kontextu adekvátní a vyjevuje se tak jako nepřímá ‚výtka‘“ (Nekula 2017).

Ironický výrok se skládá z následujících prvků:

1. nosič = ta část sdělení, která nemá doslovný význam a která je míněna ironicky;
2. antipodus = kontrastuje s nosičem, upozorňuje tak na nutnost jiné než doslovné interpretace; mohou to být jazykové prostředky, intonace, gesta, mimika, kontext, KS, osobnost komunikanta;
3. relátor = oba prvky spojuje a usouvztažňuje.

Prostředky a signály ironie jsou: nadsázka, hyperbola, expresivní vyjádření, litotes, deminutiva, kontextově neadekvátní nebo nápadné užití výrazových prostředků, intertextovost (aluze, citáty); mezi signály se řadí také gesta a mimika, ukazovací zájmena a adverbia, která propojují výpovědi do situačního kontextu. Svůj význam mají i částice „dovolávající se vědění mluvčího a ustavující konsens mluvčích (*teda, přece...*) a výrazy zdůrazňující opravdovost a upřímnost dané výpovědi (*vopravdu...*)“ (Nekula 2017). Na rozpoznání ironie se podílejí tzv. **ironické klíče**.

Popište, jak je signalizována ironie v následujících příkladech. Jak ji poznáme:

1. *Ty žluté šaty ti fakt sluší./Nehlaste se všichni.*
2. *Čajíček si nedáš, ale vínečko vždycky, že?*
3. *Tys byla vždycky šlehačkou na dortu mého života.*
4. *Jeho hlubokomyslné úvahy.*
5. *Zabil se v posteli a v opilosti.* (hrdina hry) atd.

M. Nekula se také zmiňuje o případech tzv. **mrtvé ironie**, „kde vzhledem k lexikalizaci (*chytrák*) či frazeologizaci (*To se teda povedlo!*) původního ironického významu již nedochází k disociaci doslovného a intendovaného významu a výraz má výhradně výsměšný význam“ (Nekula 2017).

SAMOSTATNÝ ÚKOL

V následujících příkladech literárně-kritických textů popište, jak je realizována ironie, jakým způsobem a jakých prostředků je využito:

A) J. Lopatka

1. „víme-li o dané oblasti zhruba takové množství, jaké obsahuje konverzace, když se mluví, aby řeč nestála, je snad lépe věnovat se něčemu jinému.“
2. Jde totiž o Umění, proto většinou ty kratší řádky.“
3. „v nemocnicích se totiž neumírá, ale zachraňuje.“
4. „zastřelí se v posteli a v opilosti“
5. (...) to, co tvůrci pokládají za typické jevy – a záporné především – doby v nejrůznějších oblastech veřejného a soukromého života. Jde tedy o rozvodovost, problémy stáří, mládí, absentérství, fluktuantství, ztrátovosti předmětů a materiálů na pracovišti (nevím, dá-li se říci krádeživost)...“
6. „do scénérie patří kromě dechovky (...), rvačky a zabučení krávy i fatální venkovská drbna.“
7. Její informativní rozjímání přeruší hodný – též starý soused Pavelka. Dialog dále informuje o jejím nenaplněném stáří a nově o andělské mentalitě obyvatel tohoto domu.“
8. Koneš vzorně obrací na čtveráku jako Čechovův Chameleón.“
9. Pro Pavelku je to rána (1), neboť si na ni dělal už dlouho zuby (2), ale je tu za gentlemana (3), tak se musí držet (4). – Když se ukáže, že jeho letenka, stojí dvacet pět tisíc, jsou z toho všichni celí pryč (5), (...) ale Pavelka půjčí, ač mu to může všechno srdce utrhnout (6), i ta Škarková se nechá vidět. (7)
10. Příběh končí happyendem mudrlantským./Příběh končí happyendem přihlouplým./Nevím, zda i zde mám charakterizovat, jaký jen happyend je. Myslím, že lidsky urážlivý pro všechny (...).

Zdroj: Borovská, Hana: Ironie v esejích Jana Lopatky Opera. Academiae Paedagogicae. Liberecensis. Series Bohemistica Liberec, Technická univerzita 2007, s. 249–254. Sborník z 3. ročníku konference *Eurolingua & Eurolitteraria* 2006.

B) O. Králík

V úvodu čteme *hrdý výkaz činnosti* (...) X. Y. (*konkrétní jméno bylo nahrazeno X. Y.*) přichází s *pozoruhodným* argumentem. Za tímto *fantastickým* nápadem stojí Vochala (...) Žasneme nad *hlubokými medicínskými znalostmi* X. Y. (...) Teď konečně se autor pochlubí svými *lékařskými znalostmi*: „Z psychiatrického hlediska by bylo možno tyto stavy definovat slovem *maniodepresivita* nebo *maniomelancholie*, což česky znamená *stihomam*“ – *ještě štěstí, že ve všech vědách zběhlý autor* nám laikům napomohl českým termínem. (...) *Hlubkomyslný* badatel o pravdě Bezručova díla tu zapomněl na jednu maličkost. (O. Králík, *Slezské písně a básníková biografie*, 1970; kritická stat')

KONTROLNÍ OTÁZKA

Co je to parazitický řečový akt?

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Seznamte se s článkem Marka Nekuly „Ironie v Lásky hře osudné“ a podejte o obsahu studie zprávu.

DALŠÍ ZDROJE

BOROVSKÁ, Hana. Ironie v esejích Jana Lopatky Opera. Academiae Paedagogicae. Liberecensis. Series Bohemistica Liberec, Technická univerzita 2007, s. 249–254. Sborník z 3. ročníku konference *Eurolingua & Eurolitteraria* 2006.

Miroslav Grepl (2017): MLUVNÍ AKT. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: https://www.czechency.org/slovník/MLUVNÍ_AKT (poslední přístup: 18. 4. 2018)

Miroslav Grepl (2017): KOMUNIKAČNÍ FUNKCE VÝPOVĚDI. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: https://www.czechency.org/slovník/KOMUNIKAČNÍ_FUNKCE_VÝPOVĚDI (poslední přístup: 26. 4. 2018)

HIRSCHOVÁ, Milada. *Pragmatika v češtině*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2006.

Milada Hirschová (2017): PERLOKUCE. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: <https://www.czechency.org/slovník/PERLOKUCE> (poslední přístup: 18. 4. 2018)

HOFFMANNOVÁ, Jana. *Stylistika a... Současná situace stylistiky*. Praha: Trizonia 1997.

HOFFMANNOVÁ, Jana. Ironický rozměr stylu internetové komunikace (se zaměřením na intertextovou signalizaci ironie). *ČDS* 14, 2006, s. 35–41.

NEKULA, Marek. Pragmalingvistická interpretace ironie. *Slovo a slovesnost* 51, 1990, s. 95–110.

NEKULA, Marek. Signalizování ironie. *Slovo a slovesnost* 52, 1991, s. 10–20.

Řečové akty

NEKULA, Marek. Koncept ironie u tzv. ironické generace 90. let. In Dvorský, J. (ed.), *Smích v umění*, 1991, s. 211–214.

NEKULA, Marek. Ironie v „Lásky hře osudné“. *SPFFBU A* 43, 1995, s. 61–74.

Marek Nekula (2017): IRONIE. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/IRONIE> (poslední přístup: 21. 4. 2018)

Mluvnice češtiny 3. Praha: Academia 1987.

TROST, Pavel. Jazyk ironie. *Jazykovědné aktuality* 23, 1986, s. 47–48.

TROST, Pavel. Jazyk ironie. *Slovo a slovesnost* 58, 1997, s. 81–85.

POSPÍŠILOVÁ, D., FILIPPOVÁ, E. Diskurzni ironie v českém jazykovém prostředí. *Slovo a slovesnost* 72, 2011, s. 177–195.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Kapitola pojednala o základních principech tvoření výpovědí při jejich konkrétní realizaci. Jde o to, že výpověď, která má stejnou formu/obsah (lokuci) může v různých komunikačních situacích znamenat něco jiného (např. sdělení nebo varování). Záleží na konkrétním záměru (ilokuci) mluvčího. Při komunikování vyslovujeme/realizujeme výpovědi s určitým záměrem, kterého chceme u adresáta dosáhnout. Usilujeme o určité efekty komunikace. Důležité je také uvědomovat si rozdíl mezi doslovným a zamýšleným významem výpovědi.

ODPOVĚDI

Parazitický řečový akt znamená podle Austina takové užití jazyka, při němž neplatí podmínky referování a ilokuce; neslouží tomu záměru, jež mu na základě formy výpovědi přísluší. Parazitické řečové akty jsou v promluvách divadelních her, při žertování atd.

8 KONVERZAČNÍ MAXIMY

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Kapitola seznamuje studentky a studenty se základním předpokladem komunikace, a tím je kooperační princip. Ten formuloval Herbert Paul Grice, který je také autorem souboru tzv. konverzačních maxim. Ty jsou jakýmsi doporučeními, jak úspěšně komunikovat („mluv k věci“ atd.), ale prostřednictvím nich se rovněž dovídáme o tom, že nejde jen o to, jak komunikujeme, ale co naše komunikace implikuje. Poučení o konverzačních maximách nás učí uvědomovat si a odhalovat způsoby a procesy, kterými dospíváme k vyvození „skutečných“ významů výpovědí, tedy těch, které nejsou doslova vyjádřeny. Kapitola tak pojednává o dalším důležitém jevu naší komunikace, a to tzv. konverzační implikaturách, především konverzačních, ale také například konvenčních.

CÍLE KAPITOLY

- Objasnit kooperační princip.
- Vysvětlit podstatu konverzačních maxim.
- Objasnit pojem implikatura.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Kooperační princip, konverzační maximy, implikatura.

8.1 Princip a klasifikace konverzačních maxim

V této kapitole a následujících podkapitolách vycházíme především z Pragmatiky v češtině (Hirschová 2006: 139n), z níž jsou převzaty jak definice jednotlivých jevů, tak jednotlivé ukázky a příklady.

Formuloval je Herbert Paul Grice (1913–1988). Nejsou to preskriptivní normy, normativní regule, které je potřeba si postupně osvojit, ale jsou chápány jako předpoklad spolupráce/kooperace, což je základ komunikace. Teorie konverzačních maxim se také snaží vysvětlit, jakými způsoby a jakými procesy dospíváme k vyvození komunikovaných vý-

Konverzační maximy

znamů, které nejsou doslova vyjádřeny. Na porušování konverzačních maxim jsou založeny tzv. **konverzační implikatury**; důvodem porušování maxim je často **zdvořilost**.

Konverzační maximy jsou:

1. maxima kvantity

a) „*tvůj příspěvek k rozhovoru má být natolik informativní, jak je nutné pro daný rozhovor*“;

b) „*neposkytuj víc informací, než je vyžadováno*“.

Tuto maximu porušujeme např. výrazně u fatické komunikace, zdvořilostních hovorů o počasí, zdraví atd.

Krajním případem porušení m. kvantity jsou **tautologie** = součást únikových strategií, jde o snahu vyhnout se odpovědi nebo komunikaci ukončit; patří do skupiny odpovědí **subinformativních** (poskytují méně odpovědi); O. Müllerová rozlišuje odpovědi: vyhýbavé, odmítavé; částečné; „nevím“.

Jaký je váš názor na to, jak rozhodla komise? – Komise rozhodla, jak rozhodla.

Ministr odpověděl, jak odpověděl. Ekonomická situace je taková, jaká je. Pan předseda jednal, jak jednal. Sám mluvčí může takový postup hodnotit jako negativní, je tím však také minimalizován nedostatek druhého, často jako zdvořilostní strategie, snaha po zachování maximy uznání. Z hlediska informační hodnoty je však odpověď vnímána negativně.

Doplňovací otázka: *Kdy se vrátíš? – Až se vrátím, tak se vrátím.*

Zjišťovací otázka: *Přijdeš večer? – Bud' přijdu, nebo nepřijdu.*

(Nejde o zdvořilé odpovědi)

Odpovědi mohou být: *plně informativní; superinformativní; subinformativní; subinformativně-superinformativní* (viz výše, kapitola Dialog a monolog). O. Müllerová rozlišuje odpovědi: vyhýbavé, odmítavé; částečné; „nevím“.

2. maxima kvality

a) „*neříkej nic, o čem víš, že to není pravda*“, tzn. „*nelži*“,

b) „*neříkej nic, pro co nemáš dostatek důkazů*“.

Otázka: *Kdy má teta narozeniny?*

Odpověď: *V dubnu.*

Porušena je m. kvantity (říkáme méně, než je třeba), umožní nám to ovšem dodržet maximum kvality.

M. kvality je porušena, pokud jsou uváděny nepravdivé nebo neověřené skutečnosti. Souvisí s požadavkem dostatečného odůvodnění; s požadavkem specifikovat zdroj informace = tzv. evidencialita (mezi nejčastější kategorie evidenciality patří smyslová evidence a informace z doslechu), s otázkami **argumentace**.

Porušení m. kvality znamená *ironie, lež, hyperbola*.

3. **maxima relevance** – tzn. „*bud' relevantní*“ (*mluv k věci*); „*řekni, co je v daném momentě dialogu relevantní*“, tj. důležité, vhodné vzhledem k tématu, účastníkům, momentální situaci.

Otázka: *Máš zítra čas?*

Odpověď: *Zítra je přece čtvrtek.*

Otázka: *Jak ti to chutnalo?*

Odpověď: *Příprava toho jídla musela dát hodně práce.*

Porušena je m. relevance, kvantity, ale je respektována zdvořilost (jídlo dotyčnému pravděpodobně nechutnalo, proto volí nepřímou/vyhýbavou odpověď).

Porušení m. relevance nastává, když text není plynulý a přehledný, když se mluvčí nedostávají k věci (text tedy není relevantní, pertinentní = příslušející věci). Neodpovídá míra přesnosti, míra úplnosti, narušeny jsou sdílené informace (kognitivní kompletnost), obsahová kompatibilita, zřetel na základní smysl. Patří sem i otázka koherence textu (důležité je to zvláště v odborném textu).

4. **maxima způsobu** – tzn. mluv jasně, a zejména:

- vyhni se nejasnosti vyjádření,
- vyhni se dvojznačnosti,
- vyhni se (zbytečné) mnohomluvnosti,
- uspořádej svou promluvu

Tzn. „*vyjadřuj se jasně, srozumitelně, přesně, jednoznačně, nikoliv dvojsmyslně*“.

Otázka *Kolik je hodin?*

Odpověď: *Právě začaly zprávy.*

Porušena je maxima relevance a kvantity, ale i způsobu.

Porušení m. způsobu nastává, když je narušena konvence (např. skákání do řeči), když je výpověď dvojsmyslná, při hře s jazykem, při žertování.

Shrnující příklady:

Konverzační maximy

I. A *Jak se má Karel v tom novém místě? On je teď v té nové bance, že?*

B *No, ještě nezavřeli ani jeho, ani banku.*

II. A *Ten Novák si vymalování nechal pořádně zaplatit.*

B *To víš, kšeft je kšeft.*

Porušena je m. kvantitativní a relevance.

III. A *Kdy má doc. Bednaříková konzultační hodiny?*

B *V pondělí a ve čtvrtek, ale tento týden tady není. Je nemocná.*

Porušena je m. kvantitativní, ale je v souladu s kooperačním principem a s principem zdvořilosti, resp. sdělení je jím indikováno.

8.2 Implikatury

Implikatura je záležitost mluvčího a inference adresáta. Implikatura je procedura, jíž se adresát dobírá skutečného významu výpovědi, souvisí s rozlišením významu „doslovného“ a implikovaného. Ze strany adresáta jde o vyvozování a doplňování složek sdělení, které nejsou explicitně vyjádřeny, avšak mluvčí je sděluje. Tento nevyjádřený, avšak intendovaný význam musí být takový, aby nebyl porušen kooperační princip. Při vnímání pouze doslovného významu narušen je. Pravdivostní hodnota doslova vyřčené výpovědi zde nehraje roli. Je také fakt, že mluvčí může jisté implikatury sdělovat, ale adresát/posluchač je vůbec nemusí vzít na vědomí, protože je nerozezná.

Pozn.: Čeština nemá sloveso, kterým by mohla přeložit rozdíl, který je v angličtině mezi *imply*=implikovat a *implicate*=uplatňovat implikaturu.

8.2.1 KONVERZAČNÍ IMPLIKATURA

Zapojujeme ji automaticky (i nevědomě) do interpretace tehdy, když se setkáme s výpověďmi neúplnými, nedostatečně informativními (i zdánlivě) nebo naopak přesyacenými, vzhledem k předcházejícímu kontextu irelevantními, ironickými, obraznými.

Mají tyto rysy:

1. Skutečný smysl výpovědi je odlišný od jejího doslovného významu:

Nejvýraznějším příkladem jsou v. ironické (smysl k jejich významu je opačný)

a) *To se ti teda povedlo!* – ironie, jsou příznakově intonačně, skutečný smysl je podmíněn KS („frazologizovaná implikatura“, viz M. Nekula – *mrtvá ironie*)

b) *Dáš si kávu?* – *Už jsem měla dneska tři.* (raději ne) – nepříznačková odpověď na otázku

c) *Je tady ještě děkan?* – *Modrá škodovka stojí u vchodu.* (soudím, že děkan, který jezdí modrou škodovkou, je dosud na pracovišti)

d) *Je Jana doma?* (=chtěl bych s ní mluvit)

c) *Nemáš Janin telefon?* (=dej mi její číslo)

2. Aktuální smysl výpovědi platí jen v určitém aktuálním kontextu:

a) *Vždyť nic pořádného nehrajou.* – výpověď funguje jako odmítnutí návrhu jít do kina v případě, že předchozí věta interpretována jako návrh, aby adresát šel do kina;

b) příklad s autem, v jiné situaci a kontextu může jít o upozornění = před vchodem/u vchodu je zakázané parkovat;

c) *Líbil se ti Matrix dvojka?* – *Ty triky byly fajn.* – tazatel má jednu z možností, s ohledem na porušenou m. kvantitu, důvod se domnívat, že film jako celek se adresátovi dotazu nelíbil. Stejná replika by v jiném kontextu znamenala něco jiného: *Jaké byly triky?*

Stupeň závislosti smyslu výpovědi na kontextu může být různě silný.

Implikatura partikulární (jedinečná/speciální); particularized conversational implicature (PCI) – odpovídající interpretace je na kontextu silně závislá (platí jen pro určitý specifický kontext). PCI je např. u výpovědi mluvící o barvě a typu auta.

Implikatura (generalizovaná) zobecněná; generalized conversational implicature (GCI) – smysl výpovědi na kontextu závisí slabě, interpretace bude stejná za proměnlivých okolností; lze o ní mluvit např. u většiny otázkových odpovědí, které se doslovně ptají na možnost nebo schopnost vykonat nějakou činnost, tedy na jednu z předběžných podmínek direktivního řečového aktu.

Můžeš mi podat nůžky? - Můžete mi pohlídat ten kufr? - Můžeš mi dát Janinu adresu?

Jsou pravidelně interpretovány jako žádosti nebo prosby, aby adresát danou činnost vykonal. Podle Levinsona, 2000, jsou při interpretaci každé výpovědi uplatněny obě, rozdíl je v jejich podílu na finální interpretaci (Hirschová 2006: 145).

Uveďme rozdíl:

A *Kolik je hodin?* – *Někteří hosté už odcházejí.*

„už je pozdě“ – PCI

„ne všichni hosté už odcházejí“ – GCI

B *Kde je Honza?* – *Někteří hosté už odcházejí.*

„Honza už možná také odešel“ – PCI

Konverzační maximy

„ne všichni hosté už odcházejí“ – GCP

Do vztahu se dostává jazykový význam daný syntaktickou formou a lexikální náplní a smysl konkrétní výpovědi v konkrétním jedinečném kontextu. Rozsah sémantiky se tímto přístupem rozšiřuje.

3. Skutečný smysl výpovědi lze v daném kontextu zrušit (odvolat):

To, co bylo implikováno, může být v pokračování konverzace změněno. „Odvolatelnost“ implikatury je možná, ale není pravidelná. Možnost odvolat je potenciální.

Vždyť nic pořádného nehrajou. No, na tu detektivku by se možná jít dalo. – tím původní odmítnutí odvoláváme.

Už jsem měla dneska tři. – Ale slabou bych možná ještě riskla.

Viděl jsem souseda s nějakou ženskou. (konverzačně implikuje, že jde o jinou ženu než je manželka) – *Asi to byla manželka, má teď jiný účes.* – původní implikatura se ruší.

Odvolatelnost hlavně ukazuje, že původní výpověď měla jiný než doslovný smysl.

4. Skutečný smysl výpovědi se navrstvuje na její doslovný význam:

To, že výpověď implicitně sděluje něco jiného, než co doslova říká, neznamená, že její původní, doslovný význam mizí. Konverzační implikaturou se k němu přidává další interpretace, zpravidla jde o jiný řečový akt (viz direktivní funkce jistých otázek).

K tomu, že vlastní jazykový význam mizí, dochází pouze u idiomů. Ty lze považovat za „fosilní“ **implikatury** – *malovat čerta na zeď, kopat někomu hrob, natáhnout bačkory.*

8.2.2 KONVENČNÍ IMPLIKATURA

Rovněž se podílí na celkovém významu výpovědi, ale **není vyvozována** v souvislosti s porušováním konverzačních maxim, neboť se **automaticky (konvenčně)** navrstvuje na doslovný význam; přidává se k jednotlivým lexikálním jednotkám. Není zrušitelná (odvolatelná), ale je odstranitelná.

1. Konvenční implikaturou je dán význam **protikladu (kontrastu)** signalizovaný spojkou *ale*:

- *Má tři domy, ale jedno auto.*
- *Má tři domy a jedno auto.*

Vyjádření protikladu lze považovat za výsledek myšlenkové operace, a jako takové za jeden z projevů řečového jednání – je to mluvčí, kdo prostřednictvím spojky *ale* vyjadřuje, prezentuje dané jevy jako protikladné, přestože o nutný protiklad nejde. Mluvčí tak

uvažuje na základě mimojazykové zkušenosti – očekávání, že jestliže někdo vlastní tři domy, měl by mít (lze to očekávat) i více aut. Tedy jde o implikovaný význam. Mimojazyková zkušenost vytváří automatizovaná očekávání, která vkládáme do vyjadřovacích prostředků.

Implikované významy jsou základem protikladných *hodnocení*:

Jan je velmi inteligentní, ale neprůbojný.

2. Příkladem konvenční implikatury je užívání spojovacích výrazů *dokonce; dokonce i; a nadto; nebo aspoň; nejen – ale i; nejen že ne – (ale) ani* atd., jde tedy o **tzv. stupňovací vztah**. Ten se navrhuje na vztah konjunkce.

Je to věc subjektivního hodnocení mluvčího výpovědi. Také to záleží na mimojazykové skutečnosti – reflektuje to sociální pozici osob, o nichž se mluví:

- *Účast přislíbili primátor, několik poslanců, a dokonce i prezident republiky.*
- *Rusko navštívili primátor, několik poslanců, a (také) prezident.*
- *Předávání cen se zúčastnili Petr Kolář, Pepa Vojtek, ba i Karel Gott.*

8.2.3 ZÁVĚREM

Maximy kooperace jsou univerzálie, ale v jejich interpretaci zaznamenáváme kulturní odlišnosti, záleží také na kontextu a žánru. V evropské a angloamerické společnosti se setkáváme spíše s přímostí, na rozdíl od asijského prostředí, jež je charakterizováno spíše nepřímostí a tím, že „odpovědnost“ interpretace výpovědi je na adresátovi.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

V následující ukázce rozhovoru posuďte, které konverzační maximy jsou porušovány, které naopak dodržovány. Zamyslete se nad důvodem porušení maxim:

Na plovárně (2007), hosté členové skupiny Genesis:

Skupina se po dlouhé době rozhodla znovu společně koncertovat.

Marek Eben: Kdo komu zavolal?

Phil Colins (PC): Kvůli tomu?

ME: Jo.

PC: No my jsme tak jako mluvili jsme o tom. Některé kapely se rozpadnou, a teda spíš my máme dojem, že kapela se rozpadne a lidi se už neuvíděj. To jsou historiky, kterýma vás krměj, ale my se pořád hodně stýkali, za těch 30 let se z nás stali přátelé, vídáme se na

Konverzační maximy

narozeninách, svatbách, pohřbech. Takže jsme o tom mluvili a občas se o tom zmínili. Řekneš tu historku s Peterem?

(...)

ME: Kdo udělal tu krásnou choreografii k I can't Dance?

PC: Choreografii? Víte všechny ty věci, všechny klipy, co jsme dělali – na rovinu – obzvláště ten náš poslední, což bylo před 20 lety, všechny klipy, na většině z nich jsme dělali se stejnými lidmi, režisérem i producentem, a těm časem došlo, že nám jde nejlíp, když jen tak blbnem. Takže věci jako Invisible Touch, víte ty slabé zápletky, ale pokud jde o I can't Dance, to jsme fakt nevěděli, co budeme dělat. Měli jsme takový historky k jednotlivým slokám. Ale tanec? To je něco, co si pamatuju, když jsem chodil do divadelní školy. Lidi platili spoustu peněz, aby se děti naučily tančit. A ty děti neměly vůbec žádný rytmus, místo aby hýbaly protilehlou rukou, pohly rukou a nohou a věděl ste, že nikdy nebudou schopný tančit. Takže to byl takový fórek, který jsme tam dali a stalo se z toho, co tam je, což je takový motivek.

KONTROLNÍ OTÁZKA

Kolik konverzačních maxim rozlišujeme?

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Zaznamenejte ve vašem okolí drobnou konverzaci (může jít jen o výměnu dvou replik v určitém kontextu) a popište, které konverzační maximy byly dodrženy a které eventuálně porušeny a z jakého důvodu.

ZDROJE

HIRSCHOVÁ, Milada. *Pragmatika v češtině*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2006.

Marek Nekula (2017): KONVERZAČNÍ MAXIMA. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: https://www.czechency.org/slovník/KONVERZAČNÍ_MAXIMA (poslední přístup: 26. 4. 2018)

Marek Nekula (2017): KONVERZAČNÍ IMPLIKATURA. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: [https://www.czechency.org/slovník/KONVERZAČNÍ IMPLIKATURA](https://www.czechency.org/slovník/KONVERZAČNÍ_IMPLIKATURA) (poslední přístup: 26. 4. 2018)

SHRNUTÍ KAPITOLY

Kapitola seznamuje studentky/studenty se základními složkami kooperačním principu komunikace – konverzačními maximami a implikaturami.

Úkolem této kapitoly bylo přispět k uvědomění si toho, že existuje nějaký doslovný význam výpovědi a význam zamýšlený, ev. míněný, implikovaný, realizovaný mluvčím, jež je nebo má být adresátem rozpoznán. Záleží na komunikační situaci, kontextu, za nichž výpověď probíhá, a na komunikační kompetenci obou, jak mluvčího, tak adresáta.

Kapitola měla za úkol seznámit studentky a studenty s principy, za nichž může probíhat úspěšná komunikace.

ODPOVĚDI

Rozlišujeme čtyři konverzační maximy.

9 TEORIE ZDVOŘILOSTI

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Kapitola má studentky a studenty seznámit s dalšími komunikačními principy, které jsou inspirovány Griceovým kooperačním principem. Těmi jsou princip G. Leecha, který předpokládá respektování tzv. zdvořilostních maxim, a zdvořilostní princip Brownové a Levinsona, který se orientuje na uplatňování seberealizace a sebeobranu komunikujícího v interakci. Zdvořilostní princip je některými považován za princip ještě důležitější než princip kooperační. Součástí kapitoly je i výklad týkající se pojmu řečová etiketa.

CÍLE KAPITOLY

- Vysvětlit zdvořilostní princip v komunikaci.
 - Vysvětlit chápání zdvořilosti a nezdvořilosti v komunikaci.
 - Popsat způsoby vyjádření zdvořilosti a nezdvořilosti.
 - Objasnit pojem „tvář“.
 - Popsat pojem řečová etiketa.
 - Ukázat některé prostředky řečové etikety.
-

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Zdvořilostní princip, tvář, nezdvořilost, řečová etiketa.

V této kapitole a následujících podkapitolách vycházíme především z Pragmatiky v češtině (Hirschová 2006: 170n), z níž jsou převzaty jak definice jednotlivých jevů, tak jednotlivé ukázky a příklady. Následující text je víceméně výtahem z uvedené publikace.

Podkapitola o nezdvořilosti vychází z publikace Pragmatika v češtině (Hirschová 2013).

Využíváme rovněž zpracování teorie zdvořilosti od Marka Nekuly v Novém Encyklopedickém slovníku češtiny (2017).

9.1 G. Leech, zdvořilostní princip a zdvořilostní maximy

Byl to G. Leech (1983), britský lingvista, který navrhl doplnit princip kooperace o princip zdvořilosti, jehož dodržování nebo nedodržování je pro komunikaci důležité stejně jako kooperace, ne-li důležitější. Formuloval jej analogicky ke Griceovu kooperačnímu principu a konverzačním maximám zaměřeným na věcnou informaci. Stejně tak má být cílem bezproblémová komunikace. Zdvořilost je žádoucí vlastnost komunikátu, která dosažení komunikačního cíle usnadňuje, mj. také proto, že podporuje kooperaci mezi účastníky komunikace.

Ze zdvořilostního principu dále odvozuje **zdvořilostní maximy**: taktu (ohleduplnosti), velkorysosti, uznání (ocenění), skromnosti, souladu a sympatie aj., z nichž každá má svou minimalizační a maximalizační variantu, která by se dala vyjádřit obecnou formulací „minimalizuj vyjádření nezdvořilých přesvědčení a maximalizuj vyjádření zdvořilých přesvědčení“. Z dvojice pokynů je důležitější (silnější) člen a), který reprezentuje negativní zdvořilost, tj. čemu je vhodné se vyhnout (co „se nedělá“). Jde o to, že zdvořilost je více soustředěna na druhé než na osobu mluvčího.

Uveďme ty základní:

1. **maxima taktu** – a) minimalizuj náklady pro druhého, b) maximalizuj prospěch pro druhého;
2. **velkorysosti** – a) minimalizuj svůj prospěch, b) maximalizuj své náklady;
3. **souhlasu** – a) minimalizuj nechválení druhého, b) maximalizuj schvalování/chválu druhého;
4. **skromnosti** – a) minimalizuj sebechválu, b) maximalizuj neschvalování sebe samého;
5. **shody** – a) minimalizuj neshodu mezi sebou a druhým, b) maximalizuj shodu mezi sebou a druhým;
6. **souladu** – a) minimalizuj nesoulad mezi sebou a druhým, b) maximalizuj soulad mezi sebou a druhým.

Dále pak navrhuje maximu uznání, sympatie, event. soucitu, jako to může být – maxima fatická, tj. „udržuj hovor, zabraň mlčení“.

9.2 Brownová a Levinson, 1987 (ve 2. vyd.)

Další příspěvkem k teorii zdvořilosti jsou práce **Brownové a Levinsona (1987, 2. vyd.)**, v nichž hlavním předpokladem v komunikaci je uplatňování seberealizace a sebeobrana komunikujícího v interakci s jinými komunikanty. Tato teorie vychází z toho, že jazyková komunikace je determinována především sociálními vztahy mezi mluvčím a adresátem. (Toto pojetí už dnes sice nestojí v centru pozornosti pragmalingvistiky, přesto se domníváme, že je stále užitečné.)

Teorie zdvořilosti

V komunikaci se snažíme „neztratit tvář“ a „neohrozit tvář“ partnera.

Tvář je chápána jako sebehodnocení a sebeprojekce účastníků komunikace, které mohou být realizovány pouze v interakci s jinými osobami. Je to určitý soubor sociálních atributů a hodnot.

Pozitivní tvář představuje okruh zájmů, tužeb, konceptů, o nichž si komunikant přeje, aby je uznávalo a pozitivně hodnotilo jeho okolí. Příkladem prezentace pozitivní tváře jsou individuální internetové blogy.

„K ohrožení pozitivní tváře **adresáta** dochází např. při ‚obviňování‘, ‚ponižování‘, ‚nezájem‘, ale i při ‚přerušování‘ n. vedení hovoru o rase, víře n. genderu, zatímco k ohrožení pozitivní tváře **mluvčího** dochází např. při ‚ztrátě sebekontroly‘, ‚zpovědi‘, ‚přijímání komplimentů‘ apod.“ (Nekula 2017).

Ohrožením pozitivní tváře mluvčího je např. *omluva*. Mluvčí musí výslovně uznat, že jeho slova nebo jednání nemohou být/nejsou pozitivně hodnoceny. U adresáta je to např. kritika, která je spojena s negativním hodnocením.

„Ohrožení pozitivní tváře např. ‚politováním‘ v promluvě *Vypadáš špatně. Můžu pro tebe něco udělat?*, k němuž dochází v první výpovědi (*Vypadáš špatně*), se přitom v druhé výpovědi (*Můžu pro tebe něco udělat?*) kompenzuje intenzivním projevem zájmu a solidarity. To je jeden z možných nástrojů **pozitivní zdvořilosti**.“ (tamtéž)

Negativní tvář je to, co příslušná osoba nechce; zejména nechce být svým okolím k ničemu donucována. „*Negativní tváři* se rozumí potřeba, aby něčí jednání bylo druhými respektováno a aby nebyl omezen prostor pro autonomní rozhodování účastníka interakce: respektuje se autonomie a svoboda rozhodování.“ (tamtéž)

U mluvčího ohrožení negativní tváře představuje *slib* (sám sebe nutí něco udělat). K ohrožení negativní tváře mluvčího dochází při ‚děkování‘, ‚omluvě‘, ‚přijetí nabídky‘ apod. U adresáta je to každé direktivní řečové jednání, výzvy, prosby, rady atd.

Toto ohrožení lze zmírnit:

A) Např. v ‚žádosti‘ *Nepůjčil bys mi pero?* je **ohrožení adresáta** ‚zmírněno tím, že nepřímým vyjádřením ‚žádosti‘ prostřednictvím ‚otázky‘ zůstává adresátovi alespoň formálně zachován prostor pro volbu, čímž se ‚žádost‘ oslabuje v ‚prosbu‘. Negací se pak ohrožení tváře kompenzuje i tím, že se v ‚otázce‘ do popředí vysouvá negativní varianta a spolu s tím i očekávání ‚odmítnutí‘ ‚prosby‘ v odpovědi, což zdánlivě vytváří prostor pro snazší odmítnutí prosby.“ (tamtéž)

B) „Např. v ‚pozvání‘ *Nemohl bych Vás pozvat třeba na kávu nebo večeri?* se negace ve ‚výzvě‘ prostřednictvím ‚otázky‘ kombinuje s modálním slovesem *moci*, které implikuje ‚možnost‘, kondicionálem, který – podobně jako v předchozím příkladu – signalizuje hypotetičnost, a epistémickou částicí *třeba*, která implikuje nízkou pravděpodobnost, což

verbálně zvětšuje prostor adresátovy autonomie a svobody jeho rozhodnutí, a v souhrě těchto a jiných prostředků zde funguje jako nástroj *negativní*, distanční *zdvořilosti*.“ (tamtéž)

Brownová a Levinson popisují následující čtyři druhy zdvořilostních strategií:

1. Přímé jednání – přímé vyjádření – **komunikace bald on record**:

Mluvčí od adresáta něco jednoznačně požaduje nebo mu nařizuje, tj. vlastně jedná nezdvořile, protože mu to okolnosti dovolují, nebo mu to dovoluje pozice vůči adresátovi, nebo to vyžaduje naléhavá situace.

Půjč mi stovku! Pojd' honem! Pozor! Nespál se!

Patří sem nabídky, pozvání, návrhy, které jsou v adresátově zájmu (znamenají pro něj minimální ohrožení).

Podle Nekuly se zdvořilost neuplatňuje tam, kde jde o něco naléhavého (*Tak sedej, jedem!*), kde se mluvčí soustředí na věc, takže může (...) být přímý a otevřený, ale i tam, kde se něco, co ohrožuje tvář adresáta, děje nebo říká v jeho prospěch (*Tak jez už!*), resp. kde si mluvčí jsou důvěrně blízcí a přehnaná zdvořilost by naopak mohla působit odtaziťe nebo až urážlivě (tamtéž).

Leech upozorňuje, že nedostatek zdvořilosti je sám o sobě znakem důvěrnosti. „Nezdvořilost“ se také v takových případech často překrývá například se škádlením.

2. Pozitivní zdvořilost

představuje ocenění adresátovy pozitivní tváře a naznačení toho, že mluvčí se s adresátovou pozitivní tváří ztotožňuje, vyznává stejné nebo podobné hodnoty; u osob blízkých se jedná o nepříznakové konverzační výměny, jimiž si blízcí potvrzují vzájemný vztah – *Ta buchta docela ujde*.

U mluvčích se sociální distancí je pozitivní zdvořilost příznaková. Patří sem pozitivní hodnocení např. pracovního výsledku, auta, dětí, oblečení atd., příznakem bývá zveličování a přehánění – *Vám ale ta zahrádka krásně kvete! Vy to s těmi dětmi umíte!* Toto přehánění lze označit za neupřímnost, kterou omlouvá právě snaha zapůsobit na pozitivní tvář adresáta. Pokud toto zveličování a přehánění překročí jistou (obecně ovšem těžko odhadnutelnou míru), mluvíme o lichocení, které lze zařadit mezi tzv. parazitické řečové akty, protože u něj neplatí podmínka upřímnosti.

Vyjádřením pozitivního hodnocení, které je určeno komunikačnímu partnerovi, je **kompliment**. Partnerem, kterému je kompliment určen, je většinou adresát přítomný sdělení v dané komunikační situaci. Předmětem komplimentu je předmět, o kterém mluvčí předpokládá, že jej komunikační partner hodnotí pozitivně (Dvořáková 2017: 15). Dvořáková rozlišuje tyto druhy komplimentů: a) tzv. *spontánní komplimenty při povšimnutí*, tj. mluvčí přijde do kontaktu s předmětem komplimentu a pozitivně se vyjádří (při ochutnání dobrého jídla, při zaznamenání nového účesu), b) tzv. *elicitované komplimenty při po-*

Teorie zdvořilosti

všimnutí, kdy kompliment je reakcí na něčí upozornění, c) *komplimenty tematické* autorka označuje takové, jimiž mluvčí, např. po delší pauze, otevírá nové téma rozhovoru; d) *komplimenty děkonné* zahrnují kromě funkce primární také funkci poděkování, e) *komplimenty intenzifikační* zesilují pozitivní hodnocení, které zaznělo dříve, f) *komplimenty kontaktní* posilují vztah mezi mluvčími, g) *komplimenty ironické* jsou takové, kdy mluvčí něco formálně hodnotí pozitivně, ale ve skutečnosti pronáší kritiku; primárně tedy nejde o kompliment.

V části věnované jazykovým prostředkům užívaným v komplimentech se mimo jiné píše, že ačkoli v jazyce je k dispozici obecně velké množství výrazů vyjadřujících pozitivní hodnocení, v komplimentech se často opakuje jen několik z nich, např. *dobrý, pěkný*, objevují se také výrazy *luxusní, fajn, našlapaný, precizní, hustě, dobře*, oceňující citoslovce *hmmmm, jé, ty jo*. K citoslovci *hmmmm* autorka poznamenává, že je lze zachytit při oceňování dobrého jídla (jeho výhodou je – podle autorky –, že je lze realizovat se zavřenými (plnými) ústy, typická je jeho délka a výrazné intonační proměny. Komplimenty mohou být tvořené samostatným výrazem (*perfektní*), spojením přídavného a podstatného jména (*výborná buchtá*), prostřednictvím verbonominálního predikátu (*ty jsou hezčí*), verbálního predikátu (*máte super koupelnu*), objevily se i komplimenty bez hodnotícího výrazu (*takovou koupelnu bych fakt chtěla*). Materiál ukázal, že se v komplimentech neobjevila deminutiva. Kompliment lze vyjadřovat i neverbálními prostředky.

Na kompliment můžeme reagovat souhlasem s hodnocením, nesouhlasem s hodnocením, minimalizací pozitivního hodnocení, vyjádřením spokojenosti s hodnocením, poděkováním, komentářem a neverbálně (úsměvem, smíchem). Na kompliment může zareagovat i někdo jiný, než ten, komu byl kompliment adresován, na základě materiálu autorky byl kompliment ponechán i bez povšimnutí. Ukázalo se také, že reakce na kompliment byly variabilnější než vyjádření komplimentů.

S pozitivní zdvořilostí souvisí i **tzv. Pollyanin princip** (srov. Leech). Leech tento princip nazval podle hrdiny dětské knihy *Pollyanna* od Eleanor H. Porterové (1913). Tento princip spočívá v tom, že komunikující osoby dávají přednost příjemným námětům rozhovoru před nepříjemnými, omezuje se výběr témat na ta příjemná, nevyvolávající konflikt. Taková komunikace také vede k **eufemismům**, výrazům omezujících slova s negativním významem (**litotes**).

Eufemistická vyjádření jsou typickým příkladem zdvořilosti, snahy o zachování tváře – jde např. o eufemistické pojmenování některých „méně společensky uznávaných“ zaměstnání – nemáme uklízečky, ale *operátorky, manipulantky*, nemáme metaře, ale *počítačové*. Nemluví se o propouštění ale *restrukturalizace výroby* nebo *změnách na regionálním trhu práce*. K zmírnění negativního vyznění výpovědi se využívají i některé jazykové prostředky: *Koncert měl relativně nízkou návštěvnost. Tady jste se trochu zašpinil*.

S pozitivní zdvořilostí je spojena **partikulární strategie vyhýbání se nesouladu**. Mluvčí se zdržuje toho, aby projevil svůj názor upřímně a otevřeně, nechce adresáta ranit,

nebo se chce vyhnout konfrontaci. Může se v této situaci také uchýlit ke zcela nepravdivému vyjádření nebo vybírá z možností: například nekritizujeme hrozně zařízený byt, ale pochválíme pohoštění; ujistíme hosty, že nám vůbec nevadí politý koberec a rozbitá váza atd. Nejde o lhaní, jehož cílem je adresáta podvést, získat něco na jeho úkor nebo mu něco zatajit. Důvodem pozitivních výroků je zdvořilost, neohrozit pozitivní tvář adresáta (např. jde o to, aby se adresát necítil provinile). Jde o situace, kdy si komunikující vesměs uvědomují, že případná sdělení nejsou upřímná. Tyto společenské a nevinné lži vědomě porušují maximu kvality. (Skutečná lež je nejmarkantnější porušení maximy kvality).

3. Negativní zdvořilost je třetí typ strategie, jež se zaměřuje na respektování adresátovy negativní tváře. Jádrem je tedy respekt vůči tomu, co si adresát nepřeje. Podstatou této strategie je **zdrženlivost**.

Negativní zdvořilost je nejvíc propracovaná z hlediska norem společenského chování a nejvíc je konvencionalizovaná z hlediska jazykového vyjadřování. Výsledkem je konvencionalizované nepřímé vyjadřování. Nepřímost vyhovuje požadavku respektovat negativní tvář adresáta. Co sem patří (viz Hirschová 2006: 174–175):

A) Patří sem všechny žádosti a prosby realizované pomocí otázky po možnosti/schopnosti adresáta vykonat nějakou požadovanou činnost:

Můžete/mohl byste/nemohl byste? Byl byste tak laskav?

B) Omluvy předeslané žádostem a prosbám – *promiňte, že ruším, ale..., omlouvám se, že obtěžuji, ale..., je mi líto, že..., ale...*

C) Vyjadřování pochybností o tom, že by adresát mohl/byl ochoten něco vykonat:

Vy asi nebudete mít čas podívat se na tu práci hned, že? – V žádném případě vás nechci nutit, abyste...

D) Tzv. omezené (hedged) výpovědi (výhradová negativní strategie), často s performativními (ilokučními) slovesy; omezení, resp. výhrady formou větných adverbii, komentujících vsuvek nebo závislých vět:

On je pravděpodobně nespolehlivý. On je, obávám se, poněkud nespolehlivý. Musím vám sdělit, že je poněkud nespolehlivý. Dovoluji si vás požádat, abyste... Musím bohužel odmítnout. Nemohu slíbit, že...

Výhrady se týkají konverzačních maxim – jsou to obraty jako *pokud vím, podle mých informací, pokud je mi známo, jak mi bylo řečeno* (maxima kvality), *abych to zkrátil, stručně řečeno, nechci vás unavovat detaily, ale ...* (maxima kvantity), *snad bude vhodné připomenout, že... nechci odbíhat od tématu, ale... abych se vrátil k našemu tématu, mimochodem* (maxima relevance), *stručně řečeno, abych se vyjádřil jednoznačně, nejdřív musím uvést, že... dovolte mi předeslat* (maxima způsobu).

E) Pojistkové věty (Karlík, 1995) – *smím-li být upřímný, jestli se neurazíte, jestli dovo-
líte, abych pravdu řekl.*

Tyto jazykové formy se dotýkají samotného zdvořilostního principu v Leechově smys-
lu: má-li výpověď obsah dotýkající se tabuizovaných témat nebo je pro adresáta osobně
nepříjemná, předesílá se jí kompenzační výpověď (v ČJ nejčastěji s formou podmínkové
nebo účelové věty).

4. Nepřímé vyjadřování – off rekord – od konvencionalizované nepřímosti se liší
tím, že jde o výpovědi **záměrně nejednoznačné**, které porušují některou z konverzačních
maxim, případně jich porušují více najednou. Patří sem – *ironie, řečnické otázky, tautolo-
gické výpovědi, výpovědi neúplné.*

Interpretace takových výpovědí záleží na vztahu mezi mluvčím a adresátem. Čím je
distance menší, tím je zpravidla menší i subjektivně vnímaná míra nejednoznačnosti. Ne-
přímé vyjadřování může přejít v nekooperativnost.

(Všechny příklady jsou z publikace Hirschová, M. *Pragmatika v češtině*, 2006).

K ZAPAMATOVÁNÍ

- **Zdvořilost** ve smyslu pragmalingvistickém znamená **soubor řečových strategií, způsobů užívání jazyka**, jejichž cílem je bezproblémová komunikace (viz Leech), ale také seberealizace a sebeobrana komunikujícího v interakci s jinými komuni-
kanty (viz Brownová a Levinson).
- Principy zdvořilostních strategií jsou univerzální, protože souvisejí s faktory psy-
chosociálními a zdůrazňuje se jejich behaviorální povaha. Zdvořilost se tedy
zkoumá jako jazyková univerzálie, ale s přihlédnutím k variacím v různých kultu-
rách, reflektuje se také její zapojení v různých typech diskurzu (masová média, po-
litika, reklama) (Hirschová 2006).

9.3 Řečová etiketa (jazyková etiketa)

Řečová etiketa je oproti teorii zdvořilosti termín užšího významu. Popisuje a stanovuje
(má tedy preskriptivní povahu), jaké lexikální prostředky a jaké formy výpovědí se
v různých komunikačních sférách považují za zdvořilé (Hirschová 2013: 245–246). Např.
jaké jsou vyžadované formy pozdravu a oslovení atd.

Uveďme příklad. Ukažme různé stupně zdvořilosti při vyjádření žádosti a formy toho-
to vyjádření:

- a) nezdvořilé jsou přímé formulace (s užitím imperativu, event. oznamovací věty – *Odvez mě domů. Odvezeš mě domů. Chci, abys mě odvezl domů. Ty bys mě mohl odvézt domů.*) – viz 1. přímé jednání
- b) zdvořilejší jsou otázky, které poskytují adresátovi větší možnost volby, tj. i možnost odmítnutí: *Odvezeš mě domů? Můžeš mě odvézt domů?*
- c) možnost volby zvyšují formulace hypotetické: *Odvezl bys mě domů? Mohl bys mě odvézt domů?*
- d) zdvořilost se stupňuje užitím záporu: *Nemohl bys mě odvézt domů? Nevadilo by ti, kdybys mě odvezl domů?*
- e) plus *prosím, laskavě*

Pozn.: Toto téma je zpracováno také ve studijní opoře Kultura řeči.

9.4 Nezdořilost

K nezdořilosti viz Hirschová, M. *Pragmatika v češtině*, 2013, s. 237n. Následující text je výtahem z uvedené publikace.

Nezdořilost se nechápe jako specifická strategie, ale je definována jako nedostatečná, malá nebo nulová zdvořilost. Nezdořilý efekt může mít rovněž přehnaná nebo nepřiměřená zdvořilost, která může být adresátem interpretována jako nezdořilá, nebo jako ironie či sarkasmus. Zvláštním druhem nezdořilosti je nezdořilost předstíraná, jde o škádlení (dochází při komunikaci osob navzájem blízkých). Nezdořilost je také známkou důvěrnosti. Výpovědi jako *Uhni!*, *Podej mi to!* nemusejí být vnímány jako nezdořilé. Záleží na tom, jaké sociální role účastníci komunikace zastávají a jaké vztahy mezi komunikujícími jsou, také jaká je situace, ve které komunikace probíhá – na veřejnosti, nebo v soukromí.

Naproti tomu skutečná nezdořilost je vědomé a nezastírané komunikační jednání, které na adresáta útočí.

A) O nezdořilosti je pojednáno tak, že **soubory zdvořilosti** (viz výše) **se překlápějí v protiklad** (Culpeper, 1996; podle Hirschová 2013: 239)

Pozitivní nezdořilost – strategie, která poškozují pozitivní tvář adresáta záměrným atakováním pozitivní tváře komunikujícího partnera. Jde o otevřené vyjadřování nezájmu o téma nastolené komunikačním partnerem, odmítání existence sdílených znalostí a zkušeností, uvádění témat, která jsou adresátovi nepříjemná (což může směřovat ke konfliktu) nebo jsou pro něj citlivá (uvádí ho do rozpaků), užívání výrazů, které jsou adresátovi nesrozumitelné (zejména jsou-li srozumitelné pro ostatní účastníky komunikace), zlehčování nebo ponižování adresátovy osoby, např. prostřednictvím příznakového oslovení.

Negativní nezdořilost – atakuje adresátovu negativní tvář, zahrnuje tedy zastrašování, zveřejňování takových informací o adresátovi, které on považuje za intimní, zdůrazňuje převahu mluvčího nad adresátem.

Teorie zdvořilosti

Opět platí, že žádná z těchto strategií nemusí být nezdvořilá automaticky – výsledné hodnocení je podmíněno situačním kontextem a interpretací adresáta.

B) V novějších koncepcích soustředěných na nezdvořilost (Bousfield, 2008; podle Hirschová 2013: 238–239) se za základní rozdíl bere rozdíl mezi **nezdvořilým komunikačním jednáním přímým a nepřímým**.

Jednání může být otevřené, zřejmé (on record): *Ten návrh, pane poslanče, není rozumný, on je velmi hloupý.* (PS PČR),

nebo skryté, nepřímé (off record): *Vrátil bych se k včerejšku, abych zase navázal na svoji dobrou tradici jistého dovzdělávání pana premiéra* (PS PČR) (implikatura a ironie).

V těchto případech se využívá hlavně konverzačních implikatur, setkáváme se s vyjadřováním v narážkách, metaforách, dvojznačnostech, tautologiích, skrytých asociací, zčásti sem patří ironie.

Dále – určité řečové akty jsou inherentně zdvořilé (např. nabídka), jiné inherentně nezdvořilé (kritika, rozkaz, hrozba) a tím ohrožují negativní tvář adresáta, zároveň ohrožují pozitivní tvář mluvčího – mluvčí nemůže počítat s tím, že takové jednání bude adresátem a jeho okolím pozitivně přijato a schvalováno.

Nezdvořilost výrazně souvisí s uplatňováním **faktoru moci**. V pragmalingvistickém rámci však moc není ztotožňována s mocí institucionální nebo ekonomickou, i když souvislost tu je nebo může být.

Stále však platí, že posouzení komunikátu jako více či méně zdvořilého, resp. nezdvořilého vždy závisí na adresátovi, tj. má perlokuční povahu.

V novějších koncepcích se rozlišuje také **nezdvořilost a hrubost**. **Hrubost** je prvoplánově identifikována užíváním příznakového lexika (vulgarismů), výpovědi, které jsou neskrývavě urážlivé a ponižující (nadávky, výpovědi výrazně negativně hodnotící) – *proboha co to plácáš za nesmysly; od tebe se nic jiného než taková blbost čekat nedalo; na to ti kašlu; s tím mi vlez na záda; co si to dovolujete?*

Opět ovšem platí, že ne každá výpověď, která je hrubá (vulgární), musí být nutně nezdvořilá.

Termín **verbální agrese** s hrubostí souvisí, je však širší; znamená jakékoliv záměrné atakování osobní integrity (tváře) adresáta pomocí jazyka, které nemusí být vulgární. Podstatný je úmysl mluvčího promluvou adresáta urazit nebo k něčemu nutit. Agresivní je primární intence, verbalizace je až sekundární a může se realizovat prostřednictvím lexika jinak nepříznakového.

Za hranicí komunikačních norem je také **drzost** neboli **impertinence**. Je směřována proti adresátovi hierarchicky nadřazenému. Může být záměrná i nezáměrná, ve výsledku

je však zase posouzena adresátem. Záměrná je nástrojem provokace, ohrožuje negativní tvář adresáta.

Platí, že zdvořilostní chování je v podstatě neupřímné. Víme, že se k sobě nechováme v určitých situacích upřímně, ale je to otázka respektování zdvořilostních norem.

Uvedme příklad:

Výpověď „*Mně se nechtělo vstávat*“ jako reakce na výtku učitele nebo nadřízeného ohledně pozdního příchodu je nevhodná, je nezdvořilá, byť upřímná. Adresát ji vnímá jako drzost. Naopak odpovědi, jež je sice nepravdivá a lživá, např. *Přišel jsem pozdě, protože se srazily dvě tramvaje* respektuje mluvčí očekávání adresáta, dává najevo, že dbána dodržování společenských a komunikačních norem, projevuje tím respekt vůči nadřazené osobě. Takováto odpověď by měla být vnímána jako přijatelná a neměla by být komentována zcela negativně (*Co si to vymýšlíš za blbosti!*).

Na druhé straně jsou komunikační situace a žánry, jako jsou některé **typy mediálních pořadů/diskurzů**, kde je nezdvořilost, ale i hrubost prediktabilní, obligatorní a očekávaná. Sdělování negativních hodnocení je součástí podstaty dané komunikační události, stejně tak zesměšňování, znevažování až ponižování adresáta. Je tomu v různých druzích talk show, je tomu tak například v Super Star, kde se „na adresu“ adresáta uvádějí skutečnosti, které jsou v běžné komunikaci považovány za nepříjemné, intimní, někdy až tabuizované. Podobné komunikační postupy vidíme i v jiných mediálních pořadech, jako je talk show Jana Krause, uvědomíme-li si například srovnání této talk show s pořadem Krásný ztráty (vysíláno Českou televizí od r. 2000 do r. 2013), jejímž moderátorem byl Michal Prokop atd. Úlohou partnera v komunikaci by mělo být minimalizovat ztráty komunikačního partnera (tzn. při sebepodceňujícím hodnocení hosta ho nepodporovat ve strategii minimalizovat své přednosti atd.), což Jan Kraus ve svém pořadu v zájmu zábavy a pobavení publika dělá (viz níže). Moderátor neváhá ohrozit hostovu tvář, sahá někdy až k prvkům verbální agrese. Samozřejmě z důvodu pobavení diváka vnímáme tuto komunikační strategii jako „hru“ na nevhodné chování, i když hodnocení takového řečového jednání je individuální (a ze zkušenosti víme, že ne všemi je takové jednání pochopeno).

9.5 Závěrem

9.5.1 ZDVOŘILÉ VS. NEZDVOŘILÉ VÝRAZOVÉ PROSTŘEDKY

Jazykové prostředky zdvořilé (etiketní) lze ve výpovědích identifikovat a klasifikovat, identifikace prostředků příznakově nezdvořilých (s výjimkou vulgarismů) je však problematická. Nezdvořilou povahu výpovědi spíše než vyjadřovací prostředky určují vztahy mezi komunikujícími v dané KS a z nich vyplývající očekávání komunikantů vůči sobě navzájem (aktuálně platné normy). Nezdvořilé je porušení norem, adresát to interpretuje jako poškození své „tváře“. Zkoumání zdvořilosti je však za hranicí jazykové analýzy řečového jednání.

9.5.2 PRINCIPY GRICE VS. LEECH

V pojetí zdvořilostního principu (ZP) jde o „principy“ jiného druhu než u Griceho. Griceův kooperační princip (KP) a z něj vyplývající maximy nemají návodnou povahu (primárně jde o teorii, která umožňuje odvozovat z vyjádřeného nevyjádřené), Leechovy zdvořilostní maximy naopak návodné jsou, lze je aplikovat **záměrně**) (Hirschová 2006, 2013).

Mezi oběma soustavami je komplementární vztah. Projevuje se v tom, že porušování maxim KP bývá motivováno některou z maxim ZP, a porušování některé z maxim zdvořilostních motivuje zase kooperace, nejčastěji maxima kvality a relevance. V určitých KS se některé maximy zdvořilosti otevřeně porušují proto, aby mohl být naplněn princip kooperace a maxima relevance. V rozhovoru lékaře s pacientem, při policejním vyšetřování (témata, která jsou při běžné komunikaci tabu, vyžadovaly by zdvořilostní kompenzaci – *Kolik je vám let?; Kolik mu dlužíte?; Jak dlouho udržujete s obviněným poměr?*) je otevřeně porušována maximu taktu, pomíjena maxima shody a souladu. Jak KM, tak ZM jsou preferenčně spjaty s určitými typy řečových aktů.

Např. uplatňování maximy kvality nebo kvantity je spojeno s asertivními (sdělovacími) výpověďmi. Direktivní výpovědi s výjimkou proseb jsou proti ZP, zejm. proti maximě taktu a maximě velkorysosti, i když i prosby představují „vnučování“ vůle adresátovi, byť konvenčně zdvořilou formou.

Být nekooperativní je ve skutečnosti poměrně složité, protože adresát má vždy potřebu hledat i v na pohled nekooperativní odpovědi snahu po kooperaci. Být nezdvořilý je snadné a ke zjevné nezdvořilosti se neváží implikatury analogické těm, se kterými se setkáváme u kooperace (viz Hirschová 2006, 2013).

Př.: *A Bude ještě nějaký opravný termín v září?*

B *To ví pánbůh.* (ekvivalent k: nevím, a event. nemám chuť se teď tou věcí zabývat), je nekooperativní, přesto se A domnívá/zapojí implikaturu v tom smysl, že učitel/ka naznačuje existenci důvodů mimo její/jeho kompetenci, a je tedy ve skutečnosti kooperativní. Zřejmě teprve v případě opakování podobné odpovědi by adresát začal uvažovat o nekooperativnosti.

Př. A *Kolik jste říkal, stojí ten ohřívač?*

B *Tři a půl, copak jste hluchej?*

Porušení ZP je jiné. Reakce B je nezdvořilá a porušuje Leechovu maximu taktu, maximu velkorysosti a shody. Navíc je v rozporu s hierarchií sociálních rolí v dané KS. Nedá se očekávat u adresáta nastartování inferenčního procesu automatického předpokladu, že ZP platí, a snahy dobrat se motivace takového porušení.

Griceovy maximy představují základní, obvyklé principy komunikačního chování, tj. takové, které komunikaci konstituují. ZP a jeho maximy ukazují důvody, proč se komunikace od své neutrální, základní podoby odchyluje a jakých typizovaných podob tyto odchylky nabývají.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Vezměte si papír a rozdělte jej na dvě půlky. Do jedné vepište, co jste si o někom mysleli negativního nebo nepříjemného, co jste chtěli někomu říct/byste řekli, kdybyste mohli, do druhé vepište, co jste mu nakonec řekli. Zamyslete se, proč jste tak jednali, vysvětlete, proč jste nebyli upřímní, popište výrazové prostředky, kterých jste využili.

PŘÍPADOVÁ STUDIE

Uveďte formulace, které vypracovali na dané téma (viz výše) studentky/studenti.

Co jsem chtěl/a říct, resp. řekla bych, kdybych mohl/a
Co jsem nakonec řekl/a

Připravila jsem ti skvělou věc. Nový recept!
To je zajímavý...

To se nedá jíst.

Prosím tě, mohla bys mi půjčit 500 Kč?
Bohužel, teď na tom nejsem finančně moc dobře...

Tak tobě bych nepůjčila ani korunu.

Dívej, co jsem si pro tebe nachystal za hudbu. To je dobrý co?
Zajímavé, ale není to můj styl hudby.

Krvácí mi uši. To je hrozný.

(Kamarádka se nechala ostříhat.)
Je to takové vzdušné...

Vypadáš hrozně, nesluší ti to.

To už dnes slyším po padesáté...
Vážně? To je zajímavé.

Teorie zdvořilosti

<i>Nechci s tebou jít do kina.</i>	Promiň, nestíhám, mám dnes moc práce.
<i>Proboha, co to je?</i>	Jé, to je hezký (dárek).
<i>To je hrozná kravina.</i>	Hm, možná máš pravdu.
<i>Vypadáš v tom, jak kdybys měla jít do šantánu.</i>	A nebude ti v tom zima?
(Dívej, jak jsme to krásně zrekonstruovali.) <i>Ježiši, to je hrůza! To je kýč, to je nevkus!</i>	Ty dekorační polštářky jsou hezké... To mě těší, že máš radost...
<i>Je to úplně blbý. Jsi úplně mimo.</i>	Tak v jádru je to možná dobrý nápad...
<i>Ježiš, ty knedlíky jsou tuhé!</i>	Ta jahodová náplň je dobrá.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

I. K výpovědím přiřaďte maximu zdvořilosti, která jednotlivou výpověď charakterizuje:

1. „Posaďte se a já to zařídím.“
2. „Měl jste jistě velkou starost.“
3. „Mohl bych vás na okamžik přerušit?“
4. „Jsem to ale blbec! To by se vám jistě nestalo.“
5. „To se mi také líbí.“
6. A „To není hezké.“ – B „Máte pravdu, ale domníváme, že ...“

II. Posuďte z hlediska 4 základních strategií zdvořilosti tyto výpovědi, které představují „žádost“:

1. „Dej mi tužku.“
2. „Mohl bys mi půjčit tužku.“
3. „Zapomněl/a jsem tužku.“
4. „Ty máš ale hezkou tužku!“
5. Dlouho se probíráme batohem, čekáme, až někdo pochopí vzhledem k situaci, že nemáme tužku.

III. Posuďte chování moderátora:

M **možná hloupá otázka**/ale proč Amerika nedozrála na tu původní verzi z roku třiašedesát?

M vzpomínám si/byť jen matně na jednu/veřejnou rozhlasovou nahrávku...a tam ste vyprávěl historku/říkám **omlouvám se za svou chatrnou paměť**/byla to historka/kdy ste přišel...

(Suchý) to je zvláštní otázka

M **je blbá jen to řekněte**

(Suchý) věci na který si můžeme/můžu vzpomenout a na to ostatní si prostě vzpomenout nemůžu/ a asi si nevzpomenu ani teď

M **na hloupou otázku chytrá odpověď**

9.6 Talk show a maximy zdvořilosti

Pro talk show vydělujeme tři základní znaky (Tolson, ed., 2001):

1. posun v rovině tematické k osobnímu a soukromému;
2. jazyková hra, aktualizace a deformace kódu;
3. prostor pro porušování norem a konvencí.

Na základě těchto vyjmenovaných rysů talk show a naší zkušenosti můžeme počítat s tím, že se s některými těmito rysy v jednotlivých pořadech, které jsou jako talk show označovány, setkáme. Vidíme rovněž, že možnost porušovat normy a konvence je jistým předpokladem takovýchto žánrů.

Podívejme se na příklady, které sesbírala a popsala ve své bakalářské práci Zuzana Brovjáková (Brovjáková 2010). Jedná se o analýzu pořadu *Uvolněte se, prosím*, jehož moderátorem je Jan Kraus. Jeho hosty jsou tři lidé.

U Jana Krause jde v první řadě o porušování maximy taktu – je to 81, 7 % v rámci všech zkoumaných maxim (Brovjáková 2010). Nejméně nezdvořilý je ke třetímu hostovi. Je to dáno tím, že tento host je už sám o sobě něčím zvlášť výjimečný, většinou má neobvyklé povolání nebo neobvyklé záliby.

Maxima taktu je porušována již výběrem tématu, volbou otázek a obsahem, na který se běžně neptáme: „*Prosím vás, a jak vy to máte s penězama, jste na peníze?* (otázka byla směřována k H. Pawlovské); „*No a kolik to tak stojí? No a kolik stojí jedno? Kolik to přijde?; no kolik stojí jako ročně?*“. Otázky se týkají soukromých financí, tedy témat,

Teorie zdvořilosti

kteřá nemají být zveřejňována, např. jde o to, kolik kdo vydělává, o podrobnosti nákladů plastických operací atd.

K porušování maximy taktu patří i skákání do řeči, znevažování partnera atd.

a) Kraus: „*Pánové nevyrušujte, teď přišel někdo, kdo má vzdělání, čekali jsme dneska dost dlouho.*“ (replika byla směřována ke kuchařům Sajlerovi a Sekaninovi)

b) Kraus: „*Dominiko Mesárošová, chtěl bych vám říct, že jste tady mezi diplomaty a džentlmeny, že to bude vyžadovat zvlášť vybrané chování, nevím, jestli to pro vás nebude problém*“

c) Kraus: *jak přišel modeling k vám?*

Mesárošová: *toje otázka*

Kraus: *no je to otázka, to ste poznala správně, to je skutečně otázka a už je položena, takže*

Mesárošová: *on si mě, on si mě našel sám, ten modeling*

d) Kraus: *a vy jste byla na zvětšení*

Mesárošová: *ano, ze svý velikosti na větší*

Kraus: *no to je jasný, když je to zvětšení*

Další maxima, která je porušována J. Krausem je maxima souladu a souhlasu:

Kraus: *no ale vy asi pokud jde o partnera, tak jste hodně vybíravá, ne?*

Plodková: *nee*

Kraus: *já myslim, že jo*

Maxima skromnosti:

Kraus: *kuře na paprice, co na tom je, dyť je to lehký (...) jiška? tu znám vod dětství, to už jsem dělal jako malej*

Maxima velkorysosti:

Ohrožována je negativní tvář adresáta – ohrožena je autonomie, osobní prostor, svoboda partnera projevu v komunikaci. Host je nucen k něčemu, co nechce, je nucen rozvíjet téma, o kterém nechce mluvit. Ohrožována je pozitivní tvář komunikačního partnera. U Krause převládá **pozitivní nezdvořilost**.

Z našeho pozorování Krausova pořadu vyplývají komunikační skutečnosti, které bychom označili jako **ironické „echo“** (opakování partnerova výroku ironickou dikcí, vyjadřováním podivu); **„chytání za slovo“** – v běžné komunikaci se jedná o pozitivní prostředek, neboť má kontaktnou funkci a rozvíjí dialog, zde spíše komunikaci brání:

Štíbrová: *eee, z práva jsme měli různý věci*

Kraus: *různý věci, tak to jsem rád (...)*

Pawlovská: *úměrně svým potřebám a touhám*

Kraus: *potřebám a touhám, no a jak to vypadá s potřebami a touhami teďko?*

Objeví se také sebeironie. V komunikaci hraje pozitivní roli, neboť může znamenat odlehčení v komunikaci.

Šmucler: *tak bysme se snažili posunout tuková tělesa*

Kraus: *pardon, vidíte dobře, pane Šmuclere?*

Kooperace je však často rozhovoru narušena, neboť často partner odmítá komunikovat – „vzhledem k tomu, že už mám v podstatě dvoji občanství, tak v americký ústavě je pátý dodatek, že na tuto otázku neodpovím“; „já puđu pryč“; „no nebudu to říkat“; „nemohli bysme změnit téma“ ...

Někdy se rozhovor téměř rozpadá: např. v případě, kdy byla dvojice Eva a Vašek dotazována na to, zda jsou manželé, nebo kdy byla Ilona Csáková dotazována na pohlaví nenarozeného dítěte a Nikol Štíbrová na obsah svého studia politologie, na což nebyla schopna/ochotna odpovědět ani po několikrát opakovaných otázkách.

Krausův postup hodnotíme jako stereotypní – Kraus se opakuje v minimálních prostředcích.

Na jedné straně komunikace se jedná o komunikaci „pro zábavu“, což plní účel, na druhé straně je možno tento způsob komunikace chápat jako jisté negativum: vytváří se dojem legitimacy takového chování, které je ovšem v televizním studiu povzbuzováno smíchem publika.

KONTROLNÍ OTÁZKA

Kolik zdvořilostních maxim rozlišujeme?

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Podívejte se v televizi na televizní debatu (např. OVM, Máte slovo atd.), talk show atd. a uveďte příklad respektování nebo porušování některé ze zdvořilostních maxim.

DALŠÍ ZDROJE

BROVJÁKOVÁ, Zuzana. *Dodržování a porušování zdvořilostních strategií v pořadu Uvolněte se, prosím*. Olomouc: Univerzita Palackého 2010. Bakalářská práce.

BROVJÁKOVÁ, Zuzana. *Porušování zdvořilosti v talk-show ve veřejnoprávní a soukromé televizi*. Olomouc: Univerzita Palackého 2012. Diplomová práce.

DVOŘÁKOVÁ, Klára. *Ty jo, f to seš dobrá! Jak se skládají komplimenty v češtině*. Praha: Academia 2017.

HIRSCHOVÁ, Milada. *Pragmatika v češtině*. Olomouc: Univerzita Palackého 2006.

HIRSCHOVÁ, Milada. *Pragmatika v češtině*. Praha: Karolinum 2013.

Marek Nekula (2017): ZDVOŘILOST. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/ZDVOŘILOST> (poslední přístup: 26. 4. 2018)

TOLSON, Andrew (ed.): *Television Talk shows: Discourse, Performance, Spectacle*. London: Lawrence Erlbaum Associates 2001.

SHRNUTÍ KAPITOLY

V této kapitole jsme se soustředili na principy teorie zdvořilosti. Zdvořilost je důležitou složkou komunikace, někteří ji dokonce označují za důležitější prostředek, než napomáhá úspěšné komunikaci, než samotný kooperační princip. Principem tohoto způsobu komunikace je respektovat komunikačního partnera, podporovat jeho pozitivní tvář a minimalizovat ataky jak jeho pozitivní, tak negativní tváře.

ODPOVĚDI

Rozlišujeme šest zdvořilostních maxim. Může jich být však i více.

10 LITERÁRNÍ KOMUNIKACE

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Kapitola studentky/studenty seznamuje se základními pojmy literární komunikace – autor, text, čtenář, subjekt literárního díla. Zabývá se jednotlivými přístupy k interpretaci literárního textu, a to z hlediska základního východiska ke zkoumání textu – z pozice autora, analýzy vlastního textu a vnímání textu čtenářem. Soustřeďuje se na způsoby komunikace autora s jinými texty, textů navzájem a působení této komunikace na čtenáře.

CÍLE KAPITOLY

- Objasnit podstatu literární komunikace.
 - Pojmenovat základní principy literární komunikace.
 - Pojmenovat základní složky literární komunikace.
 - Objasnit základní přístupy k analýze/interpretaci literárního textu.
 - Popsat způsoby komunikace text–text v literární komunikaci.
 - Objasnit pojem literární pragmatika.
-

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Literární komunikace, literární text, autor, čtenář, subjekt literárního díla, interpretace, literární pragmatika, transtextovost, architextovost, metatextovost, intertextovost, citát, aluze, pretext, navazující text, interdiskurzivnost.

10.1 Subjekty/složky literárního díla a interpretace literárního textu

Složitost literární komunikace spočívá ve složitosti interakčních složek komunikace. Jednak jsou to reálný autor a čtenář, jednak subjekty vnitrotextové, jež jsou např. v prozaickém textu reprezentovány vypravěčem a postavami textu. Se subjekty v literárním díle souvisí tzv. perspektiva, úhel pohledu (point of view). „Svět literárního díla, jeho ‚sdělení‘, příběh je vždy podáván z něčího hlediska, je zbarven něčím subjek-

tivním hodnocením.“ (Hoffmannová 1997: 74). Převládá buď hledisko vypravěče, nebo hledisko postavy; mluvíme o perspektivě vnější a vnitřní. V moderní literatuře dominuje perspektiva vnitřní, hledisko ‚vševědoucího vypravěče‘ se vytrácí (srov. tamtéž). Může však docházet k přesunu perspektivy mezi různými subjekty literárního textu; mluvíme pak o smíšené perspektivě. „Hra subjektů v literárním textu je vždy také hrou stylistických strategií.“ (tamtéž). K literárnímu textu přistupuje také čtenář, jeho interpretace, jež je některými badateli (Faircough 2013) i spisovateli považována za tu poslední součást, jež tvoří text literárního díla.

Jak k dílu/literárnímu textu, k jeho výkladu, přistupovat?

1. Zpočátku moderní vědy (19. století) byl v centru pozornosti **autor** literárního textu.

Hodnotil se jeho biografický odraz v díle, jeho záměr, „který rozhoduje o povaze díla a o jeho účinku na čtenáře“ (tamtéž: 70). Je však těžké určit záměr autora, navíc jeho záměr není pro interpretaci v podstatě důležitý. Autor také není zodpovědný za účinek textu na čtenáře, „nemůžeme vyloučit některé asociace či aluze, které jeho dílo navozuje“. (tamtéž) Čtenářova interpretace literárního textu se může velmi výrazně od autorova možného záměru výrazně lišit.

2. Směry 20. století – formalismus a strukturalismus, angloamerická nová kritika (viz výše, 1. kapitola) – soustředily svou pozornost na **text** literárního díla. Tyto směry se zaměřovaly na strukturu díla, formální vlastnosti textu, jazykové hodnoty. S těmito směry je spojován antiintencionalismus spočívající v popírání významu autorského záměru pro interpretaci díla.

3. V 60. a 70. letech 20. století je výklad literárního díla spojován se **čtenářem**. Tyto směry zdůrazňují, že pro interpretaci literárního textu je rozhodující aktivita čtenáře, jeho znalosti, zkušenosti, které do interpretace vkládá (viz 1. kapitola). S francouzským strukturalismem je spojena představa **ideálního čtenáře**: je to takový čtenář, který pochopí text, je schopen ho komplexně interpretovat. Představě S. Fisha (představitel afektivní stylistiky) odpovídá **informovaný čtenář**. Součástí této představy je i **společenství čtenářů**, jež sdílí stejné texty a soubor literárních a obecně kulturních znalostí. Podle M. Riffaterra je představa čtenáře zakotvena v pojmu tzv. **průměrný čtenář**, jež se uplatní zejména při empirických výzkumech. Další čtenářské role jsou popsány u U. Eco. Eco předkládá čtenáře reálného – empirického – modelového. Dále je rozšířený koncept čtenáře **implikovaného, implicitního** (pod vlivem teorie recepce, W. Isera). Ten má v sobě vlastnosti čtenáře reálného a ideálního. Jde o představu čtenáře vtěleného do textu, který se někdy dostává na úroveň postavy.

(V této podkapitole se opíráme o stejnojmennou kapitolu J. Hoffmannové z knihy *Stylistika a ...*, 1997).

10.2 Literární pragmatika

„Literární diskurz je důsledně chápán jako interakce odehrávající se v konkrétním, historickém, kulturním a sociálním kontextu, kterým je podmíněn způsob (způsoby) užívání jazyka v jednotlivých rovinách literární komunikace: mezi postavami, mezi implikovanými subjekty autora a čtenáře konstruovanými v textu, i mezi reálnými mimotextovými subjekty.“ (Hoffmannová 1997: 74).

Pro stylistiku, resp. lingvistiku, se v určitém období (pod vlivem bádání v 80. letech ve Velké Británii) literární text stává především **komunikátem**. „ (...) sám je složkou komunikace, navíc komunikaci zobrazuje“ (Hoffmannová 1993: 287). Vzniká odvětví, které je označeno jako **literární pragmatika** jako odvětví teorie literární komunikace. Jedná se o zkoumání vztahů subjektů literárního díla uvnitř i z vnějšku, zkoumání „života“ literárního díla (viz např. sborník *Literary Pragmatics*, 1991).

Literární text je vnímán jako součást interakce, jako sociokulturně a historicky podmíněné užití jazyka, které nelze izolovat od uživatelů (Hoffmannová 1993). Pozornost se soustřeďuje na pragmatiku psaní i čtení literárního textu, na komunikaci mezi literárními postavami, „ale i mezi implikovanými, v textu konstruovanými subjekty autora a čtenáře a mezi reálnými subjekty mimotextovými“. (tamtéž) Do popředí zájmu se dostávají procesy textualizace, retextualizace (např. začlenění citátů do textu), kontextualizace, dekontextualizace, rekontextualizace (tedy nejružnějších pohybů textu v sociálních a kulturních kontextech). (tamtéž)

Pragmatická stylistika se zabývá působením autorských strategií na čtenářskou interpretaci. Jde o to, že autor anticipuje určité inference recipientů, sledován je např. podíl zdvořilosti na autorské strategii: pro komunikace autora s potenciálními čtenáři bylo počítáno s různými zdvořilostními styly (jedním z nich je např. autorská skromnost). Do interpretace textu jsou zapojovány sociologicko–etnometodologické přístupy konverzační analýzy, vzrostl zájem o literární dialog a o různé dimenze dialogičnosti v literárním díle.

Literární pragmatika se zabývá rovněž takovými skutečnostmi, jako je zkoumání vlivu způsobu publikace díla na jeho recepci nebo čtenářská zpětná vazba (diskuse a hodnocení na internetu, ohlasy čtenářů), ohlas v podobě recenzí, kritik; ukazatelem je množství prodaných výtisků, počet čtenářů při autogramiádách, jejich účast na besedách s autory – „i takto se vytvářejí zajímavé intertextové řetězce“. (tamtéž).

V českém prostředí se subjektům literárního díla a sekundární komunikaci věnují práce Aleny Macurové a Karla Hausenblase. Problematice adresáta, „implikovaného čtenáře“ se věnuje Alena Jedličková.

10.3 Mnohvrstevnatost a otevřenost literárního textu vs. uzavřenost textu

Mnohvrstevnatost a otevřenost literárního textu je významnou komunikační rovinou moderních literárních textů. Pojem otevřenost textu se staví vedle pojmu „uzavřený“ text, což může znamenat, že jsou texty, jejichž „dikce je explicitní, jsou orientovány na specifického čtenáře a specifický sociální kontext – jako např. thrillery nebo ženské čtivo“ (Hoffmannová 1997: 73), na druhé straně to může znamenat, že je to text, jež nabízí málo míst, která lze spojit s jinými texty.

Pro (post)moderní literaturu je typická otevřenost literárního textu, a to právě ve „schopnosti“ textu komunikovat s jinými texty.

Podívejme se tedy na některé projevy vzájemných vztahů mezi texty, komunikace mezi texty.

10.4 Transtextovost a její typy

V této kapitole vycházíme z knihy *Intertextovost a utváření smyslu v textu* Jiřího Homoláče (Praha: Univerzita Karlova 1996), přebíráme z ní základní formulace definující jednotlivé jevy a většinu příkladů.

Transtextovost je zastřešující pojem, který zahrnuje všechny vztahy mezi texty. Rozlišujeme tři typy: 1. architextovost, 2. metatextovost, 3. intertextovost.

Základními pojmy jsou pretext (text, který předchází) a navazující text (text, který navazuje na jiný text).

10.4.1 ARCHITEXTOVOST

Jde o to, že text sdílí stejná pravidla, stejný kód s jinými texty téhož druhu, jak předchozími, tak budoucími. To je někdy signalizováno paratextově nebo metatextově (román, povídka, esej atd.). Je to vlastnost každého textu, je to vlastnost textu odkazovat již pouhou svou existencí k obecným pravidlům, podle kterých byl vytvořen.

J. Lotman používá pojem **vyjádřenost**, což je vlastnost textu být vyjádřením jistého znakového systému. Román už tím, že je román, odkazuje k dané žánrové formě. Pojmenování v titulu nebo podtitulu toto odkazování signalizuje nebo zdůrazňuje (odpovídá vlastnímu textu), nebo se může podílet na smyslu textu (může určovat významové vztahy vůči textu).

Architext jsou tedy obecná pravidla, žánrové formy, není to konkrétní text v obvyklém slova smyslu, ale systém samý. Buď jde o sdílení (realizaci tohoto systému), nebo o odkaz na něj. Architextové vztahy jsou vztahy založené na sdílení – spojují všech-

ny texty jednoho autora, období, žánru, určitého motivu, téže edice atd., existují nezávisle na čase

10.4.2 METATEXTOVOST

Je dána tím, že pretext (jeho část, konstrukční princip) je v navazujícím textu explicitně tematizován. Doménou **metatextů** je literární kritika a literární historie.

10.4.3 INTERTEXTOVOST

Intertextovost je princip navazování, jež spočívá v tom, že se část textu, rovina nebo jistý výstavbový princip pretextu stávají součástí navazujícího textu, nebo naopak se významuje to, že část, rovina, princip z pretextu převzaty nebyly. Navazování je pozitivní, nebo nulové, znamenající nepřítomnost jistého znaku. Navazování na jiný text je dílem autora, je záměrné, ale může jít také o navazování nezáměrné, nezamýšlené, nadto recipient sám intertextové vztahy vytváří. Podstata intertextovosti spočívá v tom, že se součástí významové výstavby navazujícího textu stává vztah k pretextu, navazování na pretext je buď afirmativní, nebo kontroverzní a vztah k jinému textu se podílí na konstituování smyslu textu.

Cizí elementy se v navazujícím textu uplatňují jako

A) jednotky kulturního kódu (aniž musíme znát konkrétní pretext), jiné jako

B) elementy konkrétního pretextu,

C) nemusí být odhaleny. Záleží na kompetence a interpretační aktivitě recipienta.

Signály (markers) mezitextového navazování jsou elementy navazujícího textu, upozorní čtenáře na potenciální nebo skutečné navazování na jiný text. Jsou to (viz Homoláč 1996: 68n):

1. *grafické prostředky* – jiný typ, barva písma, uvozovky (u uvozovek nemusí jít o navazování, uvozovky mají i jiné funkce, napomáhají členit text, znamenají ironie, důraz atd.);
2. *jazyková, stylová nesourodost*;
3. *výrazy tematizující navazování daného textu na jiný text*
4. *data spojená s narozením a úmrtím autora pretextu, s pretextem samým*
5. *vlastní jména*

Ad 1, 2 Uděláme smyčku, uvážeme na žebřík nebo co,/zadní běhy provlékneme a utáhneme./

Obřízneme kůže kolem dokola. Je to snadné./Na počátku fakt stvořil slovo./A slovo se

vznášelo nad propastí./Nyní tedy jdi a já budu v ústech tvých/A naučím tě, co bys mluvíti měl...(M. Holub: Stahování)

Zdroj: Homoláč 1996: 68.

Ad 3 a) v titulu – *Na verš z...; Nad starou knihou*

b) ve vlastním textu – *Básníku cizí, cizí mému mládí* (Hrubín); *bělostný měsíc z jedné básně* (F. Hrubín: Noc s Verlainem)

c) v poznámkách, v přemluvě, doslovu, komentářích

Ad 4 F. Hrubín, *Tvář bez podoby* (Hrubín)

1836–1936

Ad 5 *Noc s Verlainem* (název Hrubínovy básně); *Josefe Horo.../Proud hvězd a času/omílá tvůj strop; Ovidie!* (na konci strofy, Hrubín)

Prostředky a postupy intertextovosti jsou:

1. citát
2. převzetí motivu/aluze
3. převzetí fabule PT, event. postavy, např. Bulgakov Mistr a Markéta (Goetheho Faust)/aluze

CITÁT

Citát je:

1. „doslovně uvedený cizí výrok, textový úsek“ (SSČ 1994: 43);
2. „doslovné uvedení cizího výroku, textu, uvedený výrok, text sám“ (SSJČ 1989: 215);
3. „přesná reprodukce“ textu-zdroje (Mareš 1982: 221).

V písemném textu je citát formálně vyznačen uvozovkami, jež vymezují daný úsek původního textu v textu jiném (jednou psaný a fixovaný text je převeden do jiného psaného textu). Citát může být vyznačen také samostatným odstavcem.

O citátu lze uvažovat jako o prvku textu, který musí být ve svém přenesení do navazujícího textu pravý a přesný, existují však i tzv. vakantní citáty – pseudocitáty, event. paracitáty. Falešné citáty buď nikdy neexistovaly, jsou vymyšlené, nebo nikdy nebyly v textu, jež je považován za zdroj citátu. Má-li být citát prostředkem intertextovosti, musí být však pravý, nikoliv falešný.

ALUZE

Pojem aluze je spojován se jménem *Konráda Górského* (1972). Ten odlišuje literární a neliterární aluze a jeho pojetí aluze znamenalo jistý posun v jejím pojetí; doposud bylo totiž na aluzi pohlíženo jako na stylistickou figuru nebo tropus.

Aluze je element navazujícího textu, který je součástí nějakého jiného textu, tedy pre-textu. Funkcí aluze je vyvolat u recipienta potřebu konfrontovat navazující text s textem/kontextem pre-textu, potřebu interpretace tohoto vztahu. Smysl aluzivního elementu je dán nejen kontextem navazujícího textu, ale i kontextem pre-textu. Znakem aluze je tedy její **kontextovost**. Na různých úrovních textu rozlišujeme aluzi 1. jazykově-stylovou a 2. motivickou.

Podle J. Homoláče lze počítat s následujícími typy aluze:

1. signalizovaná nenaplněná

Víno chvály (Hrubínova báseň)

Památce F. X. Šaldy

2. signalizovaná naplněná

a) A pak jsem v mrtvým nebi bez času uviděl zářit temnou hvězdu... a čas se pohnul... ta hvězda byla Pelyněk, bratři (...) a na obloze v jejím lesku stál ozbrojenec (...)

Srovnej: Zjevení svatého Jana (Apokalypsa): *Když zatroubil třetí anděl, spadla z nebe velká hvězda hořící jako pochoděň padla na třetinu řek a na prameny vod. Jméno té hvězdy byl Pelyněk. třetina se tehdy obrátila v pelyněk a mnoho lidí kvůli těm vodám zemřelo, neboť zhořkly.*

b) A když chýlilo se ke svítání	Leč Psyché řekla:“Viděls bledá líčka
na hvězdném zvěrokruhu a orloji -	té hvězdy, bledé, jako bývá vrah –
na nočním zvěrokruhu v orloji,	té hvězdy, bledé, jako bývá vrah,
vynořilo se ve tmách znenadání	pojd'! nevěřím jí – utečme! mám strach!
světlo pod mlhavými závoji	Děsila nás svou řečí, klopíc víčka,
a vyšel měsíc na nebeské bání	(...)
s růžky, jak dávný rytíř ve zbroji -	a křídly pozvedala chmurný prach –
Astartin měsíc na nebeské bání	ten chmurný, pozemský a těžký prach.
s růžky, jak dávný měsíc ve zbroji.	

E. Poe: Ulalume)

(...)

noc začne stárnout a na konci háje
nám orloj hvězd ukáže k úsvitu,
mlha nad řekou se prolomí do třpytu
a vyplaví měsíc jako z báje,
jak dvojrohou zářící ulitu.

Tu moje duše řekne co nejtišeji:
„Utečme, z luny jde zlověstný svit,
nevěř jí, pospěšme, utečme jí,
prchneme, utečme, máme-li žít!“
To řekne z hrůzou a křídla její
prach návsi naberou do potrhaných per,

F. Hrubín: Romance pro křídlovku (...)

c) Smrtný jsi, však není smrtelné, čeho si přeješ.

(Ovidius, báje o Faethonovi)

V Romanci – parafráze motto: (...) je mne víc o lidi, kteří, ač smrtelní, budou si žádat věc nesmrtelnou

3. nesignalizovaná naplněná

a) Až budu muset jednou umřít, pojedou si pro smrt lokálkou, co

jezdí z Jindřichova Hradce do Nové Bystřice...

Z Jindřichova Hradce do Nové Bystřice je to po úzkokolejně trati rovných třiatřicet kilometrů. (Skácel)

b) (...) přebírá ve snu hvězdy jako hrách

Od intertextovosti odlišujeme pojem **interdiskurzivnost**, což je postup, při němž se imitují styl, žánr, řečové aktivita atd. (Fairclough 1992).

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Vyhledejte aluze ve výše uvedených příkladech. Pokuste se vyložit, co znamenají jednotlivé pojmy: aluze signalizovaná naplněná a nenaplněná, aluze nesignalizovaná naplněná.

KONTROLNÍ OTÁZKA

1. Vysvětlete pojem transtextovost.
 2. Jaký je rozdíl mezi pojmy intertextovost a interdiskurzivnost?
-

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

1. Seznamte se s článkem Jany Hoffmannové K charakteristice postmoderního textu. *Slovo a slovesnost* 53, 1992, č. 3, s. 171–184 a podejte zprávu o obsahu článku.
 2. Seznamte se s knihou Jiřího Homoláče *Intertextovost a utváření smyslu v textu* (Praha: Univerzita Karlova 1996) a vyberte si Homoláčovou analýzu jednoho literárního textu a podejte zprávu.
-

DALŠÍ ZDROJE

GÓRSKI, Konrad. Literárna alúzia (podstata javu a jeho typológia). In Popovič, A. (ed.), *Slovo, význam, dielo: Antológia polskej literárnej vedy*, 1972, s. 188–224.

FAIRCLOUGH, Norman. *Discourse and Social Change*. London: Polity Press 1992.

HOFFMANNOVÁ, Jana. Stylistika ve Velké Británii (mezi lingvistikou a literární vědou). *Slovo a slovesnost* 54, 1993, č. 4 s. 287–298.

HOFFMANNOVÁ, Jana. Literární komunikace. In *Stylistika a ...* Praha: Trizonia 1997, s. 70–75.

Jana Hoffmannová (2017): ALUZE. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/ALUZE> (poslední přístup: 28. 4. 2018)

HOMOLÁČ, Jiří. *Intertextovost a utváření smyslu v textu*. Praha: Univerzita Karlova 1996.

HOMOLÁČ, Jiří. Aluze v slovesných dílech uměleckých (Úvaha pojmoslovná). *Slovo a slovesnost* 50, 1989, 288–294.

MAREŠ, Petr. Citát v textu, zvláště uměleckém. *AUC. SlavPrag*, 25, 1985, s. 217–229.

Vladimír Trpka (2017): INTERTEXTUALITA. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: <https://www.czechency.org/slovník/INTERTEXTUALITA> (poslední přístup: 28. 4. 2018)

SHRNUTÍ KAPITOLY

Úkolem této kapitoly bylo představit literární text jako komunikát, tzn. text, který je součástí komunikace a sám komunikaci zobrazuje. Na této komunikaci se podílejí autor, čtenář, ev. jiné mimotextové subjekty, a subjekty literárního díla. Literární text je také vnímán jako síť vztahů s jinými texty. Intertextové vztahy jsou považovány za obecnou vlastnost každého textu, která zakládá jeho textovost, nebo v užším slova smyslu intertextovosti jsou to zjevné vazby mezi texty (citáty, aluze, parafráze atp.), které rozehrávají významové souvislosti mezi texty.

ODPOVĚDI

1. Transtextovost je pojem, který zastřešuje všechny typy mezitextových vztahů (intertextovost, metatextovost, architextovost).
 2. Pojem intertextovost je druh mezitextového navazování, při němž se část pretextu stává součástí navazujícího textu, buď jako citát, nebo jako aluzivní prvek. Interdiskurzivnost je postup, při němž se imituje styl, žánr, řečové aktivita atd.
-

LITERATURA

BÍLEK, Petr A. *Hledání jazyka interpretace (k modernímu prozaickému textu)*. Brno: Host 2003.

BOROVSKÁ, Hana. Ironie v esejích Jana Lopatky Opera. *Academiae Paedagogicae. Liberecensis. Series Bohemistica Liberec, Technická univerzita 2007*, s. 249–254. Sborník z 3. ročníku konference *Eurolingua & Eurolitteraria 2006*.

BROVJÁKOVÁ, Zuzana. *Dodržování a porušování zdvořilostních strategií v pořadu Uvolněte se, prosím*. Olomouc: Univerzita Palackého 2010. Bakalářská práce.

BROVJÁKOVÁ, Zuzana. *Porušování zdvořilosti v talk-show ve veřejnoprávní a soukromé televizi*. Olomouc: Univerzita Palackého 2012. Diplomová práce.

ČECHOVÁ, Marie, KRČMOVÁ, Marie, MINÁŘOVÁ, Eva. *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2008.

Marie Čechová (2017): ADMINISTRATIVNÍ STYL. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: https://www.czechency.org/slovník/ADMINISTRATIVNÍ_STYL (poslední přístup: 13. 4. 2018)

ČERNÝ, Jiří, HOLEŠ, Jan. *Sémiotika*. Praha: Portál 2004.

ČMEJRKOVÁ, Světa. Znaky a jejich funkce. Pragmatické aspekty češtiny. In Uličný, O. (ed.): *Studie k moderní mluvnici češtiny 1*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta 2013.

ČMEJRKOVÁ, Světa, HOFFMANNOVÁ, Jana ad. *Styl mediálních dialogů*. Praha: Academia 2013.

DANEŠ, František. Předpoklady a meze interpretace textu. In Daneš, F. *Jazyk a text I*, díl 2, 1999, s. 341–354.

DVOŘÁKOVÁ, Klára. *Ty jo, f to seš dobrá! Jak se skládají komplimenty v češtině*. Praha: Academia 2017.

ECO, Umberto. *Teorie sémiotiky*. Praha: Argo 2009.

ECO, Umberto. *Meze interpretace*. Praha: Karolinum 2004

FAIRCLOUGH, Norman. *Discourse and Social Change*. London: Polity Press 1992.

GÓRSKI, Konrad. Literárna alúzia (podstata javu a jeho typológia). In Popovič, A. (ed.), *Slovo, význam, dielo: Antológia polskej literárnej vedy*, 1972, s. 188–224.

Miroslav Grepl (2017): MLUVNÍ AKT. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: https://www.czechency.org/slovník/MLUVNÍ_AKT (poslední přístup: 18. 4. 2018)

Miroslav Grepl (2017): KOMUNIKAČNÍ FUNKCE VÝPOVĚDI. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: https://www.czechency.org/slovník/KOMUNIKAČNÍ_FUNKCE_VÝPOVĚDI (poslední přístup: 26. 4. 2018)

HAUSENBLAS, Karel. Interpretace textu a její druhy v současné komunikaci. In Mareš, P. & A. Macurová (eds.), *Od tvaru k smyslu textu – stylistické reflexe a interpretace*, 1996, s. 34–40.

HEINZOVÁ, Pavlína. Teorie informace-komunikace. Encyklopedie lingvistiky, ed. Kateřina Prokopová. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2014. online: http://oltk.upol.cz/encyklopedie/index.php5/Teorie_informace/komunikace

HIRSCH, Eric D. Objektivní interpretace. *Aluze 7*, 2003, s. 150–165.

Milada Hirschová (2017): KOMUNIKAČNÍ SITUACE. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: https://www.czechency.org/slovník/KOMUNIKAČNÍ_SITUACE (poslední přístup: 30. 4. 2018)

HIRSCHOVÁ, Milada. *Pragmatika v češtině*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2006.

HIRSCHOVÁ, Milada. *Pragmatika v češtině*. Praha: Karolinum 2013.

Milada Hirschová (2017): PERLOKUCE. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/PERLOKUCE> (poslední přístup: 18. 4. 2018)

Jana Hoffmannová (1), František Čermák (2) (2017): PRODUKCE A RECEPCE TEXTU. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: https://www.czechency.org/slovník/PRODUKCE_A_RECEPCE_TEXTU (poslední přístup: 30. 4. 2018)

HOFFMANNOVÁ, Jana. *Stylistika a... Současná situace stylistiky*. Praha: Trizonia 1997.

Jana Hoffmannová (2017): SPONTÁNNÍ DIALOG. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL:

https://www.czechency.org/slovník/SPONTÁNNÍ_DIALOG (poslední přístup: 14. 4. 2018)

HOFFMANNOVÁ, Jana, MÜLLEROVÁ, Olga ad. *Konverzace v češtině (při rodinných a přátelských návštěvách)*. Praha: Trizonia 1999.

HOFFMANNOVÁ, Jana. Jakou cestou se ubírat ke stylistice mluvených projevů? In: *Stylistika v kontextu historie a současnosti*. Docentce Evě Minářové k životnímu jubileu. Eds.: K. Klímová – I. Kolářová – J. M. Tušková. Brno: MU 2013, 103–113.

HOFFMANNOVÁ, Jana. Ironický rozměr stylu internetové komunikace (se zaměřením na intertextovou signalizaci ironie). *ČDS* 14, 2006, s. 35–41.

Jana Hoffmannová (2017): PROJEVY MLUVENÉ A PSANÉ. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: https://www.czechency.org/slovník/PROJEVY_MLUVENÉ_A_PSANÉ (poslední přístup: 14. 4. 2018)

HOFFMANNOVÁ, Jana. „Reprodukce“ cizí řeči a myšlení. In: *Jinakost, cizost v jazyce a literatuře*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně 1999 (Čechová, M.; Moldanová, M.), s. 56–60.

HOFFMANNOVÁ, Jana a kol. *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia 2016.

Jana Hoffmannová (2017): PROSTĚSDĚLOVACÍ STYL. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: https://www.czechency.org/slovník/PROSTĚSDĚLOVACÍ_STYL (poslední přístup: 13. 4. 2018)

Jana Hoffmannová (2017): MONOLOG. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/MONOLOG> (poslední přístup: 18. 4. 2018)

HOFFMANNOVÁ, Jana. Stylistika ve Velké Británii (mezi lingvistikou a literární vědou). *Slovo a slovesnost* 54, 1993, č. 4 s. 287–298.

Jana Hoffmannová (2017): ALUZE. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/ALUZE> (poslední přístup: 28. 4. 2018)

HOMOLÁČ, Jiří. *Intertextovost a utváření smyslu v textu*. Praha: Univerzita Karlova 1996.

HOMOLÁČ, Jiří. Aluze v slovesných dílech uměleckých (Úvaha pojmoslovná). *Slovo a slovesnost* 50, 1989, 288–294.

HÖFLEROVÁ, Eva. *Školský dialog a jeho vliv na rozvoj řeči dětí*. Ostrava: Ostravská univerzita 2003.

HÖFLEROVÁ, Eva. Školská komunikace. In ULIČNÝ O.; SCHNEIDEROVÁ S. (ed.). *Studie k moderní mluvnici češtiny 2. Komunikační situace a styl*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013, s. 124–140.

JONES, S. E. & YARBROUGH, A. E. A natural study of the meanings of touch. *Communication monographs* 52, 1985, s. 19–56.

Petr Kaderka (2017): PRAGMATICKÉ GESTO. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: https://www.czechency.org/slovník/PRAGMATICKÉ_GESTO (poslední přístup: 30. 4. 2018)

Petr Kaderka (2017): SYMBOLICKÉ GESTO. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: https://www.czechency.org/slovník/SYMBOLICKÉ_GESTO (poslední přístup: 12. 4. 2018)

KLEIN, Zdeněk. *Atlas sémantických gest*. Praha: HZ 1998.

KOŘENSKÝ, Jan a kol. *Komplexní analýza komunikačního procesu a textu*. České Budějovice 1999.

KOŘENSKÝ, Jan a kol. *Analýza komunikačního procesu a textu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2013.

Marie Krčmová (2017): ODBORNÝ STYL. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: https://www.czechency.org/slovník/ODBORNÝ_STYL (poslední přístup: 13. 4. 2018)

KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Jak si navzájem lépe porozumíme: Kapitoly z psychologie sociální komunikace*. Praha: Nakladatelství Svoboda 1988.

KUNCZIK, Michael. *Základy masové komunikace*. Praha: Karolinum 1995.

LOTKO, Edvard. *Kapitoly ze současné rétoriky*. Olomouc: Univerzita Palackého 2004.

MATLACH, Vladimír. „Peircův triadický model znaku.“ *Encyklopedie lingvistiky*, ed. Kateřina Prokopová. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2014. http://oltk.upol.cz/encyklopedie/index.php5?title=Peircův_triadický_model_znaku

MAREŠ, Petr. Citát v textu, zvláště uměleckém. AUC. *SlavPrag*, 25, 1985, s. 217–229.

Petr Mareš (2017): INTERPRETACE TEXTU. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: https://www.czechency.org/slovník/INTERPRETACE_TEXTU(poslední přístup: 18. 4. 2018)

Petr Mareš (2017): UMĚLECKÝ STYL. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: https://www.czechency.org/slovník/UMĚLECKÝ_STYL (poslední přístup: 13. 4. 2018)

MARKOVÁ, Ivana. *Dialogičnost a sociální reprezentace. Dynamika mysli*. Praha: Academia 2007.

Eva Minářová (2017): ŽURNALISTICKÝ STYL. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: https://www.czechency.org/slovník/ŽURNALISTICKÝ_STYL (poslední přístup: 13. 4. 2018)

MISTRÍK, Jozef. *Štylistika*. Bratislava: SPN 1985.

MISTRÍK, Jozef. *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997.

Mluvnice češtiny 3. Praha: Academia 1987.

MUKAŘOVSKÝ, Jan. Dvě studie o dialogu (Dialog a monolog. K jevištnímu dialogu). In Mukařovský, J., *Kapitoly z české poetiky I*, 1941, 143–179.

MÜLLEROVÁ, Olga, HOFFMANNOVÁ, Jana. *Kapitoly o dialogu*. Praha: Pansofia 1994.

MÜLLEROVÁ, Olga. Žánry a syntaktické rysy mluvených projevů. In Bogoczová, I. & K. Fic ad. *Tváře češtiny*, 2000, 21–54.

MÜLLEROVÁ, Olga. Ke vztahu mluveného a psaného textu (srovnání mluveného a psaného vypravování). *Slovo a slovesnost* 50, 1989, č. 3, s. 205–216.

Marek Nekula (2017): ZNAK. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: <https://www.czechency.org/slovník/ZNAK> (poslední přístup: 30. 4. 2018)

NEKULA, Marek. Pragmalingvistická interpretace ironie. *Slovo a slovesnost* 51, 1990, s. 95–110.

NEKULA, Marek. Signalizování ironie. *Slovo a slovesnost* 52, 1991, s. 10–20.

NEKULA, Marek. Koncept ironie u tzv. ironické generace 90. let. In Dvorský, J. (ed.), *Smích v umění*, 1991, s. 211–214.

- NEKULA, Marek. Ironie v „Lásky hře osudné“. *SPFFBU A* 43, 1995, s. 61–74.
- Marek Nekula (2017): IRONIE. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/IRONIE> (poslední přístup: 21. 4. 2018)
- Marek Nekula (2017): KONVERZAČNÍ MAXIMA. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: [https://www.czechency.org/slovník/KONVERZAČNÍ MAXIMA](https://www.czechency.org/slovník/KONVERZAČNÍ_MAXIMA) (poslední přístup: 26. 4. 2018)
- Marek Nekula (2017): KONVERZAČNÍ IMPLIKATURA. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: [https://www.czechency.org/slovník/KONVERZAČNÍ IMPLIKATURA](https://www.czechency.org/slovník/KONVERZAČNÍ_IMPLIKATURA) (poslední přístup: 26. 4. 2018)
- Marek Nekula (2017): ZDVOŘILOST. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/ZDVOŘILOST> (poslední přístup: 26. 4. 2018)
- POSPÍŠILOVÁ, D., FILIPPOVÁ, E. Diskurzní ironie v českém jazykovém prostředí. *Slovo a slovesnost* 72, 2011, s. 177–195.
- POUKAROVÁ, Petra. Soudržnost mluvených textů. In: Uličný, O. (ed.): *Struktura v jazyce, jazyk v komunikaci*. Liberec: Technická univerzita v Liberci 2017, s. 135–148.
- TOLSON, Andrew (ed.): *Television Talk shows: Discourse, Performance, Spectacle*. London: Lawrence Erlbaum Associates 2001.
- Vladimír Trpka (2017): INTERTEXTUALITA. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/INTERTEXTUALITA> (poslední přístup: 28. 4. 2018)
- TROST, Pavel. Jazyk ironie. *Jazykovědné aktuality* 23, 1986, s. 47–48.
- TROST, Pavel. Jazyk ironie. *Slovo a slovesnost* 58, 1997, s. 81–85.
- VIEWEGH, Michal. *Účastníci zájezdu*. Brno: Petrov 1996.
- De VITO, Joseph A. *Základy mezilidské komunikace*. Praha: Grada 2008.
- ZEMAN, Jiří. Základní konverzační situace v češtině. In: ULIČNÝ, O. & S. SCHNEIDEROVÁ (eds.), *Komunikační situace a styl. Studie k moderní mluvnici češtiny* 2, 2013, 25–51.

SHRNUTÍ STUDIJNÍ OPORY

Studijní opora je určena studentkám a studentům oboru Česká literatura a představuje průvodce světem komunikace. Vychází z obecného popisu znakového systému, popisuje znakový systém jak verbální, tak neverbální, soustřeďuje se na základní formy komunikace, mluvenost a psanost, dialog a monolog. Podstatná část je věnována teorii řečových aktů, konverzačním maximám a zdvořilostním maximám, tedy základním komunikačním prostředkům a strategiím, bez nichž by komunikace nemohla vůbec probíhat a na jejichž osvojení záleží úspěšnost pochopení komunikace a její samotná realizace. Část výkladů je věnována interpretaci, a to nejen interpretaci konkrétních výpovědí v konkrétních situacích, ale také popisu interpretačních postupů textu, zejména literárního.

Samostatné úkoly a korespondenční úkoly mají vést studentky a studenty k tomu, aby dokázali získané vědomosti použít v praxi, při vlastní komunikaci, případně při analýze literárního textu.

PŘEHLED DOSTUPNÝCH IKON

	Čas potřebný ke studiu		Cíle kapitoly
	Klíčová slova		Nezapomeňte na odpočinek
	Průvodce studiem		Průvodce textem
	Rychlý náhled		Shrnutí
	Tutoriály		Definice
	K zapamatování		Případová studie
	Řešená úloha		Věta
	Kontrolní otázka		Korespondenční úkol
	Odpovědi		Otázky
	Samostatný úkol		Další zdroje
	Pro zájemce		Úkol k zamyšlení

Pozn. Tuto část dokumentu nedoporučujeme upravovat, aby byla zachována správná funkčnost vložených maker. Tento poslední oddíl může být zamknut v MS Word 2010 prostřednictvím menu Revize/Omezit úpravy.

Takto je rovněž omezena možnost měnit například styly v dokumentu. Pro jejich úpravu nebo přidávání či odebrání je opět nutné omezení úprav zrušit. Zámek není chráněn heslem.

Název: **Teorie komunikace**

Autor: **PhDr. Soňa Schneiderová, Ph.D.**

Vydavatel: Slezská univerzita v Opavě
Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě

Určeno: studentům SU FPF Opava

Počet stran: 11104

Tato publikace neprošla jazykovou úpravou.